ALGIRDAS JULIUS GREIMAS IR LIETUVIŲ MITOLOGIJA

Šiais metais minime prancūzų semiotinės mokyklos kūrėjo, kalbininko ir eseisto, lietuvių mitologijos tyrinėtojo Algirdo Juliaus Greimo (1917 03 09 – 1992 02 27) šimtąsias gimimo metines. Garbingos sukakties proga ruošiama straipsnių rinktinė, skirta šio pasaulinio garso mokslininko ir lietuvių kultūros tyrinėtojo asmenybei ir idėjoms atskleisti, numatoma paskelbti jo laiškus ir periodikoje pasklidusius publicistinius tekstus, rengiamos parodos ir konferencijos. Mums labiausiai rūpi A. J. Greimo lietuvių mitologijos tyrimai. Juos tik pradėjęs 1970 m. Greimas klausė: „Kas gali būti gražiau, kaip savo liaudies pasakose, prietaruose, papročiuose surasti senosios, istorijos kuriam laikui užtemdytos, įvairialypės kultūros atspindžius?“[1]*, o apie 1985 m., pasirodžius knygos „Apie dievus ir žmones“ vertimui į prancūzų kalbą, teigė: „Lietuvių religija yra tarsi kadaise buvusi graži moteris, deja, dabar jau raukšlėta senutė. Tik mokėdami skaityti tas raukšleles, begalime atpažinti buvusį grožį.“*[2] *Tad kaip tas raukšleles skaito Greimas, ką jis atranda ir ko iš jo galėtume pasimokyti, teiraujamės kitos lietuvių mitologijos tyrinėtojos – dr. Daivos V a i t k e v i č i e n ė s. Kalbino Saulė Matulevičienė.*

■ *Manau, kad esi tyrinėtoja, nuosekliausiai tęsianti Algirdo Juliaus Greimo tradiciją, savo darbais patvirtinanti jo pasirinktos metodologijos prasmingumą, vaisingumą*[3]*. Tad norėčiau pradėti nuo klausimo, kaip pati atradai Greimą?*

Sunku pasakyti, kuo anksčiau susidomėjau, semiotika ar mitologija. Aš esu iš tos studentų filologų laidos, kuri 1989–1990 m. Vilniaus universiteto Filologijos fakultete pirmoji klausė Sauliaus Žuko skaityto semiotikos kurso. Tai mane traukė, esu iš tų žmonių, kurie struktūrose mato grožį, kaip Klodas Levi-Strosas (Claude Lévi-Strauss), žavėjęsis tobula pienės žiedo struktūra. Man struktūros teikia džiaugsmą ir malonumą, gal net saugumo jausmą, nes jos atspindi pasaulio tvarką, nesvarbu, kokia ji būtų – gamtos ar kultūros sukurta. Greimo mitologijos tyrimus tuo metu, matyt, jau buvau skaičiusi, tai buvo vienas iš motyvų pasirinkti šios srities temą diplominiam darbui[4]. Vis dėlto Greimo mitologija ir semiotika man niekada nebuvo du skirtingi dalykai, tai buvo viena. Šis Greimo sulydytas derinys man labai patrauklus. Bet atsitiko taip, kad pirmiausia susipažinau su semiotika, o tik vėliau ėmiausi tyrinėti mitologiją. Kita vertus, tautosaka man buvo svarbi jau mokykloje, savo klasėje turėjome ansambliuką ir teatrą su folkloriniais elementais (beje, šiems dalykams vadovavo literatūrologė Irena Skurdenienė, tuo metu dirbusi Panevėžyje lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja). Tai traukė, buvo įdomu. Ir studijų VU metu mano kurse daug kas buvome užsikrėtę folkloru, dainuodavome per pertraukas tarp paskaitų – toks tuo metu buvo bendrasis fonas.

Kaip apibūdintum A. J. Greimo palikimą? Kokia jo vieta, koks vaidmuo lietuvių mitologijos tyrimų lauke? Ką nauja jis įneša į šios srities tyrimus?

Šis klausimas toks platus, kad galima būtų kalbėti valandų valandas. Kaip tą įnašą apibendrinti, įvertinti? Man susidaro įspūdis, kad lietuvių mitologijos tyrimus galima dalinti į dvi dalis: vienoje svarstyklių lėkštelėje būtų Greimo darbai, o kitoje – visi kiti iki šiol atlikti mitologijos darbai, ir abi lėkštelės būtų vienodo svorio. Greimas lietuvių kultūros tyrimams davė labai daug, o jo darbai per keturiasdešimt metų visiškai nepasenо (priešingai, jų vertė laikui bėgant vis labiau išryškėja). Tačiau iki šiol Greimo darbai nėra pakankamai suprasti, o jo iškeltos idėjos nesulaukė adekvačios kritikos. Per mažai domimasi Greimo principinėmis prielaidomis – kaip jisai mato mitologiją, ko joje ieško, koks yra jo tikslas. Greimas buvo kritikuojamas dėl neesminių dalykų – dėl šaltinių, jų atrankos, folklorinių analogijų stokos ar kokių tekstologinių smulkmenų, – nors tai iš esmės nekeičia jo tyrimų išvadų. Greimo kritika turėtų pirmiausia peržiūrėti ir įvertinti prielaidas, kuriomis grindžiama jo tyrimų metodologija. Greimo neįmanoma kritikuoti žvelgiant į jo

1 Algirdas J. Greimas. Apie folklorą, religiją ir istoriją. Iš *Metmenys*, Nr. 19, 1970, p. 32.

2 Mito balsai Lietuvoje. Susitikimai su Algirdu Julium Greimu. Iš: *Tautosakos darbai*, Nr. 3, 1995, p. 55.

3 Žr. Daiva Vaitkevičienė. *Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, 205 p. ir kt.

4 Daivos Vaitkevičienės (Astramskaitės) darbas „Gyvenimas ir mirtis vestimentarinėje kultūroje“ VU Lietuvių literatūros katedroje buvo apgintas 1992 metais, 1993 m. pagal jį parengtas straipsnis „Vestimentarinis kodas lietuvių mitologijoje: linai ir lėmimai”, žr. *Baltos lankos*, 1993, t. 3, p. 112–151.

Algirdas Julius Greimas Vilniuje. 1979 m. jis skaitė paskaitų ciklą tuometiniame Vilniaus valstybiniame V. Kapsuko universitete. Viktoro Kapočiaus nuotrauka. Saugoma Lietuvos centriniame valstybės archyve.

darbus iš išorės; jo tyrimų stiprybės ir silpnybės matosi tik iš vidaus rutuliojant bei koreguojant jo iškeltas hipotezes. O Greimo metodologinės prielaidos – geležinės, nepaneigiamos, leidžiančios jam atkurti sandarų, koherentišką mitologinių objektų ryšių tinklą. Kai Greimas nustato ryšius tarp dviejų mitologijos objektų (pvz., tarp Aušrinės ir rasos, tarp Aitvaro ir virto maisto, kiaulės ir debesies ir t. t.), neįmanoma šių ryšių paneigti, – tegalime tik patikslinti, nusakydami tų santykių pobūdį, mastą, dažnumą, būdingumą, senumą, iškeldami kontraversijas ir t. t. Kita vertus, mitinis universumas yra labai sudėtingas ir prieštaringas, – vienu metu jame gyvuoja skirtingi požiūriai, idėjos, atėję iš skirtingų raidos tarpsnių, skirtingų kultūrinių terpių. Mitologijoje gali būti daug skirtingų logikų vienu metu, nes tai ne linijinė struktūra, o erdvinė, daugiamatė struktūra. Mitologo užduotis – išryškinti folklore ir kitoje kultūros medžiagoje įsispaudusius ryšius ir logikas, išsiaiškinti jų tarpusavio koreliaciją. Rimta Greimo kritika turėtų būti skirta jo išryškintų logikų koreliacijai su kitų tyrinėtojų naujai atskleidžiamomis logikomis ir idėjų sistemomis.

Vadinasi, vienareikšmių sprendimų mitologijoje negali būti, tik galimybių tinklas? Negalima sakyti, kad štai aš atradau vienintelę teisingą mitinę logiką?

Manau, kad yra dar sudėtingiau. Greimo tyrimus galima vadinti rekonstrukcija, bet taip pat ir *konstrukcija*. Semantinės sistemos tyrimai leidžia aiškiai matyti mitų kūrimo procesą ir nustatyti, kokie mitai, apeigos, dievybės *galėjo būti*. Žvelgdamas į lietuvių mitologiją kaip sisteminį ryšių tinklą, Greimas atkuria semantinės sistemos leidžiamus modelius, tačiau dėl istorinių liudijimų trūkumo dažnai negali pasakyti, kurie iš jų buvo išnaudoti, realizuoti. Mitologiją galima palyginti su literatūra ar kinu: pavyzdžiui, Margaret Mičel (Margaret Mitchell) „Vėjo nublokšti“ yra originalus literatūros kūrinys, tačiau juo sekė kiti rašytojai, rašę tęsinius, kuriuose toliau plėtojo Mičel sukurtą semantinį pasaulį (veikėjus, erdvės, laiko aplinkybes, pagrindines idėjas, vertybes ir t. t.). Tai, kuo remiasi Mičel epigonai, yra neišnaudotų galimybių pasaulis, kuris nebuvo realizuotas originaliame kūrinyje. Tačiau šis neišsemiamų galimybių pasaulis turi semantines ribas; tai galima palyginti su raidėmis ir žodžiais – naudodami visiškai nedidelį skaičių raidžių, galime užrašyti daugybę žodžių, nes raidžių derinių galimybės yra neišsenkančios. Taip ir lietuvių (kaip ir bet kurios kitos) mitologijos sisteminės galimybės yra neišsemiamos, o tikrovėje buvo sukurtas apibrėžtas skaičius „kūrinių“ (mitų, apeiginių praktikų, dievybių ir t. t.). Greimas savo tyrimuose rekonstruoja lietuvių mitologijos sistemines galimybes, tačiau ar visi jo (re)konstruojami „kūriniai“ buvo parašyti, šiandien atsakyti labai sunku, gal net neįmanoma. Greimo rekonstrukcijos ar konstrukcijos yra mūsų mitinio universumo galimybių atskleidimas, o ne įrodymas, kaip „iš tikrųjų“ buvo.

Vis dėlto kažkas turi grįsti tą žinojimą? Kas įgalina Greimą aiškinti mitologiją kaip ryšių tinklą, atkurti arba sukurti tas reikšmių sistemas?

Yra kelios kertinės sąvokos, leidžiančios paaiškinti mitologiją kaip semantinę struktūrą. Tai *mitinis kodas* ir *taksonomija* (objektų klasifikacija), – jomis remiantis iš giliosios semantikos ir vertybinio branduolio gimsta mitinė raiška. Taksonomija yra reikšminga dėl to, kad mes suvokiame pasaulį kaip prasmingą dėl jo įvairovėje atsiskleidžiančių skirtumų: skirtumai mums padeda suvokti objektus, jų dalis ir dalelytes, ir sukurti iš jų darnų pasaulio vaizdą. Greimas pirmiausia rėmėsi kalbiniais atradimais, nes XX a. viduryje, kai jis kūrė semiotikos teoriją, lingvistika buvo pirmeivė, paskui ją sekė kiti humanitariniai mokslai. Ferdinandas de Sosiūras (Ferdinand de Saussure) ir kiti struktūrinės krypties lingvistai teigė, kad visa ko pradžia yra skirtumai (tik dėl jų galima atskirti garsus ir suprasti žodžius). Greimo semiotinis kvadratas parodo, kad iš skirtumų kylančios priešybės (opoziciniai santykiai) yra dar sudėtingesnės, nes jos modeliuojamos kaip keturnarės struktūros: galime kalbėti net tik, pavyzdžiui, apie *gyvybę* ir *mirtį*, bet ir apie jų „išvirkščias“ formas (ne *mirtį* ir ne *gyvybę*). Be to, kiekvienoje struktūroje glūdinti priešprieša išreiškia vertybinį turinį, nes mes kiekvienam reiškiniui priskiriame tam tikras vertes (*teigiamas* arba *neigiamas*): tarkim, *diena* ir *naktis*, *jauna* ir *sena* – pirmieji du šių priešpriešų nariai kultūroje dažniausiai turi teigiamą vertę, antrieji – neigiamą. Mąstydami priešpriešomis ir išreikšdami vertybes, mes naudojame *kultūrinį kodą*, t. y. tam tikrą semantinę struktūrą, kuri būdinga tik tai kultūrai. Skirtingose kultūrose panašus semantinis turinys gali būti reiškiamas visai kitokiais kultūriniais kodais, vienaip bus Šiaurės Amerikos kultūrose, visai kitaip mūsų kultūroje, – skirsis mitų vaizdiniai, vaizdavimo

Lauros Vagrytės animacinio filmo „Aušrinė“, sukurto remiantis A. J. Greimo studija, fragmentai. 2017 m. (čia ir kitur).

būdai ir t. t. Greimas rekonstruoja lietuvių kultūrinį kodą. Pavyzdžiui, *gyvybės* ir *sveikatos* idėjos lietuvių kultūroje vaizdžiai reiškiamos kaip *gyvasis vanduo* ir *sveikatos* vanduo, o žmogaus kūne šias idėjas išreiškia skirtingi organai – *plaučiai* ir *kepenys*: gyvybė susijusi su plaučiais (kvėpavimu), o sveikata – su kepenimis (viršikinimu). Kitoje kultūroje tokios sąsajos nebūtų. Šitų dviejų kūno organų pasirinkimu, jų sureikšminimu savitai išreiškiamos pamatinės vertybės. Žmogaus kūno dalių, organų yra daug, ir už kiekvieno iš jų slypi kažkas daugiau nei jis pats. Tai, kaip visa tai *įsivaizduojama* ir *vaizduojama* mūsų kultūroje, ir sudaro kodą. Tas kodas, jei jį iššifruojame, leidžia mums suvokti, kokios vertybės jame glūdi. Semantinis kodas gali būti atpažįstamas įvairiuose kultūros reiškiniuose, ypač aiškiai jį matome tekstuose – dainose, sakmėse, tradiciniuose posakiuose, bet taip pat ir kitur – valgių receptuose, šventinėse apeigose, žvejybos prietaruose, vestuvių ir laidotuvių papročiuose ir t. t. Pavyzdžiui, iš dainų ir etnografinių nuotrupų žinome, kad kadaise per laidotuves skirtingų lyčių žmonėms karstas buvo gaminamas iš skirtingos rūšies medienos, o tam pasirenkami ne atsitiktiniai medžiai, o tie, kurie atitinka mūsų kultūrinį kodą. Jei tautosakoje liepa yra ne tik medis, bet ir motinėlė, tuomet suprantama, kodėl iš liepos gali būti gaminamas karstas moteriai.

Greimas lietuvių mitologijos kodą bando iššifruoti per atskirų objektų ryšius, parodydamas jų tarpusavio santykių pastovumą, koherenciją ir jais reiškiamas kultūrines vertybes. Šių dalykų neatskleidžia paprastas mito skaitymas, nes tekste vertybės nebus abstrakčiai suformuluotos. Pasakojime jos uždengiamos mitinių vaizdinių sluoksniu. Kadangi lietuviškų mitų grynuoju pavidalu yra išlikę labai mažai, juos Greimas rekonstruoja iš pasakų. Taip jis nutolsta nuo tautosakininkų, pasakas dažniausiai nagrinėjančių kaip atskiro tautosakos žanro kūrinius, tačiau ne kaip mitinį palikimą. Kita vertus, Greimas išsiskiria iš lietuvių mitologijos tyrinėtojų tuo, kad jis mitus rekonstruoja ir iš švenčių aprašymų. Pavyzdžiu gali būti su Pusiaugavėniu sutapatinta šventė, kurios metu, nežiūrint pasninko, buvo valgomas gaidys. Per Pusiaugavėnį kluone per žardą verčiasi Gavėnas (Greimo atstatomas kaip ugnies dievas Gabėnas), o jo persivertimas žymi žiemos atsivertimą į gerąją pusę ir artėjantį pavasarį. Šis apsivertimas ir yra dingstis sukurti pasakojimą, – juk pasakojame tik dėl to, kad kažkas svarbaus *įvyksta*, t. y. dalykai, buvę vienokie pradžioje, pabaigoje persiverčia, atsimaino. Kiekviena šventė, kuri buvo pažymima apeigomis (vėliau tapusiomis tuo, kas vadinama etnografiniais papročiais), turėjo savo mitologiją. Religinės šventės prasmė glūdi mite. Jei mes pažvelgtume ir į krikščioniškas šventes, matytume, kad kiekviena iš jų turi pasakojimą, mitą, šventąjį įvykį, kuris šventės metu kassyk iš naujo išgyvenamas, pvz., Kalėdos – dieviško gimimo įvykis, Velykos – prisikėlimo stebuklas. Kiekviena mūsų šventė yra mitinis įvykis, kuris pažymimas tam tikromis apeigomis. Greimas mėgo tyrinėti šventes dėl jose glūdinčio mitiškumo.

Iš tiesų labai daug su šventėmis susijusių papročių ir tikėjimų išliko net ir pamiršus jų pirminę paskirtį.

Taip, pasakojimai arba papročiai išlieka ir išsaugo mums mitines struktūras, tad galime jas rekonstruoti. Greimo įnašas čia yra neįkainojamas.

Ko dar galima tikėtis iš Greimo? Ką pasakytum jo tyrimų neskaičiusiems? Ką rekomenduotum? Prie kurių sričių jis dar yra prisilietęs ar išsamiai tyrinėjęs? Kas, Tavo manymu, geriausiai pavykę?

Greimo mitologijos tyrimai skiriasi nuo kitų tyrinėtojų darbų pirmiausia tuo, kad juos labai sunku apibūdinti pagal temas ar sritis. Jis nerašo, pavyzdžiui, vien apie ligų problematiką, apie apeiginius valgius arba apie vedybas... Greimo mitinis pasaulis yra vientisas universumas, kuriame viena sritis persismelkia į kitą. Todėl yra labai sunku Greimo darbuose išryškinti kelias jam svarbias sritis ar temas, o kalbėti tenka apie jo pagrindines idėjas ir svarstomus klausimus.

Kokie gi klausimai Greimo knygose svarbiausi? Į šį klausimą galima bandyti atsakyti trumpai apibūdinant dvi jo mitologijos tyrimų studijas, kurios ir yra pagrindinis jo palikimas (neskaitant dar kelių po jo mirties iš rankraščių paskelbtų straipsnių). Pirmoji knyga – „Apie dievus ir žmones“, išleista 1979 metais, skirta pirmiausia lietuvių mitologinio kodo paieškoms: Greimas bando apčiuopti lietuvišką mitinę vaizduotę, jos veikimo būdą. Knygą pradeda studija apie kaukus ir aitvarus; nors atrodo, kad Greimas čia kalba apie periferines dievybes, bet tai darydamas jis kelia pamatinius klausimus: kaip Lietuvoje buvo suprantama gamtos ir kultūros priešprieša, kokiu būdu dievybė gali būti iš gamtos pasaulio įtraukta į žmogaus pasaulį – kaip prijaukinti kauką, kad jis iš mitinės erdvės pereitų į namus ir taptų tarpininku tarp žmonių ir dievų, gausintų gėrybes, kokias grėsmes kelia aitvaro laikymas namuose ir t. t. Šioje knygoje sutelktos pavienės studijos, kuriose iš pirmo žvilgsnio atrodo pasakojama apie atskirus reiškinius, bet iš tiesų jose liudijamas vientisas mitologinis pasaulis, kuris pamažu atveriamas perprantant lietuvių mitologijos semantinį kodą. Tai tampa raktu tolesniems tyrimams, – Greimo darbai išsiskiria iš kitų tuo, kad jo vėlesni tyrimai tiesiogiai remiasi ankstesnėmis jo išvadomis. Visas jo atkurtos mitologijos pasaulis yra be galo sandarus, koherentiškas.

Ne mažiau svarbus Greimo nuopelnas yra tai, kad jis padėjo mitinio pasakojimo analizės pagrindus. Studijoje „Aušrinė ir Laima“ pateiktas chrestomatinis pasakos analizės pavyzdys. Tie, kas nėra susipažinę su Greimo semiotika, gal ir nepastebi, kad pasaka apie antrosios Saulės (t. y. Aušrinės) ieškojimą nagrinėjama atskleidžiant jos naratyvinę gramatiką. Pasakos pradžioje, kaip paprastai būna klasikinėje pasakoje, matome trūkumo situaciją – herojui akyse vis rodosi dvi Saulės, ir jis išsiruošia ieškoti antrosios Saulės. Vėliau išaiškėja, kad tai yra mergina – herojus, iškeliaudamas jos ieškoti, tarsi jau nujaučia tai. Semiotikas pasakytų (nors Greimas mitologijos studijose ir susilaiko nuo semiotinės terminologijos), kad antroji Saulė yra herojaus *vertės objektas*, kurį atradus užpildomas pasakos pradžioje pabrėžtas trūkumas. Kadangi pasaką Greimas skaito kaip mitą, *vertės objektas* rekonstruojamas kaip dievybė – Aušrinė, atstovaujanti meilės, grožio ir jaunystės mitinėms vertybėms. Tai ne paprasta pasaka, o mitinis pasakojimas apie du nepaprastus herojus: ne tik mergina šviečiančiais plaukais prilyginama dievybei, žvaigždei, bet ir jos ieškotojas iš žmonių pasaulio pakyla į mitinį lygmenį. Kad herojus įgytų vertės objektą, jam reikia nueiti ilgą kelią – atlikti tris *išbandymus*, kurie sudaro klasikinę naratyvinės gramatikos seką. Pirmasis išbandymas – *kvalifikacijos* įgijimas; šioje pasakoje – tai teisingas jaučio padalijimas skruzdei, liūtui, vilkui ir vanagui. Už tai herojus įgyja galią, reikalingą norint įveikti antrąjį, *pagrindinį* išbandymą – surasti Aušrinę ir ją parsigabenti iš už marių. O trečiasis herojaus išbandymas yra jo *išaukštinimas* (įvertinimas, apdovanojimas) – už atliktą žygdarbį jis tampa Aušrinės vyru ir įgyja dievišką statusą. Visa ši naratyvinė gramatika Greimo pasakos interpretacijoje yra išdėstyta labai paprastai, nevartojant sudėtingų semiotinės analizės įrankių, nors 3 išbandymų modelis yra tipinė naratyvinė schema semiotiniame reikšmės aprašyme. Pasakos apie antrąją Saulę analizė yra pavyzdinė. Prie jos gretinasi kiti Greimo nagrinėti mitiniai pasakojimai – lietuviško tvano mito analizė knygos „Apie dievus ir žmones“ skyriuje „Laima ir žmonija“, Sovijaus mito bei pasakos apie Velnią ir Kalvelį analizė knygoje „Tautos

atminties beeiškant“. O visa kita Greimo darbuose galime vadinti ne tiek mitinių pasakojimų, kiek mitinio kodo rekonstrukcijomis.

Tai tyrimai, kurie, kaip jau minėta, leidžia atkurti (sukurti) nesamą, neišlikusį naratyvą – mitinį pasakojimą?

Galima sakyti, kad Greimas rekonstruoja mitinius pasakojimus iš mitinio kodo elementų ir pasakojimų nuotrupų. Pavyzdžiui, iš sakmių bei tikėjimų apie kaukus jis sudėsto mitą: viskas prasideda nuo linų pasėjimo, o baigiasi marškinių pasiuvimu ir kaukų aprengimu (t. y. jų prijaukinimu, akultūracija). Mitas yra išlikęs atskiruose tautosakos kūriniuose, pavyzdžiui, pasakoje „Mergina pirtyje“ Greimas randa paliudijimą apie magišką lino galią: mergina verpia pirtyje, ten užsibūna iki vidurnakčio, kol ateina velnias ir grasina ją pasmaugti, o ji tada sako: aš papasakosiu lino istoriją. Lino kančios pasakojimas padeda apsisaugoti nuo velnio ir išsaugoti gyvybę. Greimas šį pasakojimą sugretina su liaudies tikėjimais, nurodančiais, kaip prisikviesti kaukučius, pasiuvant jiems marškinėlius, ir rekonstruoja vientisą mitinį siužetą.

Čia būtų galima išryškinti, kaip Greimas supranta pasakojimo struktūrą ir jo kūrimo būdą. Greimo semiotikoje tai vadinama *generatyviniu taku* – tai procesas, kuris prasideda nuo teksto užuomazgos, jo branduolio ir gelminių struktūrų ir veda iki išbaigto pasakojimo. Pasakojimui sukurti iš esmės užtenka semantinės įtampos tarp dviejų priešingų turinių, pavyzdžiui, *gyvenimas* vs. *mirtis*, *meilė* vs. *karas*, *virta* vs. *žalia*, *gamta* vs. *kultūra* ir t. t. Kiekvieno pasakojimo gelmėje glūdi binarinė opozicija. Ją apmąstant randasi keturnarė struktūra, – greta pagrindinės priešpriešos susiformuoja ją lydinčių prieštaravimų ašis (pvz., *gyvenimas* vs. *mirtis* ir *ne-gyvenimas* vs. *ne-mirtis*). Tyrinėtojo užduotis yra atrasti tekste visas keturias pozicijas; jei jas galima argumentuoti, tuomet didelė tikimybė, kad pasakojimas yra skirtas būtent tam klausimui apmąstyti, o interpretacija yra patikima.

Kitas teksto lygmuo – naratyvinis. Jame atsiranda veiksmas ir naratyviniai vaidmenys, kuriuos Greimas vadina *aktantais*. Jų yra šešetas. Pirmiausia tai *subjektas* (paprastai pagrindinis herojus) ir *vertės objektas*, kurio subjektas geidžia, siekia (tai paprastai yra daiktas arba asmuo, kuris įkūnija geidžiamą vertybę). Kita aktantų pora – *pagalbininkas* ir *priešininkas* (vienas jų padeda herojui siekti tikslo, o kitas – trukdo). Šiuos keturis vaidmenis įrėmina *adresantas* (tas, kuris inicijuoja herojaus veikimą) ir *adresatas* (įvertinantis herojaus pasiekimus ir jais pasinaudojantis). Taip atrodo plika plikutėlė naratyvinė schema, kuri tik vėlesniame generatyvinio tako etape (diskursyviniame lygmenyje) įgyja žmogiškus ar gamtiškus pavidalus ir pasakojime atsiranda žmonės, dievai, gyvūnai, paukščiai bei kitokie naratyvinių vaidmenų *atlikėjai*. Pavyzdžiui, Greimo nagrinėtoje lietuvių pasakoje apie bebaimį herojų (*subjektą*), *adresantu* tampa jo tėvas (pasakoje vaizduojamas kaip kunigas ar zakristijonas), – aktantai įgyja žmogiškus bruožus. Bet šios pasakos adresatas pasireiškia ne žmogišku, o vandeniniu bei gyvūniniu pavidalu: herojus patiria baimę (t. y. įgyja siekiamą *vertės objektą*) tuomet, kai miegant yra apipilamas šaltu vandeniu su jame plūduriuojančiais buožgalviais. Kadangi tai vienintelis dalykas, kurio herojus, nepabūgęs nei bendruomenės autoritetų, nei numirėlių, nei paties Velnio, išsigąsta, Greimas daro išvadą, kad šaltas vanduo su jame knibždančia gyvybe išreiškia Vandenų dievą – mirties ir gyvybės valdovą. Paties mito turinys – šventojo autoriteto ieškojimas; kadangi herojus, anot Greimo, įkūnija Perkūną, jo priešininkas – vaiduoklių valdovas – yra Velnias, Greimas kelia prielaidą, kad mitas byloja apie trijų pasaulio sričių (požemio, vandenų ir ugnies) pasidalijimą tarp dievų suverenų. Šiame pasidalijime išryškėja tam tikra hierarchija – Perkūnas įveikia Velnią, tačiau pats pripažįsta Vandenų dievo šventąjį autoritetą.

Dar liko neaptarta, iš ko susideda antroji A. J. Greimo knyga „Tautos atminties beieškant“?

Ji ne mažiau svarbi ir įdomi, be to, rašyta labai kryptingai. Tai jau kitas Greimo tyrimų etapas. Išleidęs studiją „Apie dievus ir žmones“, Greimas ėmė įgyvendinti jau kiek seniau jį traukusį sumanymą – mitinį pasaulį susieti su konkrečiomis istorinėmis aplinkybėmis. Priešingai nei pirmoji knyga, ši studija turėjo išankstinį planą, visi jos skyriai parašyti tikslingai. Didžioji jų dalis buvo skelbta „Metmenų“ žurnale kaip atskiri darbai, tačiau iš Greimo susirašinėjimų su Broniu Savukynu žinome, kad jie buvo rašyti planingai, kaip būsimos knygos apie ankstyvosios LDK valstybinę religiją skyriai. Knygą pradeda Sovijaus mito analizė, kurioje atskleidžiama XIII a. lietuvių religinės sistemos steigtis. Toliau atskirai nagrinėjami lietuvių dievai-viešpačiai ir valstybiniai, bendruomeniniai bei privatūs kultai. Deja, dėl skubos į šią knygą nebuvo įtrauktas jau parašytas tekstas apie Medeiną-Žvėrūną. Ši studija buvo beveik baigta (išliko du jos variantai), bet Greimas nebuvo jais iki galo patenkintas, jam dar trūko duomenų argumentacijai. Istorinis ir socialinis matmuo kai kuriais atvejais buvo pasitelkiamas ir pirmojoje knygoje. Pvz., nagrinėdamas bičių deivę Austėją, jis iškėlė ir tvirtai argumentavo mintį, kad socialinė bitininkų bendrija galėjo būti karinio pobūdžio ir vaidino svarbų vaidmenį kuriantis bei plečiantis Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei. Tai labai svarbi hipotezė, kurią nelengva patvirtinti ar paneigti istoriškai. Mano pačios tyrimas šia tema atskleidžia, kad bitininkai galėjo atlikti karinį vaidmenį ankstesniame chronologiniame laikotarpyje nei Mindaugo ar Vytauto laikai, – labiau įtikėtina, kad tai turėjo vykti tuo metu, kuomet bendruomenėse ėmė stiprėti socialinė diferenciacija, nedidelės bendruomenės jungėsi į tam tikras gentines sritis ir pradėjo formuotis stambesni administraciniai vienetai.

Man antroji knyga kaip tik pasirodė fragmentiškesnė už pirmąją. Niekada joje skelbiamų tyrimų nemėginau suvokti kaip glaudžiai tarpusavyje susijusių...

Greimas tai labai aiškiai yra surašęs knygos įžangoje. Bet tai mums praslysta pro akis, nes, perskaitę įžangą, skaitome Sovijaus mito interpretaciją, kuri atveria labai įdomių dalykų apie laidojimo reformą ir tarsi antroje vietoje palieka samprotavimus apie

keturis dievus suverenus. Gal sunku suvokti knygą kaip visumą ir todėl, kad atskirose jos dalyse remiamasi santykinai vėlyvais tekstais, pavyzdžiui, studijoje „Perkūnas, Pergrubis ir šv. Jurgis“ grįžtama prie XIX–XX a. papročių, „Saulė marti“ grindžiama gana vėlyvų dainų teksto eilutėmis, „Štai ką rugelis kalbėjo“ – rugiapjūtės papročiais. Bet Greimas visa tai pasitelkia tam, kad rekonstruotų jau Mindaugo laikais suformuotą dievų panteoną. Pvz., skyriuje „Štai ką rugelis kalbėjo“ jam rūpi ne rugiapjūtės papročiai, o vienas iš svarbiausių lietuviškų dievų – Velnias, kuris buvo ne tik mirusiųjų valdovas, bet ir žemdirbystę globojantis požemio dievas. Šis tyrimas siejasi su studija „Velnias ir Kalvelis“, tiriančia vieną iš dievų viešpačių – Kalvelį, kuris yra Velnio „įpėdinis“. Skyriuje „Perkūnas, Pergrubis ir šv. Jurgis“ nagrinėjamas kito dievo-viešpaties Perkūno vaidmuo žemdirbystėje. Skyrius apie Saulę irgi parašytas neatsitiktinai: juk Saulė minima Sovijaus mite – ją nukala dievas Kalvelis. Knygą „Tautos atminties beieškant“ Greimas rašė kaip XIII–XIV a. lietuvių religijos sisteminę rekonstrukciją. Tai ne iš karto pastebima tik todėl, kad duomenų masyvas labai nevienalytis, apimantis skirtingus laikotarpius. Tačiau nagrinėjamas sandarus mitinis universumas, kuriame vienas dalykas paaiškina kitą... Greimui būdinga

kalbėti kompleksiškai, tarsi vis sukantis ratais, spiralėmis, o padarius ekskursą į šalį, vėl grįžti prie tų pačių dalykų.

Svarbi pastaba apie Greimo jau suvoktą, turėtą galvoje vientisą lietuvių mitologijos ar senosios religijos sisteminį vaizdą. Be abejonės, paskelbtose dviejose knygose ir keliose kitose studijose jis pasiūlo gausybę įdomių interpretacijų, padedančių kur kas giliau suprasti lietuvių tautosaką, mitologiją, religiją, kultūrą. Bet, kaip pats yra prasitaręs, lietuvių mitologijos tyrimai jam tebuvo laisvalaikio užsiėmimas, tad ta sistema liko nebaigta kurti...

Taip, mitologijos tyrimai jam buvo šalutinis darbas, bet jis buvo nuolatinis ir ilgalaikis. 1985 metais Greimas sakė: „Visą savo atliekamą laiką skyriau lietuvių tautosakai, ir tai per dvidešimt metų.“ Žiūrint į jo rankraštinį palikimą, matyti, kad to „atliekamo laiko“ lietuvių kultūrai jam prireikė labai daug. VU bibliotekoje yra saugoma Greimo kartoteka, kurioje yra daugiau nei keturi su puse tūkstančio kortelių (pusės A4 lapo dydžio) su išrašais, šaltinių citatomis, nuorodomis, kai kuriomis pastabomis. Be šios kartotekos, dar yra likusių daug kortelių prie atskirų straipsnių medžiagos. Ši medžiaga iki šiol nėra tvarkyta; kita vertus, gal ir gerai, kad išsaugotas jos autentiškas išdėstymas, toks, koks buvo archyvą pervežus į Lietuvą jau po Greimo mirties. Mitologijos tyrimų srityje Greimas turėjo didelį įdirbį ir buvo gerai pasirengęs: tai rodo ne tik studijos, bet ir sukaupta medžiaga. Greimas buvo labai darbštus, nuolatos užsiėmęs vienu ar kitu tyrimu, be to, kiekvieną dieną dar rašydavo laiškus, ir ne po vieną (yra išlikusi labai gausi Greimo korespondencija). Iš susirašinėjimų su Broniu Savukynu matyti, kad Greimas nedelsdamas atsakydavo į laiškus, o Savukyno atsakymo laukti kartais tekdavo gana ilgai, kelis mėnesius. Greimas jam laikas nuo laiko priekaištavo dėl ilgų vasaros atostogų, sakydamas, kad Lietuvoje jūs vis atostogaujate ir atostogaujate, o mes čia dirbame. Žvelgdami į dvi Greimo knygas, ne visada įsivaizduojame, kiek mitologijos tyrimai iš jo pareikalavo laiko ir jėgų ir kiek daug dėmesio jis jiems skyrė.

Dar norėčiau trumpai prisiminti Greimo mitologinio žodyno idėją. Tai teorinis projektas, kuris apima mitinių kodų aprašymą ir atskirų dievybių bei mitinių objektų semantinius tyrimus. 7-ajame dešimtmetyje rašydamas apie bororo indėnų mitus Greimas teigė, kad mitologinio žodyno negalima parašyti tol, kol nėra atskleisti mitiniai kodai ir reikšmės, teikiamos vienam ar kitam mitiniam objektui. Vadinasi, turi būti atlikta daug parengiamojo darbo ir reikalingas visas būrys tapačia kryptimi sistemingai dirbančių mokslininkų. Deja, tokio mitologinio žodyno, apie kurį kalbėjo Greimas, Lietuvoje kol kas dar nepavyksta parengti. Jeigu tokių studijų kaip Greimo būtų dar nors 20, lietuvių mitologinio žodyno klausimas atrodytų kur kas realesnis.

Vis dėlto Greimas davė postūmį lietuvių mitologijos žodyno rengimo idėjai. Tai susiję su B. Savukyno iniciatyva. Reaguodamas į studijoje „Apie dievus ir žmones“ išdėstytas mintis, jog „mitologinio žodyno reikalas opus“, jis pasiūlė Greimui kartu pradėti tokį žodyną rašyti – kad liktų bent pavyzdys. Atsakydamas į Savukyno sumanymą, Greimas parašė kelias dešimtis mitologijos žodyno straipsnių, tačiau visi jie iš vienos srities – tai dievybių vardų, funkcijų ir atributų apibūdinimas. Savukynui atsiųstuose bandomuosiuose žodyno straipsniuose Greimas aprašė periferines, negausiai dokumentuotas dievybes (pvz., Bangpūtys, Dugnai, Prigirstytis ir pan.). Šiandien žinome 30 jo parašytų nedidelių straipsnelių (nors laiške Savukynui jis minėjo jau parašęs 50–60 straipsnių). Tačiau net ir 60 straipsnių sudarytų tik be galo mažą mitologijos žodyno dalelytę, o Savukyno sumanymas buvo labai platus, žodyne turėjo būti aprašyti patys įvairiausi dalykai. Deja, sumanymas nutrūko, – prasidėjo Atgimimo metai, rūpėjo jau kiti dalykai. Savukynas apskritai nebeprisėdo prie žodyno rašymo, Greimas dalį parašytų straipsnių paskelbė, o dalis liko rankraščiuose. Lietuvių mitologijos žodynas, atskleidžiantis kultūrinių kodų sistemą, šiandien atrodo kaip utopinė idėja, kuri veda į priekį, verčia ieškoti atsakymų į svarbiausius klausimus.

Ar galime iš A. J. Greimo pasisakymų, susirašinėjimų pasakyti, kodėl jam buvo svarbūs lietuvių mitologijos tyrimai?

1991 metais Ugnės Karvelis paklaustas, kas iš nuveiktų darbų yra jam arčiausia širdies, Greimas atsakė, kad pats brangiausias jam yra indėlis į lietuvių religijos tyrimus. Lietuvių mitologijos ir religijos tyrimai buvo vienintelis pastovus jo „praktinių“ tyrimų laukas, nes kiti semiotikos teorijai išbandyti ir tobulinti parenkami tekstai buvo iš pačių įvairiausių sričių ir kultūrinių kontekstų, jie vis keitėsi. Mitologijos tyrimai jam rūpėjo ne tiek dėl semiotikos tyrimų verifikacijos, kiek dėl noro „grąžinti skolą Lietuvai“. Jis galėjo rinktis labai daug ką, tačiau šie tyrimai jam buvo brangūs. Tai matome iš laiškuose pasikartojančio klausimo – ar atsiranda Lietuvoje žmonių, kurie galėtų jo tyrimus tęsti? „Bijau, kad kaip Basanavičius liko be tęsėjų, taip ir aš turėsiu laukti sekančios kartos, jautresnės šiems kultūros reikalams“, – 1990 metais rašė jis Savukynui. Greimui buvo skaudu, kad jo darbų nesuprato ir nepriėmė tautosakininkai, Norbertas Vėlius. Jam atrodė, kad jį geriau supranta menininkai, poetai, o ne mokslininkai: nejautė palaikymo iš akademinės bendruomenės, ir jam tai buvo skaudu. Tačiau jo knygos nesensta, daugelis dalykų išlieka nepaneigiami ir laukia naujos kartos, galinčios juos patikrinti ir plėtoti toliau.

Lietuvių kalba išleistos šios A. J. Greimo knygos[5]:

Apie dievus ir žmones. Lietuvių mitologijos studijos. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1979, 360 p.
Semiotika. Darbų rinktinė. Sudarė ir vertė Rolandas Pavilionis. Vilnius: Mintis, 1989, 393 p.
Iš arti ir iš toli. Literatūra, kultūra, grožis: straipsnių rinkinys. Sudarė Saulius Žukas. Vilnius: Vaga, 1991, 525 p.
Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones. Vilnius: Mokslas ir Willowbrook, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990, 525 p.
Lietuva Pabaltijy: istorijos ir kultūros bruožai. Iš prancūzų k. vertė Ramutė Ramunienė. Vilnius: Baltos lankos, 1993, 158 p. (kartu su Saulium Žuku).
Mitologija šiandien. Antologija. Vilnius: Baltos lankos, 1996. 311 p. (sudarė A. J. Greimas ir Teresa M. Keane);
Gyvenimas ir galvojimas: straipsniai, esė, pokalbiai. Sudarė Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Vyturys, 1998. 222 p.
Baimės ieškojimas. Semiotika, Nr. 7. Vilnius: Baltos lankos, 1999, 103 p.
Apie netobulumą. Vilnius: Baltos lankos, 2004, 109 p.
Struktūrinė semantika. Metodo ieškojimas. Vilnius: Baltos lankos, 2005, 355 p.
Lietuvių mitologijos studijos. Sudarė Kęstutis Nastopka. Vilnius: Baltos lankos, 2005.

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS AND LITHUANIAN MYTHOLOGY

This year we commemorate the 100th birth anniversary of Algirdas Julius Greimas (09/03/1917–27/02/1992) – Lithuanian researcher of mythology, linguist and essayist, founder of the Paris school of semiotics. On the occasion of this anniversary, a collection of articles is being prepared, dedicated to this world-famous scientist and researcher of Lithuanian culture. These articles will reveal his personality and ideas; the plan is to release his letters and publicistic texts (available in periodicals), exhibitions and conferences will be organised. We are most interested in A. J. Greimas' studies of Lithuanian mythology. Dr Daiva Vaitkevičienė, who is continuing Greimas' legacy, claims that much of work isn't yet as understood as it should be, while the ideas he raised did not receive adequate criticism. Too few are interested in his principle assumption – how he views mythology, what he looks for within it, what his goal was. The reconstructions and constructions of Greimas are a revelation of the potential that our mythical universe has, not evidence of "how it really was". Greimas reconstructs the Lithuanian cultural code, which, once we crack, can reveal to us what values are hidden within. Also presented is the project for Greimas' mythological dictionary.

5 Išsamiau žr.: http://www.semiotika.lt/greimas/

Griuvėsiai arba senos pilies liekanos su senu ąžuolu. Jono Zakarijaus Frėjaus (Jan Zachariasz Frey) ofortas.
Iliustracija iš Izabelės Čartoriskos knygos „Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów, 1805 m.

PAVELDĖTAS PASAULIS: ISTORINIS SODAS

Viduramžiais sodo pirmavaizdis buvo siejamas su rojumi, jis turėjo įkvėpti dvasiniams apmąstymams, todėl dažniausiai sodai kurti vienuolynuose ir buvo uždari. Nuo XVII a. paplito reguliarusis, arba geometrinis, sodų, arba parkų, planavimo būdas, pagal kilmę sutartinai vadinamas prancūzišku, kartais – itališku. Šie parkai kurti atsižvelgiant į rūmų architektūrą, atskirti nuo supančios gamtos. Tuo metu Prancūzijoje įsitvirtino absoliučioji monarchija, tad parkai savaip jai atstovavo, tapo visavaldžio valdovo simboliu. Peizažiniai, arba angliški, parkai kurti kitokiu principu – išryškinant natūralios gamtos grožį.

Šiandien parkus vertiname kaip gamtos ir kultūros susitikimo vietą, iš praeities mus pasiekusius architektūros ir sodininkystės kūrinius, kurie įdomūs visuomenei istoriniu ir meniniu požiūriu. Tačiau moderniajai lietuviškai savimonei dvarų kultūra dar nėra sava, tad nesame paveldėję ir parkų kūrimo tradicijos. Romantinius peizažinius parkus tiriantis meno istorikas Dainius Labeckis pasakoja apie sodų ir parkų raidą Didžiojoje Lietuvoje. Jis primena, kad svarbiausias istorinių sodų tvarkymo principas – prisitaikymas. Kiekvienas naujas jų savininkas, prieš ką nors keisdamas, turi nuodugniai susipažinti su jau sukurtu pasauliu. Taip pat įsisąmoninti, kad jis tėra paveldėtojas, įpareigotas tai išsaugoti ateities kartoms. Nes, keičiant vieną elementą, keičiasi viskas. Klausinėjo Lina Leparskienė.

■ *Neseniai Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas drauge su Vilniaus universiteto Botanikos sodu organizavo konferenciją „Sodai: tradicijos, įvaizdžiai, simboliai Lietuvos kultūroje“. Pranešimus skaitė paveldosaugininkai, botanikai, architektai, dailės istorikai, menininkai. Esi medievistas, dailės istorikas, todėl šįkart įdomu paklausti, kuo parkai, arba sodai, svarbūs ir įdomūs dailės tyrimams?*

Iš tiesų ne vienas konferencijos dalyvis pripažino, kad iki šiol sodų atskirai nebuvo tyręs, tačiau nuolat su jais susidurdavo, gilindamiesi į kitus dalykus. Tarkim, šalia architektūros objekto būna ir sodas, dailėje sodas pasitelkiamas kaip motyvas, literatūroje sodo įvaizdis padeda įprasminti pasaulėvaizdį, metaforiškai perteikti dvasinę būseną ir taip toliau. Visa tai rodo, kaip glaudžiai sodai yra susiję su žmonių pasaulėvaizdžiu, savimone. Sodai yra ir aukštosios kultūros reiškinys, meninės raiškos forma, neatsiejama kraštovaizdžio dalis. Tai kompleksinis objektas, kuris gali būti įdomus įvairiems tyrėjams.

Vis dėlto – sodas ar parkas? Kuri sąvoka tikslesnė?

Kol kas tas pačias vietas vadiname tiek sodais, tiek parkais, kartais želdynais, nors tai naujadaras. Šių sąvokų giminystė aiškesnė tose šalyse, kurios turi gilesnę sodų kūrimo ir tvarkymo tradiciją. Parkais Vakarų pasaulyje paprastai vadinami tik labai dideli, atviri želdynai. Mažesnės, uždaresnės erdvės vadintinos sodais. Tiesa, tai, ką mes Lietuvoje vadiname sodais, daugelyje kitų kalbų vadinama *garden*, *giardino*, *garten*, *hortus*, *ogrod* ir t. t., atskiriant nuo vaismedžių sodo, kuris vadinamas visai kitaip, ir nuo parko.

O kokį parką vadiname istoriniu?

Florencijos chartija istorinį sodą, arba parką, apibūdina kaip architektūros ir sodininkystės kūrinį, kuris įdomus visuomenei istoriniu arba meniniu požiūriu. Kitaip tariant, tai gamtos ir kultūros susitikimo vieta, turinti savo praeitį ir neprarandanti savo aktualumo. Galima pasakyti, kad kiekvienas parkas, ypač peizažinis, iš prigimties yra istorinis, nes kurtas su ilgalaikės raidos perspektyva.

Lietuvoje populiarūs mišrūs parkai, kuriuose yra tiek peizažinio, tiek prancūziško parko elementų. Tarkim, rūmus supantys parterai – tai juk prancūziško sodo elementai.

Reguliarus, arba geometrinis, sodų planavimo būdas pagal kilmę sutartinai vadinamas prancūzišku, kartais itališku. Taip, tokie sodai buvo kuriami atsižvelgiant į rūmų architektūrą. Peizažiniai, arba angliški, parkai kurti kitokiu principu, išryškinant natūralios gamtos grožį. Tačiau geometrija niekur nedingo: kadangi iki pat XIX a. rūmų kompleksai komponuoti simetriškai, neišvengiamai taip reikėjo planuoti ir žaliąją erdvę aplink juos. Peizažinis parkas, kaip ir barokinis, reikalavo visų sudedamųjų dalių vientisumo, neaukojant vienos vardan kitos. Jei planuosi parką, neatsižvelgdamas į esančią rūmų centrinę kompoziciją (paprastai ją sudaro ne tik rūmai, bet visas rūmų kompleksas su šalia esančiomis oficinomis bei ūkiniais pastatais tolumoje), tai rūmai nebus harmoningai integruoti. Reguliarios dalys, pirmiausia parterai, tapo jungiamąja grandimi tarp rūmų ir peizažinės parko dalies. Tai ypač svarbu architektūrinei kompozicijai, nes erdvė priešais

rūmus padeda ją atskleisti. Išryškinti rūmus rekomenduota daugelio XIX a. teoretikų darbuose. Jie dažnai statyti aukštesnėje, gerai matomoje vietoje, kurią reikėjo paversti dar atviresne. Pavyzdžiui, Palangoje buvo iškirsta dalis pušyno, paliekant rūmų prieigose tik gražiausias senąsias pušis, parteras sukurtas toks, kad rūmai atsivertų visu savo grožiu. XIX a. antroje pusėje plintant istorizmui, prancūziškas partero pirmavaizdis įgavo naują prasmę, tapo nuoroda į primirštus istorinius baroko sodus. Ryškus pavyzdys Lietuvoje – Eduaro Fransua Andrė (*Édouard François André*) parkai su puošniais istoristiniais parterais.

Lietuvoje esantys istoriniai parkai priklauso europinei sodų tradicijai. Pakalbėkime apie ją.

Viduramžiais sodo simbolika buvo siejama su rojumi, dangiškąja Jeruzale, Marijos įvaizdžiu, skaistumu. Populiariausia jo forma buvo vadinamasis uždarasis sodas (lot. *hortus conclusus*), primenantis ryšį su prarastuoju Edenu. Tokie sodai, visų pirma, buvo kuriami vienuolynuose, jie buvo aptverti, geometriškai suskirstyti kvarteromis (kvadratais), su karpomais krūmais, prieskoninėmis, kvapniomis žolelėmis, gėlėmis, rožėmis, fontanu. Toks sodas dažnai vaizduotas tapyboje, miniatiūrose. Jis turėjo įkvėpti dvasiniams apmąstymams. Vėliau panašiu principu kurti manierizmo ir baroko parkai.

Tai barokinis, arba prancūziškas, parkas yra genetiškai susijęs su hortus conclusus *idėja?*

Galima sakyti, taip. Iki pat XVI a. sodas iš esmės paremtas tuo pačiu sprendimu – jis uždaras, apjuostas siena. Tačiau ilgainiui atsiranda itin svarbus naujas elementas – iš sodo atsiveria vaizdas į aplinkinį peizažą, kuris suvokiamas kaip gražus ir savas. Barokinio sodo kompozicija gan tiesmukai pabrėžia, kad viskas, kas matoma iki horizonto, priklauso sodo šeimininkui. Tarsi apėmęs visą regimąjį kraštovaizdį, sodas tampa visavaldžio valdovo simboliu. Tuo metu Prancūzijoje įsitvirtino absoliučioji monarchija, ir parkai savaip jai atstovavo: išsiplėtė iki itin plačių teritorijų, į juos buvo integruojami rūmai, sodai, miškai, laukai, žvėrynas – viskas, ko reikia valdovo reprezentacijai. Ryškiausias pavyzdys – Liudviko XIV Versalio parkas. Jis tapo propagandine priemone, kurią kopijavo kiti, taip pat ir mūsų Abiejų Tautų Respublikos valdovai bei aristokratija.

To meto rezidencijos buvo kuriamos laikantis simetrijos, su ilgomis ašimis, formuojančiomis tolimą horizontą. Lietuvoje tokie buvo Varnionių, Daugėliškio dvarai, pirminis Verkių parko sumanymas. Toje ašyje neretai atsidurdavo bažnyčia ar koplyčia, altana. Galėjo būti ir kelios ašys, kaip Rokiškio dvare, kur viena ašis veda nuo bažnyčios iki rūmų, o nuo jų eina spinduliai į skirtingas puses.

Šiuo atveju gal reiktų kalbėti apie kai ką daugiau nei parką? Apie daugialypį valdovo ar šeimininko pasaulį, kuris apima reprezentacinę dalį, želdynus, miestelį, ūkines ir gamtos teritorijas?

Parką galima vertinti kaip galios išraišką arba kaip kraštovaizdžio komponavimo būdą. Yra planas, architektūra, kuri išreiškia pirminę idėją, tačiau einant promenada ar žvalgantis į atsiveriančias erdves, nejučia patenki į žmogaus ir gamtos suformuotą pasaulį, kuris steigia savą tvarką. Jai suprasti turi pasitelkti tiek jusles, tiek intelektą.

Matome, kad sodai valdovams ir aristokratijai buvo labai svarbūs...

Visų pirma, sodas reikalingas dėl praktinių sumetimų. Jis buvo neatsiejama kiekvienos sodybos ir vienuolyno dalis. Tačiau nuo XVIII a. paplitusį peizažinį planavimą galime vertinti kaip aristokratijos atsaką absoliutizmo sodo idėjai, deklaravusiai beribę vienasmenę galią aplinkai. XVIII a. absoliutizmo sistema pradėjo eižėti, ir Anglija palaipsniui tapo pavyzdine alternatyva. Aristokratija čia turėjo kitokį statusą nei dominuojančiose Europos kultūros šalyse, tokiose kaip Prancūzija ar Prūsija. Paplito laisvas parkų planavimas, kuris bylojo ir apie diduomenės saviraiškos laisvę.

Taigi, išsilaisvinimas iš geometrinio parko gali būti vertintinas kaip politinį atspalvį turintis reiškinys, ne tik kaip mados reikalas?

Iš dalies taip. Prancūzijoje Le Notro sukurtas Versalio parkas šimtui metų tapo etaloninis. Tačiau Anglijoje pradėti kurti kitokie parkai. Čiswike, Stouve, Blenheime ir kitur vietoje karpytų medžių ir alėjų atsirado panašaus tūrio, dydžio ir kompozicijų erdvės, tik daug laisviau interpretuotos, juose daugiau teisių buvo suteikta gamtai. Tokie parkai prigijo ir dėl pragmatinių priežasčių. Juk didžiuliai barokiniai parkai reikalavo ne tik pirminės investicijos, bet ir nuolatinės, daug kainuojančios priežiūros. Liudvikas XIV galėjo sau tai leisti, bet daugumai aristokratų tiesiog neapsimokėjo investuoti į brangiai kainuojančią sistemą, kuri ilgainiui darėsi net nebemadinga. Šie dalykai pabrėžiami ir teorinėje literatūroje. Kita vertus, peizažinį parką sukurti taip pat buvo nepigu. Tam buvo skiriamos didelės lėšos. Pavyzdžiui, kaskados įrengimas ten, kur jos niekada

Apolono fontanas Versalyje. Adomo Perelio (*Adam Perelle*) graviūra, 1680 m.
Saugoma Metropoliteno meno muziejuje Niujorke. Iš: http://www.metmuseum.org

nebuvo, galėjo atsieiti milijonus. Tačiau peizažiniame parke stengtasi slėpti tai, kas dirbtina, kurti taip, kad nesimatytų kūrybos. Tai turėjo rodyti gerą savininko skonį. Mums šiandien dažnai sunku suvokti, kas čia padaryta ir kuo parkas skiriasi nuo natūralios gamtos.

Sodai, parkai yra svarbi ne tik dvarų, bet ir miestų urbanistikos dalis. Atrodo savaime suprantama, kad žmonių gerovei ir patogumui plėtojamuose miestuose neišvengiamai turi būti numatyti ir parkai. O gal industrija ir miestų tankėjimo tendencijos išstumia žaliąsias erdves?

Įdomu, kad miesto, kaip sodo, idėja gimė būtent XIX a. industrinio pakilimo metu. Urbanistikoje kilo idėja, kad miestuose gyvenimo sąlygos darosi nebepakeliamos. Pradėti kurti viešieji parkai. Tiesa, iš pradžių vartus atvėrė jau esami privatūs sodai (karališkieji sodai Varšuvoje ar Londone), vėliau pradėta juos kurti specialiai viešosioms reikmėms, nebesiejant su konkrečia rezidencija. To meto Vilniaus gubernijoje bene pirmasis paminėtas viešas sodas buvo gubernatoriaus sodas Minske, vėliau – ir Kaune, o Vilniuje minimas sodas prie Žvėryno rezidencijos (jis šiemet paverstas statybų aikštele). Kitas viešas Vilniaus sodas, tiksliau, sodų sistema, buvo sukurta XIX a. antrojoje pusėje. Ji apėmė erdvę nuo Neries iki Užupio, su buvusiais Botanikos ir Bernardinų sodais, integruotas ir Pilies kalnas. Buvo rengiami sodo projektavimo konkursai, laimėjo vilniečio dailininko Aleksandro Strauso projektas.

Istorinių paminklų integravimas buvo neatsiejama romantinio peizažinio sodo idėjos dalis?

Pagal XIX a. sodų kūrimo principą, turi būti derinamasi prie esamo kraštovaizdžio. Atsižvelgiama į reljefą, paminklus, senus medžius ir želdynus. Pilies kalnas integruotas kaip Vilniaus peizažinio parko elementas, ir tai nebuvo neįprasta. Kita vertus, kiekvienas toks sprendimas buvo unikalus, nes kiekvienas peizažinis parkas turėjo būti nepakartojamas, atskleidžiantis konkrečios vietos dvasią, kuri reiškiasi būtent per kraštovaizdį. Bet iš pradžių turi suvokti tą dvasią ir tai, kas ją kuria... Senuosius paminklus integruoti į kuriamus parkus tuo metu buvo populiaru. Kitaip tariant, jei tik buvo galimybė, senosios struktūros tapdavo parko puošmenomis, simboliniu elementu. Pavyzdžiui, rekonstruojant Europos miestų senąsias tvirtoves, vietoje gynybinių įtvirtinimų buvo kuriami sodai, kartais integruojami pilių griuvėsiai. Tas pat buvo daroma Vilniuje, Trakuose, Biržuose, Cėsiuose, kur pilių griuvėsiai tapo svarbiu akcentu, aplink kurį kurtas parkas. Trakuose toks parkas kurtas pusiasalyje su senos pilies griuvėsiais, iš čia atsiverdavo vaizdas į salos pilį, ežerą. Užutrakio parkas irgi kurtas taip, kad atsivertų

Ed. F. Andrė kurtas grafo Vladislovo Tiškevičiaus parkas Lentvaryje. Atvirukas. 1906–1918 m. Iš: https://polona.pl

vaizdas į griuvėsius saloje. Maskvoje Jekaterinos II statyti Carycino rūmai buvo nebaigti, apgriuvo. XIX a. jų nebeatstatė, tačiau nusprendė tuos didžiulius griuvėsius įpinti į viešojo parko struktūrą. Dar dažniau tokie griuvėsiai būdavo sukuriami dirbtinai.

Lietuvoje yra ir kitų pavyzdžių. Ten, kur nėra griuvėsių, galima rasti senkapius ar piliakalnį, kaip antai Verkiuose ar Cirkliškyje. Taip pat senos kapinaitės...

Kapinaitės neišvengiamai būdavo integruojamos, jų negali nepaisyti ar sunaikinti. Būdavo rekomenduojama išsaugoti ir kalveles, gynybinius įtvirtinimus, senąją augaliją. XIX a. plintant peizažiniam parkui prireikė literatūros ir teorinio požiūrio, pritaikyto sodų veisimui mūsų geografinėse platumose. Vien dėl gamtinių priežasčių nebuvo galima mechaniškai perimti Vakarų praktikos. Kažkas galėjo neprigyti, kai ką buvo per brangu realizuoti. Viena iš tokių vietinių autorių buvo Izabela Čartoriska[1] – parkų kūrėja, kultūrinio ir politinio gyvenimo veikėja, LDK kanclerio žmona. Žymus jos Pulavų parkas, įkurtas dvare, kuris XVIII a. buvo faktinė Abiejų Tautų Respublikos sostinė, valdančiosios aristokratų grupuotės lizdas. Taip pat paminėtinas Elenos Radvilienės Arkadijos parkas prie Neborovo, Aleksandros Oginskienės Siedlcu parkas. Visos trys – LDK senatorių žmonos. Karalius Stanislovas Augustas itin daug dėmesio skyrė savo Lazienkų parkui Varšuvoje. Pakankamai supratimo bei lėšų turinti mūsų aristokratija iš tikrųjų labai aistringai priėmė iš Vakarų sklindančias sodų kūrimo madas.

Labai dažnai parkus atpažįstame pagal kokius retesnius augalus, o visa kita atrodo taip natūraliai, kad net nebeatskiriame, kad tai suformuota erdvė. Ar natūralūs parkai būdingi lietuviškai dvarų kultūrai? Ar tokių parkų tiesiog daugiau išlikę?

Parkai dvaruose ėmė populiarėti XIX a. kartu su peizažinio planavimo madomis, tad natūralu, kad jie pas mus dominuoja. Kita vertus, sodų teoretikų darbuose galima rasti užuominų, kad iki tol jų būklė nebuvo pati geriausia. Kaip žinome, barokiniai sodai pradeda nykti, kai žmogus nustoja kasdien juos puoselėti ir prižiūrėti. Norint, kad parkai išliktų, reikalinga kvalifikuota priežiūra. Bet koks neišmanančio žmogaus prisilietimas gali sugadinti ar net visiškai sunaikinti parką. Deja, Lietuvoje tai nutinka gana dažnai.

Parką sudaro rūmai, medžiai, krūmai, augalija, gėlynai, mažoji architektūra. Net ir ūkiniai pastatai, tarkim, vandens bokštas, turi savo žavesio.

1 Czartoryska, Izabela. *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wroclaw, 1805.

Parkas yra gamtos ir žmogaus kūrinys. Negalima viena nuo kita atsieti. Kuriant parką rūpintasi ne tik estetiniais poreikiais ar gamtiniais jo ypatumais, bet ir praktiniais dalykais. I. Čartoriska pabrėžė, kad kiekvienas takelis turi kažkur vesti. Parkas turi kelti ir taurius jausmus – tiek džiaugsmą, tiek melancholiją...

Altana, griuvėsiai, skulptūros – visa tai turi simbolinį kodą...

Altanos arba rotondos, obeliskai, kolonos, grotos, kriokliai, atminimo akmenys, koplytėlės, mauzoliejai... Dažnai parke buvo ne vienas toks objektas, kiekvienas jų turėjo savo paskirtį, link jų visada vedė takeliai. Taip buvo kuriamas parko pasakojimas, dinamika. Viena parko dalis galėjo būti skirta ramiam pasivaikščiojimui, pasėdėjimui, kita pabrėždavo rezidencijos didingumą, dar kita leisdavo apžvelgti platesnį kraštovaizdį. Iš tiesų stengtasi, kad parkas turėtų vieną, kad ir nenuoseklią programą. Ji buvo kuriama ir perkuriama. Kraštovaizdis išlikdavo kaip svarbiausias vietos dvasios elementas, o štai detalės galėjo keistis. Jų simbolika neatsiejama nuo konkretaus laikotarpio, madų, kultūrinių tendencijų. Kiekvienas laikas turėjo savo simbolinę programą, ir, keičiantis epochoms, tos prasmės kito, nors pagrindinės struktūros liko. Pavyzdžiui, XVIII–XIX a. pradžioje parkams buvo svarbi simbolinė programa, tačiau vėliau ji darėsi eklektiška, vis svarbesnė atrodė gamtinė jo raiškos forma, t. y. gamta tapo visa ko pagrindu. Išsivystė natūralizmo kryptis, propagavusi būtent tokią parkų kūrimo logiką. Svarbiausi tapo gražūs natūralios gamtos vaizdai, pievos, miškai ir t. t.

Visa tai buvo komponuojama parkų kūrėjų, kad būtų malonu akiai ir širdžiai.

Taip.

Gal tada prasidėjo ir svetimžemių augalų vajus?

Jie pradėjo populiarėti romantiniuose parkuose vis geriau pažįstant pasaulio gamtą. Išaugus poreikiui susikūrė visa šių augalų industrija, suklestėjo prekyba. Šiandien mes jų dažnai nebevertiname, nesuprantame ar nemokame prižiūrėti. XIX a. parkai, kuriuose anksčiau būta šimtų introdukuotų augalų, dabar labai sunykę. Praėjus daugeliui metų, pasikeitus estetiniam vertinimui, jie mums „nebegražūs“ arba manome, kad jų mediena nevertinga. Žinoma, kad sovietmečiu kolūkio pirmininkai pasirinkdavo parkuose geresnių medžių savo namams statyti, panašių dalykų pasitaiko ir šiais laikais.

Įdomu, kad parkuose atsirasdavo ir istorinių asmenybių skulptūrų.

Tai ypač išpopuliarėjo XX a., o ištakų galima ieškoti XVII a. ir dar anksčiau. Memorialinė parko funkcija yra labai svarbi. Būta atskirų vietų, skirtų pamąstymui apie mirtį, su meile arba didžiais praeities įvykiais susieta sala. Žanas Žakas Ruso, didysis XVIII a. gamtos adoratorius, buvo palaidotas saloje, apsodintoje tuopomis, vėliau pagal šį ikonografinį pirmavaizdį paplito identiškai įkomponuoti kenotafai ir kituose parkuose. Viena sala – meilei, kita – mirčiai, Apolono „šventykla“ ir panašiai. Kėdainių parke iki šiol yra išlikusi sala su tuopomis, kurioje stovėjo nebe kenotafas ar altana, o gandralizdis. Apskritai parkas susijęs su idėjomis apie anapusinį pasaulį, tai tarsi ribinė erdvė. Užrašas ant kenotafo „Et in Arcadia Ego“ turėjo priminti ne ką kita, o mirtį – net ir Arkadijoje... Įdomu, kad žymiausias Londono kapines tvarko karališkųjų parkų priežiūros tarnyba. Tai rodo šių erdvių giminingumą: ir viena, ir kita gali būti suprantama kaip parkai.

Kokiu būdu parko savininkas išreikšdavo save?

Iš esmės aristokratas kurdavo parką kaip savo sielos veidrodį. Ne tik kaip namus, bet ir kaip savo pasaulėvaizdžio išraiškos formą. Tai buvo tarsi scena šeimininko pasirodymui. Taip galime vertinti Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio iniciatyva kurtą Verkių parką ar Vladislovo Tiškevičiaus Lentvario parką, kuris apėmė ir rezidencinę dvaro dalį, ir miestą.

Lentvarį apskritai galima vertinti kaip miestą-sodą...

Lentvario kūrėjai šią vietą ateityje regėjo kaip svarbų industrinį, kultūrinį ir administracinį centrą. Šiandien tai išties industrinis miestas, tačiau kažin ar to Tiškevičiai tikėjosi... Yra išlikę dokumentai, liudijantys, kad grafai Tiškevičiai inicijavo Trakų apskrities centro perkėlimą į Lentvarį. Neatsitiktinai čia sukurtas geležinkelio mazgas. Taip pat buvo įrengtas vinių fabrikas. XIX a. tos industrijos nebijota, nes tai buvo įprasta ir Vakarų Europoje. Jie matė pramonės augimą, iš kurio ir patys krovėsi kapitalą Lietuvoje.

Visa tai rodė, kad dvaras gali egzistuoti kaip savarankiškas ekonominis ir kultūrinis vienetas?

Ir iš dalies tai pratęsia peizažinio parko, kaip jo kūrėjo mikropasaulio, sampratą.

O kaip su masoniškomis idėjomis? Ar verta jų ieškoti parkų struktūrose?

Kai kurie tyrinėtojai ieško ir iš tiesų randa. Pavyzdžiui, Verkiuose įžvelgiama masoniška programa. Aš į tai žiūriu šiek tiek kritiškai. Masonai idėjų sėmėsi iš tų pačių šaltinių, tai yra iš praeities. Piramidė arba specifinės formos altana masonams galėjo turėti simbolinį krūvį, bet galėjo ir neturėti. Reikalingi tikslūs šaltiniai, nemėgstu spekuliuoti... Geriausiai tokį sumanymą leistų įžvelgti užrašai, pavyzdžiui, ant akmens. Tačiau pernelyg tiesmukai nieko negalėjai reikšti – tai rodytų blogą toną ir skonį. Taip pat nepamirškime, kad masoniška filosofija tebuvo viena iš XIX a. idėjinių srovių, o parkų erdvėje apskritai nebijota ekstravagancijos elementų, eksperimentų. Neogotikos motyvai pirmiausia atsirado būtent parkų architektūroje. Būta ir fantastinės architektūros projektų. Šių laikų žodžiais galima pasakyti, kad tam tikra prasme parkai buvo demokratiška idėjų sklaidos vieta, jie rodė savininko modernumą.

Dvarų sodybose labai svarbios oranžerijos – tiek savo parko augalams veisti, tiek pardavimui. Tai taip pat buvo modernūs pastatai.

XIX a. oranžerijų plitimą paskatino inžineriniai pasiekimai, leidę pradėti statyti stiklines konstrukcijas. Buvo išmokta įrengti labai šviesią erdvę, kurioje buvo galima auginti daugiau augalų nei iki tol. XVIII a. oranžerijos buvo kitokios: viena siena buvo aklina, o kita – įstiklinta įstrižai, prireikus uždengiama žaliuzėmis. Viena pirmųjų oranžerijų buvo Vilniaus botanikos sode, ten, kur dabar stovi Lietuvos nacionalinio kultūros centro pastatas. Verkiuose išlikęs XVIII a. *treiphausas* (lie. šiltnamis), vėlesnė oranžerija neišliko. Įspūdingiausia oranžerija yra išlikusi Kretingoje. Tačiau jų būta daugelyje dvarų – Rietavo, Šateikių, Raguvėlės, o Baisogaloje išliko neorenesansinė oranžerija.

O kokiu aspektu tiri parkus pats?

Tiriu Lietuvos sodų meną kaip romantizmo raišką. Man Vilnius įdomus kaip kultūrinis centras, būręs visuomenę. Čia susirinkę dvarininkai galėjo įsigyti ir knygų, ir augalų. Vilniuje buvo leidžiami sodų praktikos ir teorijos darbai. Pavyzdžiui, Juozapo Strumilos darbai[2] buvo spausdinami tūkstantiniais tiražais, ir to neužtekdavo. J. Strumila buvo praktikas, turėjęs asmeninį sodą dabartinėje Sodų gatvėje su turtinga augalų kolekcija, kuria dalindavosi. Galima tik įsivaizduoti, koks populiarus tuo metu buvo sodų menas. Vien Čartoriskos veikalų kiek buvo išplatinta! Apskritai ši moteris, matyt, buvo viena didžiausių XIX a. autoritetų parkotvarkos klausimais.

Kokie dar autoriai darė įtaką sodų raidai?

Tai asmenybės, susijusios su Vilniaus universitetu: botanikas profesorius Stanislovas Bonifacas Jundzilas ir architektas profesorius Karolis Podčašinskis[3]. Svarbūs ir Lenkijos autoriai – Stanislovas Vodzickis, Pranciškus Ksaveras Gižyckis[4]. Daugelis jų buvo ne tik teoretikai, bet ir kūrėjai, beje, aristokratai. S. Vozdickis buvo politikos veikėjas, grafas[5]. Jonas Kristupas Kliukas – dvasininkas[6], Ignacijus Krasickis – vyskupas, poetas[7]. Jie turėjo savo rezidencijas ir sodus. Vodzickis savo dvare eksperimentuodavo, rašė teorinius darbus, remdamasis anglų literatūra.[8] Žymus sodų kūrėjas buvo Dionizas Mikleris iš Airijos, su juo reikalų turėjo visas Lietuvos aristokratų žiedas: Čartoriskiai, Potockiai, Oginskiai, Chreptavičiai... Mes dažnai pamirštame, kad daugelis šių didikų turėjo rezidencijas vadinamoje Didžiojoje Lietuvoje ar kur nors už Varšuvos – tuometinės mūsų sostinės. Dabar mes apie tas plačias senosios Lietuvos teritorijas nekalbame kaip apie savas kultūrine prasme, o būtent ten prasidėjo romantizmo parkų, sodų menas. Mūsų elito gyvenimas buvo susijęs su Varšuva, Lietuva vis dėlto buvo šioks toks užkampis, nors turėjome ir žymių pavyzdžių: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis savo iniciatyva kūrė Verkių parką, kur dirbo žymiausi to meto Lietuvos menininkai – Laurynas Gucevičius, Martynas Knakfusas. Parkų madomis buvo sekama tiek, kiek jos pasiekdavo Lietuvą. Jei nebuvo galimybės pasisemti pakankamai žinių, į užsienį buvo siunčiami patikėtiniai arba pats savininkas važiuodavo į svečias šalis, ieškodavo specialistų ir kviesdavosi į savo dvarą.

2 Strumiłło, Józef. *Ogrody Północne*, T. 1–3. Wilno, 1820.

3 Podczaszyński, Karol. *Zastosowanie ogólnych zasad doskonałości w tworach przemysłu do obrazów i posągów, tudzież do urzą- dzenia ogrodów rozkosznych, czyli ogrójców*. Wizerunki i roztrząsania naukowe, T. XXII, serja II, Wilno, 1838.

4 Giżycki, Franciszek Ksawery. *Ogrodnictwo zastosowane do potrzeb ziemianina polskiego*, Lwów, 1845.

5 Wodzicki, Stanisław. *O chodowaniu, użytku, mnożeniu i poznawaniu Drzew, Krzewów, Roślin i Ziół celnieyszych ku ozdobie Ogrodów przy zastosowaniu do naszej strefy*, T. I–VI, Kraków, 1818–28

6 Kluk, Jan Krzysztof. *Dykcyonarz roślinny, w którym podług układu Linneusza są opisane rośliny nie tylko krajowe dzikie, pożyteczne, albo szkodliwe* ... T. 1–3, Warszawa, 1804–1805.

7 Krasicki, Ignacy. *Listy o ogrodach*, Nowy Pamiętnik Warszawski, T. 2-4, 1801.

8 Wodzicki, Stanisław. *O chodowaniu, użytku, mnożeniu i poznawaniu Drzew, Krzewów, Roślin i Ziół celnieyszych ku ozdobie Ogrodów przy zastosowaniu do naszej strefy*, T. I–VI, Kraków, 1818–1828.

Ed. F. Andrė kurtas grafo Felikso Tiškevičiaus Palangos parkas. Piešė Pjeras Gauberti (Pierre Gauberti), 1899 m. Saugomas Versalio Nacionalinės aukštosios sodininkystės mokyklos archyve.

Kuris parkas pačiam atrodytų įdomiausias?

Kad parkas taptų artimas, turi būti su juo susijęs, lankytis jame. Kiekvienas parkas gali tapti savas, kai jį pažįsti. Arba gali nueiti į mažiau žinomą vietą ir atrasti, kiek daug ten turinio. Štai Verkių parkas – man jis gana savas, o jo vertė – keliaplanė. Ši vieta turi labai seną istoriją, o parkas neblogai išsaugojęs tos istorijos pėdsakus. Palangos parkas – išties puikus ir vertingas XIX a. peizažinio planavimo parko pavyzdys, įkurdintas įspūdingame kraštovaizdyje. Tačiau jo istorija ne tokia turtinga. Lentvario parkas šiuo atžvilgiu turtingesnis: E. F. Andrė čia atrado jau sukurtą romantinį parką, tad transformuodamas jį pagal savo laiko dvasią, atsižvelgė į ankstesnio parko kūrėjo paveldą. Palikta daugelis senųjų medžių bei atskirų elementų, kuriuos galima atrasti senose nuotraukose. Man artimas Kėdainių dvaras, nes esu iš tų vietų kilęs. Čia yra labai originalus dvaro parkas, kurtas išnaudojant slėnio kraštovaizdį. Deja, jam nelabai sekasi su tvarkytojais. Savivaldybė jį stengiasi pritaikyti, o ne prisitaikyti... Priimami agresyvūs sprendimai, liudijantys, kad parko esmė nesuprantama: apkapotos apatinės medžių lajos taip atimant visą jų grožį. Jei taip daroma su medžiais palei gatves – dar galima pateisinti saugumo poreikiu. Tačiau parke lajos, krūmai, šakų žaismas formuoja vaizdą. Kas iš to, kai lieka vien stuobriai...

Koks istorijos etapas buvo žalingiausias Lietuvos parkams? O gal jis dar nesibaigė?

Buvo sovietmetis, bet bėdos dar nesibaigė.

Ką parkai sako apie tautą, šalį? Ar šiandien jie yra lietuviškos kultūros dalis?

Šiandieninė lietuviškoji savimonė nėra paveldėjusi dvarų kultūros, o sykiu ir parkų veisimo tradicijų. Jų puoselėjimui būtina turėti ir bendrąsias etines ir atitinkamas estetines nuostatas, tačiau to nėra. Parkai kol kas svarbūs tik pavieniams asmenims. Reikia pripažinti, kad kaimyninėse Latvijoje ar Lenkijoje parkai yra daug labiau gerbiami. Ne tik eilinių žmonių, bet ir tvarkytojų, savivaldos. Ten yra sistemos, palaikančios sodų gyvavimą, jų dvasią. Galiausiai yra parkų puoselėjimo tradicijos ir supratimas, kaip juos reikia tvarkyti.

Taigi, parkų suvokimui labai trukdo mūsų atskirtis nuo dvarų kultūros?

Yra toks Jono Marcinkevičiaus romanas „Benjaminas Kordušas“ – apie tarpukario Lietuvos dvarininkiją. Potencialus jaunikis atvyksta pirštis ir aiškina senojo dvaro savininkui, kaip būtų gerai parką iškirsti – kiek atsirastų vietos bulvėms...

Šiais laikais kalbėtų jau ne apie bulves, o apie naujų namų kvartalus parkuose...

Pagrindinis parkų ir paveldosaugos principas – prisitaikyti, o ne pritaikyti. Tarp kitko, ir ICOMOS[9] pirmiausia reikalauja atsižvelgti į kraštovaizdį, kuriame planuojamas būsimas objektas, po to – į užsakovo pageidavimus ir tik tada – pasiduoti savo vaizduotei. Pirmasis žingsnis dažnai praleidžiamas, nors tai pagrindų pagrindas. Laurynas Gucevičius savo įžanginėje programoje apie architektūrą studentams tarp kitko pabrėžė, kaip svarbu įkomponuoti pastatą kraštovaizdyje. O kas dabar žiūri į kraštovaizdį, į retrospektyvą, į perspektyvą? Dominuoja greito maisto, greito pasipelnymo ir greito iššvaistymo kultūra.

Koks požiūris yra kvalifikuotas?

Svarbiausia savininko, kad ir kas jis būtų, brandi savimonė, išsilavinimas, pagarba aplinkai, praeičiai, pagaliau, pagarba sodui, kaip praeities kūrėjų palikimui. Būtinas suvokimas, kad tai didžiulė vertybė, prie kurios galima prisiliesti tiktai turint specifinių žinių. Jų reikia kryptingai siekti, o paskui – skirti daug laiko. Apskritai mes dažnai klaidingai įsivaizduojame, kad parkas buvo kuriamas iš karto pagal kažkokį griežtą planą. Neretai jis rasdavosi palaipsniui, ilgainiui perprantant, „įsisavinant“ esamą kraštovaizdį ir madas. Pirminė idėja egzistavo, tačiau nebūtinai jos buvo griežtai laikomasi. Pirmiausia reikėjo perprasti vietą, o ne ją prievartauti. Net jei tai geometriškai suplanuotos erdvės. E. F. Andrė[10] ir jo sūnus Renė nuosekliai ir įdėmiai studijuodavo peizažą ir tik tada imdavosi sprendimų, o jų įgyvendinimui dar prireikdavo ne vienų metų. Tai, kad nėra išlikę jų kurtų Lentvario ir Užutrakio parkų peizažinių dalių planų, gali reikšti, kad tų planų tiesiog nebuvo. Tiesa, Palangos parko planas yra. Jis vertintinas kaip projektinis ir atitinka tai, ką šiandien matome. Tačiau negalima teigti, kad jis buvo nuosekliai kiekviename žingsnyje realizuotas. Taigi, norint puoselėti istorinį parką, nepakanka paviršutiniškų faktų. Reikia suprasti, kaip veikia ekosistema, kaip prižiūrėti medžius, domėtis klasikine estetika ir menu. Šiam darbui reikalinga profesionalų komanda. Kiekvienas savininkas turi suvokti, kad sodas pirmiausiai yra sava erdvė, namai, o ne vieta, kurią norėtųsi perdaryti. Jei labai norisi kažką keisti, pirmiausia turi nuodugniai pažinti. Naują sodą reikia kurti naujoje vietoje, o istoriniame sode dera įsisąmoninti, kad tu esi svečias, jau sukurto pasaulio paveldėtojas, turintis perduoti tą sodą ateities epochoms. Juk keičiant vieną elementą keičiasi viskas.

Kitaip sakant, tvarkydamas arba naikini, arba puoselėji?

Taip.

Bet juk tai nėra lengva, nes istorinius parkus paveldi ar nusiperka žmonės iš kitos epochos, jų pasaulėžiūra be galo atitolusi nuo XIX a. O kiekvieno parko idėja susijusi su vizija, ji atspindėjo konkretaus kūrėjo sumanymus, jo intelektinius, estetinius ir dvasinius poreikius. O juk tas kūrėjas gyveno labai seniai. Pavyzdžiui, Arkadijos parkas. Jame gausu simbolių, vedančių lankytoją užburtais keliais, kurių prasmę gali apčiuopti tik suprasdamas klasikinę kultūrą.

Lyginant su XVIII–XIX a. aristokratais, mes esame itin menkai išprusę. Anksčiau parkų kūrėjai dar ir rašė apie juos teorinius darbus, kaip minėtoji Izabela Čartoriska. Kur dabar atrastume žmogų, kuris mokėtų kelias kalbas, gebėtų aukštu lygiu diskutuoti tiek apie literatūrą, istoriją, meną, tiek apie augalus ar politiką? Dabartinių parkų savininkai geriausiu atveju suvokia tiek, kad parkas – tai miškinga vieta, ir ją skubama pertvarkyti.

INHERITED WORLD: HISTORICAL GARDENS

In the Middle Ages, the garden prototype was associated with the Garden of Eden – it was seen as a place that could inspire spiritual reflection, which is why gardens located in monasteries were closed off from the outside world. From the 17th c., the regular, or geometric, garden and park planning method became more widespread. By origin it is commonly called “French”, sometimes – “Italian”. These parks were created taking into account the architecture of the palace, the idea was to separate it from the surrounding nature. Landscaped, or English, parks are created according to a different principle – highlighting the natural beauty of the land. Today parks are valued as a place where nature and culture meet, creations of architecture and gardening that have reached us from the past are of interest to the public from both the historical and artistic viewpoint. Romantic landscaped parks are studied by the historian Dainius Labeckis, who tells us about the development of gardens and parks in Lithuania proper. He reminds us that the most important principle for maintaining historical gardens is adaptation. Each new owner, prior to changing something, has to become thoroughly acquainted with the already-developed environment. Also they must realise, that they are only inheritors, obligated to preserve the land for future generations.

9 *International Council on Monuments and Sites* – tarptautinė nevyriausybinė organizacija, vienijanti kultūros paveldo apsaugos ir restauravimo specialistus.

10 André, Édouard François. L'art des jardins: traité général de la composition des parcs et jardins, Paris, 1879.

ARČIAU GAMTOS: PARKŲ IR MIESTŲ ŽELDYNAI

*Augalų prigimties supratimas padeda žmogui siekti santarvės su savimi ir gamta. Geriausia vieta šiai dermei pajusti – parkai, kurie yra neatsiejama dvarų kultūros ir miestų istorijos dalis. Parkų želdinius sudaro įvairūs augalai ir jų kompozicijos. Didžioji dalis parkų augalų – vietiniai, tačiau pasitaiko ir svetimžemių. Juose sukurti įvairūs gamtai nebūdingi augalų deriniai mums palieka įspūdį ir formuoja išskirtinę tik parkams būdingą biologinę įvairovę. O kuo didesnė biologinė įvairovė, tuo mūsų aplinka sveikesnė. Tai labai aktualu miestams. Jų kūrėjai turėtų nepamiršti, kokia didelę reikšmę gyventojų dvasinei ir fizinei gerovei turi seni medžiai. Europoje miestų želdiniai tęsė parkų kultūrą. Ir Lietuvoje turime miestą, prasidėjusį nuo parko – tai grafo Vladislovo Tiškevičiaus XX a. pradžioje įkurtas Lentvaris. Grafas pasikvietė kraštovaizdžio architektą Eduarą Fransua Andrė (*Édouard François André*), kuris dvaro sodyboje įveisė vieną puikiausių Europos parkų. E. F. Andrė sukūrė peizažinio stiliaus parkus ir Tiškevičių dvarams Trakų Vokėje, Užutrakyje, Palangoje. Šiame interviu kalbiname Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijos biologę Andželiką Kriaučiūnienę, kuri primena, kad parko paskirtis – parodyti tai, kas gamtoje geriausia ir gražiausia. Užutrakio dvaro sodybos parke ji kasdien stebi E. F. Andrė palikimą ir gerbia šį kūrėją už dėmesį vietos augalijai, natūralumo siekį, spalvotų žydinčių pievų puoselėjimą. Kalbino Lina Leparskienė.*

■ *Augalai turi savo kalbą. Kuo geriau ją suprantame, tuo gražesnę aplinką aplink save galime susikurti. Augalus galime suprasti ir neturėdami ypatingų botaninių žinių, tiesiog stebėdami, įsižiūrėdami, uosdami. Tačiau tie, kas kuria arba puoselėja parkus, miesto želdynus, privalo suprasti daugiau... Kokia ta augalų kalba? Ką turime apie juos žinoti, kad galėtumėm su jais gyventi darniai ir pagarbiai?*

Toji kalba yra prigimtinės augalo savybės. Svarbiausia suprasti, kad augalai yra tokie pat gyvi padarai, kaip ir mes. Jie gyvena, vystosi, auga, sensta, miršta... O žmonės labai dažnai apie augalus galvoja kaip apie plytas. Jiems atrodo, kad pasodins augalą ir jis visą laiką bus toks pat. Sodindami medį nesusimąsto, kad jis bus per arti gatvės, per arti namo, užstos šviesą. Kitaip sakant, žmonės pamiršta, kad medis išauga, o kai išauga, kažkodėl tampa problema... Dar liūdniau, kai tą problemą paveldi palikuonys. Tarkim, medis auga ne vietoj, užstoja šviesą, bet jį pasodino mums brangus žmogus... Augalų prigimties nesupratimas, deja, sukelia nepatogumų.

Žiūrint į senąsias lietuvių sodybas, kurios dažnai apaugusios dideliais medžiais, atrodo, kad medžiai mums yra labai svarbūs, kad jie yra neatsiejama mūsų namų sampratos dalis.

Šiandien, deja, dideli medžiai dažnai nebėra vertybė. Jie gali būti naikinami dėl absurdiškų priežasčių, kaip antai: medžiai meta lapus, kuriuos reikia grėbti... Bijau, kad tradicija sodinti medžius išnyks, o vaikaičiai nebeturės mūsų sodintų medžių, nes gražiausiu „augalu“ lietuviams tapo akmuo. Kaip elgiasi sodybų naujakuriai, kaip tvarkomasi prie daugiaaukščių? Apželdinant pastatus dominuoja akmenys. Dar baisiau kaime, kur prie tradicinių namų atsiranda kapinių apželdinimo elementų – akmenų krūvoj paliekama skylutė kokiam nors spygliuočiui, o visi tarpeliai priberiami skaldos, kad, neduok dieve, kokia žolė neišlįstų. Liūdna, kad tarp tokių „želdinių“ auga vaikai. Akmuo juk neauga, nežydi, nevysta, nemeta lapų. Kai tokioje aplinkoje užaugęs vaikas atsiduria po dideliu medžiu, natūralu, kad jam lapų grėbimas atrodo beprasmis užsiėmimas. Ir medyje gyvenantys paukščiai ne džiugina, o kelia triukšmą. Pastaruoju metu iš ten, kur atsikrausto žmogus, visi kiti gyventojai turi pasitraukti...

Išties mūsų miestuose ir miesteliuose sodinama gana daug jaunų medelių, tačiau senieji medžiai nelabai vertinami, teigiama, kad miestas – ne miškas, o seni medžiai jau atgyveno savo amžių.

Medžiai yra miesto istorijos dalis, kaip ir seni pastatai. Mes vertiname kelių šimtų metų pastatą kaip paveldą, jį restauruojame ir saugome, tačiau į dviejų šimtų metų medį kažkodėl žiūrime kaip į grėsmę. Tai nesąžininga, nenuoseklu ir neprotinga. Medis turi itin didelę vertę. Jis ne tik mums, bet ir dešimtims kitų gyvių teikia prieglobstį. Žmonės galvoja, kad, pavyzdžiui, drevė medyje yra jo ligos požymis. O tai – normalus medžio vystymosi etapas. Mes patys esame ir dėmėti, ir skylėti, bet nepaisant to, vieni kitiems gražūs. Taip ir medis su dreve gali gyvuoti šimtą metų, o drevėje gyventi dar kas nors... Kuo senesnis medis, tuo jis vertingesnis biologinei įvairovei. O kuo didesnė

biologinė įvairovė, tuo mūsų aplinka sveikesnė. Medelynuose suformuotuose jaunuose gražiuose medeliuose nėra vietos paukščiams perėti, juose nėra ertmių kitai gyvybei rastis. Senas medis – didelis, didžiulė jo lapų masė švarina orą, o šakos ir lapija yra tinkama aplinka įvairiems gyventojams. Yra posakis, kad gamta nemėgsta tuštumos. Jei kažką iš savo aplinkos išvejame, būtinai kuriasi kitos gyvybės formos, kurios nebūtinai mums palankios, pavyzdžiui, grybai ar mikrobai. Geriausia būtų, kad gamta gyventų pagal savo prigimtį, o mes kuo mažiau kištume nagus, nebent retkarčiais padėdami.

O kaip gali harmoningai derėti bioįvairovė ir intensyvus gyvenimas dideliame mieste? Juk šiais laikais akivaizdi miestų tankinimo tendencija.

Kuo didesnis miestas, tuo daugiau jam reikia želdynų, nes jie kompensuoja mūsų sukuriamą taršą. Triukšmas, kvapai, kietosios dalelės, rūgštūs lietūs – medis sugeba sugerti beveik viską, išvaduodamas mus nuo šių blogybių. Ar gali būti geriau?! To negali užtikrinti jokie filtrai. Kartais pastebime, kad miestuose medžiai būna pajuodę, jų lapai padengti juodom apnašom. Jei jos nenusėstų ant lapų, mes jomis kvėpuotume, jos nusėstų ant mūsų odos, mūsų namuose. Pasaulyje jau sukurtos metodikos, kaip paskaičiuoti medžio teikiamą naudą, net finansinę jo vertę – kiek jis išskiria deguonies, kiek sugeria toksinų. Kuo daugiau medžių auga, tuo brangesni tame rajone esantys butai, o kuo brangesnis butas, tuo daugiau jo savininkas sumoka mokesčių į miesto biudžetą. Tad želdiniai daro tiesioginę įtaką ir miesto biudžeto pajamoms... Protingai suplanuoti želdynai nereikalautų ypatingos priežiūros. O nuo nuolatinio žolės „drožimo“ – tik dulkės ir degalų smarvė, grožio nedaug.

Senas medis pats savaime yra tarsi atskiras pasaulis. Juo labiau – istorinis parkas arba sodas, kuriame gali sugyventi įvairiausių rūšių augalija, apie kurią galime sužinoti labai daug, niekur neišvykdami.

Parko paskirtis – parodyti ir supažindinti su tuo, kas geriausia ir gražiausia gamtoje. Europoje parkų kultūra kėlėsi į miestus, o miestų želdiniai vystėsi pagal parkų kultūrą. Mums ir čia nepasisekė, miestai vystėsi sau, o parkai – sau. Be to, prisiminkime tarybinių laikų auklėjimą: viskas, kas iš dvaro, taip pat ir parkai, buvo suvokiama kaip blogis. Todėl mes turėjome tik miško parkus. Ir miesto parkai buvo panašūs į miško parkus, tik su šaligatviais. Norisi tikėti, kad dabar esame protingesni ir suprantame, kad parkui turi atsirasti vietos ir mieste. Manau, kad man svarbiausiame

Iš Georgo Andriaus Helvingo (*Georg Andreas Helwing*) 1695–1705 m. rytų Prūsijos teritorijoje surinkto herbariumo „Herbarium vivum plantarum sponte in Prussia nascentium“. Saugomas Lenkijos nacionalinėje bibliotekoje.

mieste – Trakuose – parkais turėtų tapti ežerų pakrantės. Čia pati gamta sukūrė viską, ko reikia, lieka tik prižiūrėti. Galima, aišku, patobulinti, bet svarbu nepersistengti, nes sugadinti lengva, o pataisyti – labai sunku. Svečiose šalyse istorinius želdynus, parkus matome kiekviename žingsnyje, nes tai visais laikais buvo suvokiama kaip vertybė, ypatinga miesto puošmena. Lietuvoje net turime miestą, prasidėjusį nuo parko. Taip grafas Vladislovas Tiškevičius XX a. pradžioje kūrė Lentvarį. Jame išlikę maumedžiai ir juodosios pušys – Tiškevičių laikų parko likučiai. Ir mums vertėtų taip puoštis, užuot viską urbanizavus įsivaizduojamo patogumo dėlei.

O ko miesto želdintojai galėtų pasimokyti iš parkų? Parkų bioįvairovė yra kitokia nei miškų ar miesto želdinių, ten pamatysime ne tik mūsiškius, bet ir atvežtinius (introdukuotus) augalus.

Parkų želdinius sudaro įvairūs augalai ir jų kompozicijos. Didžioji dalis parkų augalų – vietiniai, bet esama ir mūsų kraštams nebūdingų medžių, krūmų, gėlių – jais tenka rūpintis daugiau... Greta

pasodinus totorinį ir vietinį sausmedį, sukuriamas ypatingas grožis, nes mūsiškis žydi baltai ir geltonai, o totorinis – rausvai. Toks derinys gamtai nėra būdingas, todėl palieka mums įspūdį. Be to jis pritraukia daugybę vabzdžių, o juos kažkas lesa... Formuojasi mitybos grandinė, kartu ir biologinė įvairovė. Ji ne tik turi teisę čia būti, bet ir sukuria parkui pridėtinę vertę. Juk tūkstančiai žmonių važiuoja stebėti paukščių, grožėtis pražydusiais augalais. Yra ir tokių, kurie keliauja po pasaulį, stebėdami šikšnosparnius. Kodėl senuose parkuose gyvena šikšnosparniai, o kitur jie nyksta? Todėl, kad parkuose yra ne tik drevėtų medžių, bet ir senų pastatų su rūsiais ar palėpėmis, kuriuose šie gyvūnai mėgsta įsikurti, o želdiniuose yra atvirų erdvių, tinkamų medžioti vabzdžius. Nemažai paukščių peri ne medžiuose, o krūmuose ir žolėje, jiems taip pat reikalingos parko erdvės, pakrūmės. Štai Trakuose žmonės labai nori atsisakyti pakrančių krūmų, nes į juos metamos šiukšlės. Bet jei mes atsisakome krūmų ir dilgėlynų, kurie mums neestetiški, tai atsisakome ir lakštingalų, kurios Trakų pakrantėse visada perėjo, nes tų dilgėlynėlių buvo. Juose ne tik lakštingalos peri, ten veisiasi mums gražūs drugiai – dilgėlinukai ir spungės. Jei visai neliks dilgėlyno – neliks ir jų...

Ne jazmino ar alyvų krūmas, kaip poetiškai įsivaizduotume, o dilgėlynas yra lakštingalų namai?

Taip. Apskritai yra daugybė paukščių, kurie peri žolėje arba prie pat žemės, įvairiuose krūmuose, kuriuos mes vadiname šabakštynais. Kai išgenime ir išretiname tuos krūmus, išstumiame ir paukščius. O galėtume čia vesti gamtos pažinimo pamokas, rodyti juos vaikams, turistams ir džiaugtis patys.

Tad prieš pavadindami augalus menkaverčiu želdynu arba šabakštynu, turėtume pagalvoti.

Kai žmogus kokį medį pavadina menkaverčiu, dažniausiai klausiu, o ar jis pats yra vertingas? Dažniausiai įsižeidžiama. Tada paaiškinu, kad kitame pasaulio krašte gyvenančiam žmogui mes esame beverčiai, nes jie nieko apie mus nežino. O tiems, su kuriais gyvename, esame brangiausi pasaulyje. Taip ir su krūmu: mums jis gali būti menkavertis, bet kažkam – namai... Tvarkomės gamtoj kaip savo darže – viskas, kas mums negražu ar nevalgoma – piktžolės, kurias reikia rauti...

Galbūt daugiau pagarbos jaučiame tiems svetimžemiams augalams?

Dažniausiai mums viskas, kas kitoniška, iš užjūrio, atrodo vertinga. Kaip ir užsieniečio nuomonė dažnai atrodo vertesnė dėmesio... Jei vietos gyventojai sako, kad natūrali ežero pakrantė yra gražu, jų niekas nepaiso, o jei užsienietis – tai jau argumentas. Reikia žinoti, kad jei augalas nebūdingas mūsų kraštui, jam reikės daugiau priežiūros. Štai pušis auga pati, o introdukuotu augalu reikės rūpintis. Kita vertus, atsiranda vadinamųjų invazinių atvežtinių augalų, kurie pradeda labai intensyviai plisti, tad tenka su jais kovoti. Naikintini augalai nurodyti Aplinkos ministro įsakyme, bet sunku juos vertinti vienareikšmiškai. Štai į naikintinų augalų sąrašą pateko Sosnovskio barštis ir gausialapis lubinas. Jie išties yra agresyvūs, nors ir gražūs. Jei pievoje pradeda augti lubinai, po penkerių metų ten liks tik jie. Bus prarastos kitos toje pievoje augusios augalų rūšys. Bet į tą patį sąrašą pateko robinija, kuri dažnai vadinama akacija, matyt, dėl lotyniško pavadinimo *Robinia pseudoacacia*. Trakuose ji daug kur auga, tačiau jei nors kartą per metus prie jos pjaunama žolė arba jei ji auga prie šaligatvio, tai ir neplinta. Galbūt ji gali gožti kitus augalus kur nors paupyje, tačiau mieste arba parke ji labai dekoratyvi, kvepianti. Nenorime tenkintis liepomis, trokštame matyti aplink save įvairius augalus. Kita vertus, Trakuose, Karaimų gatvėje, toks augalas sukuria pietietišką koloritą ir visais atžvilgiais tinka. Man regis, naikinti niekam nekenkiantį dekoratyvų augalą – neprotinga ir neekonomiška.

Parkų kūrėjai, matyt, buvo gerai apgalvoję augalų plėtimosi tendencijas ir atvežtinius augalus veisė atsakingai?

Parkams svarbi augalų įvairovė. Tam jie ir buvo veisiami. Eduaras Fransua Andrė kūrė taip, kad didžiąją parko dalį sudarytų vietiniai augalai, o introdukuoti turėjo juos papildyti. Kiti parkų kūrėjai sodino daugiau atvežtinių, kartais – vien svetimžemius. Galime į gėlių darželį atsinešti pievų gėlių, jas prižiūrėti ir taip sukultūrinti (dabar tai gana madinga), tačiau vis tiek norime kažko ryškesnio, neįprasto. Peizažinio parko principai įpareigoja augalus komponuoti taip, kad kompozicijos atrodytų natūraliai. Bet tarp mūsų žalialapių medžių įterpus tokį, kuris trumpam nusidažo raudonai, sukuriamas netikėtas įspūdis. Užutrakio parke auga paprastojo klevo Švedlerio forma, kuri pavasarį dviem trims savaitėms pasipuošia tamsiai raudona spalva, kuri palaipsniui pažaliuoja, ir medis tampa nebeatskiriamas nuo paprasto klevo. Kaip į namus atnešta gėlių puokštė. Ji mus džiugina, bet jei ryški puokštė visada būtų toje pačioje vietoje, ko gero, pradėtų erzinti...

Taigi, atvežtiniai augalai gali paryškinti metų laikų kaitos grožį, tačiau juos reikia mokėti prižiūrėti.

Močiučių sodybose esame pratę matyti senas alyvas ar jazminus. Miške mes jų nerasime, nebent prie kolektyvinių sodų, kur dabar net bambukai peržiemoja. Alyvos ir jazminai taip pat yra atvežtiniai augalai, bet jie tapo savi, prigijo. Be to, jie neplinta į gamtą – auga ten, kur pasodino žmogus. Tai tobulas senas pasirinkimas. Rožes auginti sunkiau. Tai lepūnė, pietų augalas, jai pas mus per šalta, per drėgna, per mažai saulės. Taigi, prieš sodindami turime pasverti, ar šio augalo grožis vertas įdėto darbo. Ar norime daugiau laiko praleisti parke dirbdami, ar džiaugdamiesi juo? Parkas, skirtas ramiam poilsiui, dažnai tampa nuolatinio triūso reikalaujančia vieta ir nuolat birbiančių mechanizmų sala. Dalgiu šienauti nebemokame, nieko rankomis dirbti nebenorime, todėl parko tvarkymas dažniausiai siejamas su technika. O tai jau neteisinga. Verta susimąstyti, gal auginame per daug introdukuotų augalų, reikalaujančių karpymo, purenimo, tręšimo, ravėjimo, nuolatinio purškimo nuo kenkėjų. Nepamirškime, kad, pavyzdžiui, nupurškus augalus nuo vieno lapus graužiančio kenkėjo, jie tampa nuodingi visiems vabzdžiams. Tai bėda. Civilizuotuose kraštuose visuomeniniuose želdynuose jau draudžiama naudoti agresyvias chemines medžiagas, nes jos žalingos viskam, kas gyva. O mes, žmonės, tiems chemikalams esame jautriausi.

Prieš šimtą ar daugiau metų apie chemikalus nebuvo kalbos, o parkai klestėjo.

Nes buvo protingi kiekiai augalų, geriau mokėta augalų kalba, suprasta, kam kiek reikės priežiūros, o kam ji bus visiškai nereikalinga, kas ir po šimto metų bus toks pat gražus. Ankstesniais laikais viskas buvo daroma rankomis (dvaras turėdavo daug gyventojų, net ir vaikai galėjo ravėti parko takelius), ir visi darbai turėjo būti pabaigti anksti ryte, kad atsibudus šeimininkams parke nebebūtų pašalinių. Dabar paryčiais nebesikeliame, o kai dirbame kiaurą dieną, tuo metu, kai parke yra lankytojų, – tai blaško, parkas nebeatlieka savo paskirties. Taip išsigimsta pirminė idėja.

Kokia ji, ta pirminė idėja?

Grožis, poilsis ir harmonija. Žmogus parke turėtų rasti vietą pabūti su savimi. Parkai dažnai yra arčiau mūsų nei kita gamta ir puikiai mums ją pakeistų. Bet jei toje aplinkoje ūžiama, purškiama, jaučiamas degalų kvapas, apie kokią harmoniją galime kalbėti? Anksčiau žolę parke pakakdavo nupjauti tik kartą per metus. Kalbu ne apie žalią veją priešais rūmus, bet apie spalvotą, dekoratyvią parko pievą, kuri pilna gyvybės, kurioje dūzgia kamanės, o ne žoliapjovės.

Pakalbėkime daugiau apie tą parkų pievą, kokia ji buvo, kaip kuriama ir prižiūrima?

Dauguma tų pievų žolių auga natūraliai, jos papildytos tik viena kita užjūrio žolele. Pavyzdžiui, krūminiu kiškiagrikiu, kurį turime Užutrakyje. Jis auga kartu su mūsų dobilais, baltagalvėm, dirvuolėm, miglėm ir smilgom. Jei nori turėti žydinčią pievą, užtenka ją šienauti vieną kartą, daugiausiai – du kartus. Intensyviai pjaunant, per dvejus metus natūralią pievą galima sunaikinti. O jei nori turėti žalią veją, pjauti žolę reikia nuolat. Pavyzdžiui, žaliai vejai daug palankesnis Anglijos klimatas, ji ten lengviau prižiūrima, nes žiema yra trumpesnė, ne tokia ryški temperatūrų kaita, nesiveisia pelėsiniai grybai. Beje, ir ten ji nėra tokia žalia, kaip įsivaizduojame – joje ir saulutės, ir dobiliukai žydi. E. F. Andrė kurtuose parkuose žalia veja tebūdavo prie rūmų. Kraštovaizdžio parkuose, kad ir kur jie būtų, daugiausiai augintos spalvotos žydinčios pievos.

Kokie augalėliai sukuria pievų spalvas?

Baltagalvės (vadinamos ramunėmis, „myli-nemyli“), įvairių rūšių dobilai – balti, raudoni, rausvi, mėlynos veronikos, rausvai baltos saulutės, geltoni vėdrynai, mėlynos liucernos ir katilėliai... Daug tų augalų – nuo visiems įprastų iki įrašytųjų į Raudonąją knygą. Svarbios ir varpinės žolės („smilgos“). Pavyzdžiui, miškinės šunažolės. Mums geriau pažįstamos paprastosios šunažolės. Nuo nemylimų kolūkio laikų jos buvo sėjamos visose pievose. Tai negraži žolė, bet labai greitai auginanti biomasę, tad reikalinga galvijų pašarui užauginti. Ją nupjovus lieka negražūs kupstai ir kotai, todėl ji visiškai netinka pievoms. Bet miškinės šunažolės – smulkios, grakščios, net įrašytos į Raudonąją knygą. Miške ir parke jos atrodo labai gražiai. Šiandien galime ir iš užsienio atsisiųsdinti pievų žolių mišinių, kaip visais laikais darė parkų kūrėjai. Kai paskaitai, kokia jų sudėtis, supranti, kad visa tai matyta Užutrakio parko pievose ir pamiškėse... Yra įprastų mūsų miškams augalų: pavasarį žydinčių pipirlapių, plaučių, plukių. Taip pat miškinių skudučių (lot. *Angelica sylvestris*, mano bendravardė), miškinių vanagių. Tai natūraliai augančios ir vis besikeičiančios puokštės. Geltonos vanagės ir violetiniai katilėliai – spalvų derinys, laikomas vienu įspūdingiausių tiek gamtoje, tiek želdynuose. O įsiterpę lengvi atvežtinio krūminio kiškiagrikio žiedynai padaro jį tobulą.

Taigi, galima sakyti, kad pieva pati susitvarko. Žmogaus pastangų nedaug tereikia?

Mes gyvename miškų zonoje, tad jei nė karto pievos nenupjausi, pradės augti medžiai ir krūmai, atviros erdvės išnyks. Tad pjovimas reikalingas ne tik žolei, bet ir kad neužaugtų miškas.

Užsiminei apie krūmus. Parkui svarbūs ir jie...

Krūmai yra labai svarbi puošmena. Vaikštinėdami po parką ar kur nors kitur, mes nelinkę pakelti galvos. Mūsų akių lygyje – medžių kamienai, kurie nedaug skiriasi. Taip pat krūmai, kurių lapai būna skirtingi (pavyzdžiui, karpytalapiai), be to, jie žydi, po to augina uogas, o prieš numesdami lapus būna skirtingų spalvų. Jie gali būti vietiniai, neryškūs, prie kurių mes pripratę, kurie užpildo tarpus, sukuria užuovėjas, padeda „apvesti“ medžių grupės kontūrą. Ryškesnius derinius padeda sukurti atvežtiniai krūmai. Dėl krūmų ta pati vieta kiekvieną kartą atrodo skirtingai. Net žiemą džiugina raudonos putino uogos, o kai prie paprasto putino pasodini ir sodinį putiną, kurio uogos iš pradžių raudonos, vėliau – juodos, turime visai kitą spalvų derinį. Skiriasi jie ir žiedais, ir lapais. Arba kalninis serbentas – jis auga mūsų paupiuose, tačiau retai būna toks vešlus, kaip parkuose. Jo lapai tamsiai žali, žiedai neryškūs, nevalgomos uogos gal kiek ryškesnės, bet jis sužaliuoja vienas pirmųjų – o tai nepaprastai svarbu, kai po žiemos esame labai išsiilgę žalumos. Žinant augalų kalbą, derinant juos nuo anksčiausiai sprogstančių iki vėliau skirtingomis spalvomis besiskleidžiančių, skirtingų spalvų žiedais pražystančių, išgaunami efektai, verti parko pavadinimo.

Ar esama tam tikrų krūmų ir augalų, padedančių atpažinti, kad čia jau ne miškas, o parkas?

Taip. Mes dažniausiai pastebime žydinčius jazminus ar alyvas. Kai jie nužydi, tampa ramia žaluma, sudarančia harmoniją, dėl kurios čia gerai jaučiamės.

O kokie medžiai parke svarbiausi?

Jei keliausime į artimiausias Europos šalis, nerasime parko be buko. Pas mus jis auga tik Palangoje, kitur – neperžiemoja. Nors žiemos šiltėja, gal paplis ir bukai. Kas mums gali būti gražiau už ąžuolą, pušį, eglę? Kokie šie medžiai gražūs, kai auga atviroje erdvėje! Jei sodinamas eglių miškas, jos auga viena šalia kitos ir numeta apatines šakas. Taip siekiama, kad iš tiesių eglių galima būtų išpjauti tiesias lentas. O parke eglės būna skarotos, šakomis siekia žemę, atviroje vietoje išaugusi pušis būna šakota kaip ąžuolas... Aš nekaip negaliu suprasti žmonių, kurie važiuoja į Vilnių žiūrėti sakurų, kai tuo pat metu visur žydi slyvos. Žydintys vaismedžiai – slyvos, kriaušės ar obelys – tai tobulas, užbaigtas grožis. Suprantu japoną, kuriam sakura pati mieliausia, bet mums? Keičiasi visa pasaulėjauta. Tokiu atveju ir žmogus mums turėtų būti gražesnis ne tas, kuris šalia gyvena, o tas, kuris kitame pasaulio krašte. Domėtis tuo, kas egzotiška, nėra blogai, jei nepamirštama, kad gražiausia tai, kas sava...

Ir E. F. Andrė stengdavosi įsižiūrėti į tai, kas vienam ar kitam kraštui, konkrečiai vietai sava. Lietuvoje tai galėjo būti ąžuolynas, gal liepynas, gal pelkė...

Užutrakyje turime ąžuolų ir pušų, tikrai žymiai senesnių už E. F. Andrė sukurtą Užutrakio parką. Kai kuriems medžiams net keli šimtai metų. Akivaizdu, kad šie senieji medžiai sėkmingai buvo įtraukti į parko kompoziciją. Tada buvo gražu, ir dabar gražu. Tose vietose, kur nebuvo senų želdinių, įkurdinti nauji, dauguma jų – netoli rūmų. Arčiausiai namų esanti aplinka turi būti puošiama, o toliau – ištobulintas vietos kraštovaizdis, kuris leidžia ieškoti darnos su savimi ir su gamta.

Akivaizdu, kad E. F. Andrė yra Tavo mėgstamiausias parkų kūrėjas. Kodėl?

Kadangi esu botanikė ir iš visų augalų labiausiai myliu žoles, tai pirmiausia dėl požiūrio į žolę ir veją, kuris man yra artimas ir atrodo teisingas. Taip pat dėl santykio tarp vietinių ir atvežtinių augalų – juk teisinga, kad didžiąją dalį parko augalijos turi sudaryti mūsų augalai, o tik mažąją – atvežtiniai. E. F. Andrė nemėgo augalų, kurie visada ryškūs. Jis naudojo rūšis ir formas, kurios nusidažo trumpam, kaip minėtoji paprasto klevo Švedlerio forma. Toks subtilus pajautimas: trumpam pasipuošia, sužavi ir vėl nurimsta. Andrė puoselėjo viską, kas natūralu. Jis net kurdavo parkuose pelkes, kur buvo tam sąlygos. Taip gana mažame plote susipindavo daug skirtingo kraštovaizdžio fragmentų, lėmusių didelę biologinę įvairovę.

O vadinamoji vaizdų „kadruotė“, kai iš tam tikros vietos turi atsiverti tarsi įrėmintas vaizdas? Kaip visa tai kuriama?

Visi parkų kūrėjai to siekė. Planuojant želdyną, svarbu išnaudoti parko aplinkos galimybes. Jei nuo Užutrakio parko matosi pilis, o Andrė laikais – jos griuvėsiai, juos galėjai pamatyti iš įvairių vietų, bet ne iš visur. Pavyzdžiui, eini tankiai apaugusia pakrante, ir staiga atsiveria „langas“ į griuvėsių vaizdą. Jei matytum tai nuolat – jie prarastų žavesį. Todėl vaizdas buvo dengiamas ir atveriamas tam tikroje vietoje. Jei matai medžių sieną, tai dažniausiai nuoroda, kviečianti pažvelgti į priešingą pusę, kur atsiveria koks nors įspūdingas paveikslas. Todėl prižiūrint parką svarbu jo per daug neišretinti. Želdynų planavimo teorijoje yra stulbinimo sąvoka. Pavyzdžiui, jei parke yra skulptūra ar kita mažosios architektūros forma, ji neturi matytis iš tolo. Tik kur nors pasukęs, aikteli iš nuostabos, kad pamatei kažką ypatinga. Vardan tos nuostabos akimirkos posūkiai, takų susikirtimai būdavo apželdinami. E. F. Andrė mėgo tokius susikirtimus pažymėti savita kompozicija. Užutrakyje tai yra eglė ir beržas arba pušis ir beržas. Matai tokį derinį iš toli, nes šviečia ir vienas, ir kitas medis, ir gali tikėtis kokio netikėtumo...

O jei yra suoliukas, nuo jo taip pat atsivers ypatingas vaizdas?

Reikia ant jo prisisėsti, ir dažnai pamatysi tai, į ką stovėdamas neatkreiptum dėmesio arba matytum visai kitaip. Kartais net ir medžiai taip auginti, kad jų šakos įrėmintų atsiveriantį vaizdą. To nežinantis parko tvarkytojas gali nugenėti atsikišusią šaką, nesuvokdamas, kad tai buvo „paveikslo“ rėmas.

O krituoliai ir stuobriai? Ar jie tinka parkams, ar juos reikia tvarkyti?

Tvarką suprantame skirtingai. Lentvario parke galima rasti net betoninį medžio stuobrį, o Palangoje – betonines medžių šaknis. Vadinasi, E. F. Andrė norėjo mums parodyti, kad tokie dalykai ne tik gali, bet ir turi būti. Tada įdomiau eiti takeliu. Užklius batelis ir pažiūrėsi, kas gi čia – ogi šaknis, o kokios ji formos, o kokios spalvos?.. Per šimtą metų ta šaka ar betoninis stuobrys taip susiliejo su gamta, kad dažnai net nepastebi, kad jie netikri. Drįstu sakyti, kad tokie dalykai yra tarsi parko tvarkymo instrukcija. Jie padeda priartinti parką prie gamtos... Tada ir nuvirtęs medis visiškai netrukdo. Žinoma, jei jis nukrito skersai tako, reikia patraukti, tačiau nebūtina jo susmulkinti kaladėmis ir išvežti. Gal jis taps suoliuku, o nuo jo dar, žiūrėk, ką nors gražaus pamatysi. Visame pasaulyje taip daroma, nes žmonės išties mėgsta sėdėti ant tokių medžių. Tai tampa parko atrakcija ir sykiu tam medžiui išreiškiama pagarba. Pastebėta, kad tokie virtuoliai fotografuojami dažniau, negu gėlynai.

Tad jei parke kas nutinka, neskubama mechaniškai sutvarkyti, o svarstoma, kaip iš to padaryti grožį.

Būtina atsižvelgti ir į saugumą – nesaugosime virš tako pakibusio medžio, bet jei jis nusviręs virš vandens, gali visą dešimtmetį vis labiau svirti link vandens, taip sukurdamas mikroreljefą. Pakyla šaknų gumbas, o po juo, žiūrėk, jau kas nors apsigyveno. Gražu, keičiasi peizažas. Net ir nuvirtęs medis gali gulėti vandenyje, niekam gi nekliudo. O ant jo tupintį paukštį norės nufotografuoti visi.

Man atrodo, kad kalbėdami apie dvarą, nesusiejame jo pastatų ir želdinių. Ar gali būti parkas vertingesnis nei rūmai ir atvirkščiai?

Dvaras – tai sodyba, kurią sudaro visi elementai. Nebuvo istorinių pastatų be apželdinimo. Negali pasakyti, kas svarbiau – ranka ar koja, tad rūmai ir parkas yra vienodos reikšmės. Tiek rūmai, tiek link jų vedanti alėja buvo sukurti tam pačiam šeimininkui. Didžiulis skirtumas, privažiuosi namus paprastu keliu ar liepų alėja. Namai nuo alėjos ir prasideda. Ja važiuodamas gali spėlioti, kur pateksi, ką pamatysi... Vieni, atvykę į dvarą, eina į muziejų, o kiti – žiūrėti želdinių. Kas kam įdomiau. Svarbu visuma, dermė, harmonija. Dabar net politikai kalba apie tvarią plėtrą, darnų naudojimą... Kitaip tariant, apie tai, kad nuo pasaulio sukūrimo laikų žmogus ir gamta buvo šalia. Jei mes priešpriešiname gamtą žmonių pasauliui – tampame savo sprendimų įkaitais ir net nesuprantame, kodėl mums negražu arba negera vienoje ar kitoje vietoje gyventi. Kaip dažnai naujakuriai, atsikėlę į sodybas, iškapoja senus medžius ir krūmus, sunaikina darnų pasaulį, o po to nesupranta, kodėl jiems ten nejauku, kur dingo gyvūnai ar paukščiai. Lieki vienas su savo tvarka, ir pasidaro liūdna. Gamtos norisi... Vyksta baisi, isteriška invazija į gamtą, ko anksčiau nebuvo. O visi „pritaikymai žmogui“, niekaip nesuteikia to, ko tikėtasi. Nes niekas negali pakeisti santarvės su aplinka, kurios dalimi esi.

Belieka visiems palinkėti dažniau būti parkuose, gamtoje ir siekti tos pilnatvės.

CLOSER TO NATURE: PARKS AND URBAN GREENERY

In a conversation with Andželika Kriaučiūnienė, biologist at Trakai Historical National Park, park culture and their vegatation are discussed. Parks are an integral part of manor culture and city history.

Count Władysław Tyszkiewicz, in the early 20th c., invited to Lithuania Édouard François André, a landscape architect, who at the Tyszkiewicz manor planted one of the finest parks in Europe. The history of the town of Lentvaris begins from here. É. F. André created landscape-style parks for the other Tyszkiewicz manors as well – in Palanga, Trakų Vokė, Užutrakis. He is highly respected for paying close attention to the local vegetation, for his aim towards naturalness, for fostering colourful flowering meadows. Interview by Lina Leparskienė.

MEDIS–MOTINA

Dendromitologinė apybraiža

Dainius Razauskas

Apie tai, kad mitiniame pasaulėvaizdyje medžiai turi lytis (jos dažniausiai priklauso nuo medžio pavadinimo gramatinės giminės) ir gali sueiti į lytinius santykius, tuoktis tarpusavyje bei su žmonėmis (ar veikiau žmonės su medžiais), jau rašyta[1]. Rašyta ir apie paplitusią medžio-merginos (nuotakos) mitinę tapatybę apskritai[2], ir atskirai konkrečių medžių rūšių (ievos, verbos, blindės) pamatu[3]. Atskiro straipsnio vertas ir medžio-motinos mitinis vaizdinys, kuris čia ir bus nagrinėjamas. Taigi šiame straipsnyje bus kalbama apie motinai prilygintą medį ir atvirkščiai – medžiui prilygintą motiną, nuo paprasto sugretinimo iki visiško sutapatinimo. Pirmiausia – lietuvių, baltų ir artimiausių kaimynų mitinėse tradicijose, bet nevengiant ir platesnių kontekstų (antikinio, pasaulinio). Atskiro skyriaus teisėmis drauge aptariami su nagrinėjama tema tiesiogiai susiję medžio krūtų ir medžio pieno vaizdiniai, tad straipsnį sudaro du skyriai: „Medis-motina“ ir „Medžio krūtys ir pienas“. Pabaigoje pateikiamas straipsnyje minėtų kitakalbių asmenvardžių sąrašas su jų originalia rašyba.

Reikšminiai žodžiai:
medis-motina, *dendromitologija*, *baltų ir slavų mitologija*.

MEDIS-MOTINA

Pirmiausia paminėtini antropogoniniai mitai, kuriuose žmogus atsiranda iš medžio, o atitinkamas medis aiškiai arba numanomai laikomas jo motina. Mirčia Eliadė yra pažymėjęs, kad medžiai ar krūmai plačiai pasaulyje laikomi genties mitiniais protėviais; antai kai kurios Kinijos miao gentys tokiu medžiu laiko bambuką; panašūs tikėjimai aptinkami Formosoje, Tagaloge (Filipinai), Jalange (Junanis) ir Japonijoje; australų gentys aplink Melburną teigia pirmąjį žmogų gimus iš mimozos ir t. t.[4] M. Eliadei antrina Viačeslavas Ivanovas: „Afrikoje, pasak gererų antropogoninių mitų, pirmieji žmonės – gererų dviejų fratrijų pradininkai – iššengė iš medžio Omumborombonga, laikomo motina ir tėvu. Panašūs mitai apie tai, kaip pirmieji žmonės iššengė iš skilusio medžio arba iš nendrės, žinomi ir kitoms Afrikos tautoms. Pasak Vakarų Sibiro selkupų tikėjimų, žmogus atsiradęs iš beržo šakumo (todėl beržui ritualuose buvo teikiama ypatinga reikšmė). Pasak Paamūrės bei Sachalino nivhų tikėjimų, visi nivhai radęsi iš maumedžio.“[5] Azijos sachų mitologijoje pirmasis žmogus buvo rastas prie pasaulio medžio kamieno, pagimdytas medžio deivės; Sibiro nganasanai turi gimdymo medį; pasak Suomijoje išlikusio mito fragmentų, žmogus buvęs sukurtas iš medžio kamieno: *halkeis kanto kaheksi / syntyi kaksi poikalasta* „kamienas skilo į du, ir gimė du berniukai“; esama nuomonės, jog ir skandinavų pirmieji žmonės Uosis (*Askr*) ir Vinkšna (*Embla*) buvo sukurti būtent iš pasaulio medžio, uosio Iugdrasilio, pliauskų, tad jie – pasaulio medžio vaikai[6]. Saksų protėvio ir pirmojo karaliaus, apie kurį saga pasakoja, esą jis užaugęs miške prie šaltinio, vardas *Aschanes* (*Askanius*) kildinamas iš žodžio *askr* ‘uosis’[7]. Panašiai, pasak Vladimiro Toporovo, „germanų gentis semnonai savo kilmę siejo su vienos šventa laikomos giraitės medžiais; tarp Europos tautų buvo plačiai paplitę tikėjimai, esą kūdikiai žmonių randami po medžiais (plg. vok. *Kleinkinderbaum*, pažodžiui ‘kūdikių medis’)“[8]. „Prie tokių ‘kūdikių medžių’, vadinamųjų *Kleinkinderbaum*, be kita ko, priskiriamas ir uosis, kaip antai Tirolyje, ir šeivamedis, o Belgijoje – rozmarino krūmas“, savo ruožtu, „vienos graikų epigramos liudijimu, seniausieji helėnai ąžuolus vadino ‘pramotėmis’“[9]. Pasak Marijos Luizos fon Franc, „Saksonijoje iki šiol sakoma, kad gražios

1 Razauskas 2016b: 36–62.

2 Straipsnis „Medis – mergina, nuotaka: dendromitologinė apybraiža“, spaudoje.

3 Razauskas 2016a: 63–73.

4 Eliade 1974: 300.

5 МНМ I: 88.

6 Tolley 2009: 346–348 ir dar 286.

7 West 2007: 376; Афанасьев 1995 II: 243.

8 МНМ II: 369.

9 Зеленин 2004: 204.

Petrikų kaimo liepa. Gervėčių kraštas. 2010 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

mergaitės augančios po medžių lapais. Galėčiau parodyti paveikslėlių, kuriuose vaikai atsiranda iš medžių. Po lapais šiugžda negimusių vaikų sielos. Kaip tik dėl to kiekvieno vokiečių, austrų, šveicarų kaimo viduryje yra medis. Medis tad yra Didžioji Motina.“[10] Artimi vaizdiniai ryškėja ir už tokių keltų asmenvardžių bei gentivardžių, kaip genties pavadinimas *Eburones*, kilęs iš kukmedžio pavadinimo; airių mitinių personažų vardai *Mac Ibar* ir *Mac Cuilinn*, atitinkamai „Kukmedžio sūnus“ ir „Bugienio (Ilex) sūnus“; Velso gėlų asmenvardžiai *Guerngen* ir *Guidgen*, atitinkamai „Alksnio sūnus“ ir „Medžio sūnus“[11] – esmiškai „Kukmedėnas“, „Bugienaitis“, „Alksnėnas“ ar „Alksnaitis“, „Medėnas“ ir pan. Paminėtinas ir senovės airių asmenvardis *Ivageni* (paliudytas lytimis *Eugen*, *Iogen*, sulotynintai *Eogeni*, vėlesniu laikotarpiu – *Éogan*), pažodžiui „Kukmedžio (dievybės) ainis“[12].

Šį reiškinį andai yra pažymėjęs Dmitrijus Zeleninas: „Medžio, kaip genties protėvio arba pradininko, vaizdinys žinomas, pavyzdžiui, Sachalino giliakams, kurie, Eruchimo Kreinovičiaus žiniomis, save kildina iš maumedžio, ainus – iš eglės, orokus – iš beržo. Giliakai netgi įžiūri šių genčių išorinį panašumą su minėtais medžiais. Esama padavimų apie žmonių kilmę iš medžių ir kai kuriose Europos tautose. Antai Edoje (*Völuspa*) kalbama apie pirmųjų žmonių kilmę iš uosio ir vinkšnos“ (turimi omeny minėtieji Askas ir Embla). „Tarp rusų tokios kilmės iš medžio tiesioginių pėdsakų mes kol kas neaptikome, nekalbant apie gausias tokio tipo pavardes kaip *Березов* ‘Beržaitis, Beržėnas’, *Дубов* ‘Ąžuolėnas’ ir t. t.“[13] „Vis dėlto rusų pravardžių, susijusių su beržo ir kitų medžių pavadinimais, labai daug, tad neatmestina galimybė, jog kai kurios iš jų yra kilusios iš giminių vardų. Mūsų dienomis įprastos rusų pavardės: *Березов* ‘Beržaitis’, *Березин* ‘Beržėnas’, *Липин* ‘Liepys’, *Рябинин* ‘Šermukšnėnas’, *Дубов* ‘Ąžuolėnas’, *Елкин* ‘Eglys’ ir kt. Senovėje paliudyti tokie rusų vardai bei tėvavardžiai: *Береза* ‘Beržas’, *Березин* ‘Beržėnas’, *Березкин* ‘Berželėnas’, *Березнев* ‘Beržūnas’; *Елка* ‘Eglaitė’, *Елович* ‘Eglaitis’, *Елин* ‘Eglėnas’; *Дуб* ‘Ąžuolas’, *Дубов* ‘Ąžuolėnas’, *Желудь* ‘Gilė, Gilius’; *Клен* ‘Klevas’, *Кленов* ‘Klevaitis’; *Липка* ‘Liepaitė’, *Лутошка* ‘Pliauskelė’, *Липовик* ‘Liepinis’, *Липин* ‘Liepys’; *Осина* ‘Epušė’, *Осинец* ‘Epušinis’, *Осинин* ‘Epušėnas’; *Лоза* ‘Žilvitis’, *Ракита* ‘Blindė’, *Ивин* ‘Karklas’, *Ивков* ‘Karklaitis’, *Ивович* ‘Karklėnas’, *Вербов* ‘Gluosnaitis’, *Вербота* ‘Gluosna’, *Вербович* ‘Gluosnėnas’, *Вербиков* ‘Gluosnelaitis’, *Вербиченко* ‘Gluosnaičiukas’; *Сосновик* ‘Pušina’, *Соснин* ‘Pušėnas’, *Соснов* ‘Pušaitis’; *Рябина* ‘Šermukšnis’, *Рябинин* ‘Šermukšnėnas’; *Илим* ‘Skirpstas’; *Калина* ‘Putinas’[14]; *Грабов* ‘Skroblaitis’; *Груша* ‘Kriaušė’; *Шипицин* ‘Dyglėnas’; *Бузок* ‘Šeivamedžiukas’; *Деревко* ‘Medžiukas’ ir t. t., ir t. t.“[15] „Švedijoje bent trys giminės – Linėjai, kuriems priklausė įžymusis XVIII a. botanikas, Lindelijusai ir Tilianderiai – kildino save iš tos pačios vienos trikamienės liepos.“[16] „Ir apskritai daugelis švedų giminių kildino save iš medžių,

10 Franz 1996: 12–13.

11 Powell 1995: 164.

12 Королев 1984: 164–165.

13 Зеленин 1999: 174; žr. Зеленин 2004: 204.

14 Paminėtina ir žinoma rusiška pavardė *Калинин* (iš jos, pavyzdžiui, rusiškas Karaliaučiaus pavadinimas *Калининград*), pažodžiui ‘Putinaitis’ ar ‘Putinėnas’. Atsižvelgiant į galimą (substratinių) baltizmų įtaką susidarant tokio tipo pavardėms, į nurodytą sąrašą galima būtų įtraukti ir pavardę *Путин* – plg. lie. medžio pavadinimą *pùtinas*. Tokiu atveju lietuvių kalbos priesaga *-in-* (medžio pavadinimas sudarytas iš šaknies *put-* ‘pusti, pūstis’, žr. FrLEW: 681) būtų savaime perinterpretuota į giminišką rusų kalbos patroniminę priesagą *-ин-*. Šiame kontekste paminėtina lietuvių daina, kurioje putinas prilyginamas berneliui: *Augo p u t i n a s vidurij gi- rios, / O šermukšnėlis pagiružij... / Augo b e r n e l i s šalia kaimo, / O mergelė vidurij kaimo... Mažus veikelius auginsiva*; taip pat kita: *Ko liūdi, p u t i n ė l i... To liūdžiu, šermukšnėle... Ko liūdi, b e r n u ž ė l i... To liūdžiu, mergužėle...* (JšSD I: 510–511, Nr. 602). Pasak Nijolės Laurinkienės, „dainose užsimenama, kad putinas yra ‘verba’, tai yra augalas, kuris gali būti šventinamas. Visi šie bruožai rodo putiną esant nepaprastą – galbūt sakralų medį. Šiek tiek tuo suabejoti verčia vieno vestuvinės dainos tipo tekstai. Juose priešpastatomi du medžiai: laimingas ir nelaimingas. Septyniuose variantuose laimingas medis – jovaras, nelaimingas – putinas. Penkiuose variantuose, atvirkščiai, laimingas yra putinas, o nelaimingas – jovaras“ (Laurinkienė 1990: 64–65). Pažymėtina, kad gudų dainose *калининка* „putinėlaitis“ irgi atlieka „vyriško“ medžio vaidmenį, pavyzdžiui, kareivių dainoje: *Посыхай калининка, тойчас мороз будзиць. / Я морозу ня боюся, тойчас усыхнуся. / Ўбирайся молодой солдат, тойчас походъ будзиць. / Я походу не боюся, тойчас убяруся* „Džiūk, putinėlaiti, tuojau šalčiai bus. / Aš šalčių nebijau, kaip mat nudžiūsiu. / Ruoškis, jaunas kareivėli, tuojau žygis bus. / Aš žygio nebijau, kaip mat susiruošiu“ (Шейн 1874: 381, Nr. 711). Tiesa, lietuvių kalboje esama ir homonimo *pùtinas* „gaidys“, su ta pačia priesaga padaryto iš žodžio *pùtė* „višta“, pavyzdžiui: *Putinas su putėm ant kiemo* (Linkuva, Pakruojo r.) (LKŽ X: 1120, 1129; BūgaR I: 475; II: 526–527; III: 262 ir kt.). Tad svarstant galimą baltišką rusų pavardės *Путин* kilmę neatmestina ir pastaroji galimybė, neturinti nieko bendra su medžio pavadinimu.

15 Зеленин 1999: 176.

16 Зеленин 2004: 204.

pavyzdžiui, Almenų giminė – iš alksnio.“[17] Šiaip ar taip, tokio tipo pavardės visiškai prilygsta minėtiems keltų asmenvardžiams. Čia tiktų lietuvių priežodis: *Vaikai tarpsta kaip medžiai girėj*[18].

Šiuo atžvilgiu prisimintinas senovės graikų mitas apie moterį, jauną motiną Filirą, pavirtusią liepa (gr. φιλύρα, pažodžiui „liepa“). Kartą Kronas susiėjo su Okeano ir Tetidės dukra Filira ir pačiu nelaiku buvo užtiktas žmonos Rėjos. Jis iškart pasivertė eržilu ir spruko šalin, o Filirai gimė vaikas – pusiau žmogus, pusiau žirgas (paskui tapęs išmininguoju kentauru Cheironu). Paklaikusi nuo pagimdytos pabaisos, kurią jai dabar teks maitinti krūtimi, Filira ėmė melsti dievų paverčiama ir galiausiai pavirto liepa. Savo ruožtu Cheironas turėjo motinvardį Filiridas (Φιλυρίδης), t. y. „Liepaitis“ ar „Liepėnas“.[19]

Karlo Gustavo Jungo manymu tad, pagrečiui su daugeliu kitų simbolių, „motinos simbolis yra gyvybės medis (ξύλον ζωῆς). Gyvybės medžiu pirmiausia galėjo būti vaismedis kaip genealoginis medis, taigi – savotiška genties motina. Gausūs mitai sako žmones esant kilusius iš medžių ir daugelis iš jų pasakoja, kaip herojus glūdėjo medžio kamieno viduje tarsi motinoje – antai miręs Osiris kedro medyje, Adonis mirtoje ir kt. Daugybė moteriškų dievybių garbintos medžio pavidalu, ir tai atvedė prie šventų medžių bei giraičių kulto. Vadinasi, kai Atis išsikastravo po pušimi, jis taip pasielgė dėl to, kad tas medis jam reiškė motiną.“[20] K. G. Jungui pritaria V. Toporovas: „Hierogamijos siužetuose medžiai, susiję su vaisingumo dievybėmis, gali būti traktuojami kaip gyvybės medžiai. Antai porose: Ištar–Tamuzas (Tamuzas prilyginamas vystančiam tamariskui bei gluosniui), Afroditė–Adonis (Adonį pagimdė Mira, dievų paversta miros medžiu, ir jis gimė iš miros medžio), Isidė–Osiris (Isidės ryšys su sikomoru, ‘sudygusio’ Osirio įvaizdis, Osiris vynuogyno krūme arba medžio kamieno pavidalu [...])“ ir t. t.[21] Tai matyti ir „Senovės Egipto piešiniuose, vaizduojančiuose iš medžio išaugančias dievybės – pavyzdžiui, deivės Isidės – rankas. Šiuo atveju, kaip ir kitais jį tipologiškai atitinkančiais, neabejotinas medžio tapatinimas su moterimi (jį patvirtina baltų medžio syvų tapatinimas su pienu ir pan.; plg. moteriai prilygintą gyvybės medį Egipte [...])“[22]. Iš Senovės Egipto dar paminėtina meilės ir vaisingumo deivė motina Hator, Behdeto Horo (arba Ptaho) žmona ir Horo Semataujo motina, tiesiogiai įgaudavusi finikinės palmės arba sikomoro pavidalą ir tapatinta su deive Jusat, įsikūnijusia akacijoje; be to, kitas žinomas Hator pavidalas – karvė[23], o tai vėl mums primena „medžio pieną“. Pridursime, jog dievas Ra Senovės Egipte irgi kartais laikytas gimusiu iš sikomoro medžio, o dievas Vepvavetas (*Wepwawet*) – iš tamarisko[24]. Artimieji Rytai šiuo atžvilgiu – jokia išimtis. Tarp Šiaurės Amerikos indėnų žinomas padavimas apie mirusią žmoną, našlio vyro palaidotą medžio uokse, iš kurio paskui gimė neparastas vaikas – vietovės gerasis genijus[25].

Senovės indų „Rigvedoje“[26] šventosios ugnies dievo Agnio motinomis pavadinamos medžio pliauskos, kurias trinant išgaunama ugnis, pavyzdžiui, I.140.3: *kr̥ṣṇaprútau vevijé asya sakṣítā ubhā tarete abhí mātárā śíśum* „Pajuodusios, driūkuojančios, drauge gyvenančios abi sugriebia motinos vaiką“; III.23.3: *dáśa kṣípaḥ pūrvyáṁ sīm ajījanan súj̄ātam māt̄r̥ṣu priyám* „Dešimt pirštų jį pagimdė, pirmapradį, skaistagymį, motinose, mieląjį“. Nors kitąsyk anaiptol nebeaišku, ar turimos omeny tik medžio pliauskos, kurias trinant išgaunama ugnis, ar apskritai medžiai, kaip antai IV.7.6: *táṁ śáśvatīṣu mātr̥ṣu vána ā́ vītám...* „Jį, daugybėje motinų miške slypintį...“; VIII.23.25: *átithim mānuṣāṇāṁ sūnuṁ vánaspátīnām / víprā agním ávase pratnám īl̥ate* „Žmonių svetį, medžių sūnų – vaidilos ugnį atgajai pirmykštį kviečia“ (sudurtiniu žodžiu *vánas-páti-*, pažodžiui „medėpatis“, paprastai vadinamas didelis, išsiskiriantis girioje medis, maždaug „medžių medis“); X.91.6: *...tám ā́po agníṁ janayanta mātáraḥ / tám ít samāmáṁ vanínaś ca vīrúdho ’ntárvatīś ca súvate ca viśváhā* „...jį, Agnį, upės motinos pagimdė, / juo lygiai taip ir medžiai, ir vijokliai įsčiose nėš-

17 Зеленин 2004: 205; apie giminės medžius dar žr. ЭС: 114.

18 LtŽ: 315, Nr. 303.

19 Žr. March 1998: 203–204, 626; Грейвс 1999 II: 245, 246; Величкиенė 1996: 81, 119; ДГРС: 1736.

20 Jung 1990: 219, žr. 246.

21 МНМ I: 397.

22 Иванов 1972: 122; apie baltų medžio syvų tapatumą motinos pienui ir medžio krūtis bus kalbama sekančiame, 5-me skyriuje.

23 МНМ II: 584–585; МС: 586; žr. Lurker 1995: 123; plg. Uždavinys 2003: 341.

24 Lurker 1995: 123.

25 FNAI: 228–237, Nr. XIX.

26 „Rigveda“ cituojama ir verčiama iš AufHR I–II ir Rigveda 2004, atsižvelgiant į nuodugniausią rusiškąjį vertimą: Ригведа 1989; Ригведа 1995; Ригведа 1999. Teikiamą vietą nesunku susirasti pagal nurodomą posmo numerį vidinėje „Rigvedos“ struktūroje.

ti ir vis vaikuojas nuolat“. Bet kitąsyk apie ugnį nebėra kalbos, o medis prilyginamas ir pavadinamas motina, kaip štai Ašvinams skirtame himne V.78.5: *ví jihīṣva vanaspate yóniḥ sū́ṣyantyā iva* „Atsiverk, medi, lyg beapsivaikuojanti gimda!“; X.97.4: *óṣadhīr íti mātaras…* „Augalai tad motinos!..“ Kai kuriuose vedų tekstuose žynio šventa lazda pavadinama *sūpasthā devo vanaspatiḥ*, pažodžiui „gerų įsčių dievas medėpatis“, arba „dieviškas medis geromis įsčiomis“[27].

Jau užsimintas senovės graikų mitas apie Adonio gimimą yra vienas iš ryškiausių antikinių šios temos pavyzdžių. Mitas žinomas keliais artimais variantais, bet jo esmė maždaug tokia: meilės deivė gražuolė Afroditė vienos tolimos šalies karaliaus dukrai Mirai (būsimajai Adonio motinai) už bausmę, kad ši nerodė jai deramos pagarbos arba parodė nepagarbą pernelyg didžiuodamasi savo grožiu, įkvėpė geismą savo tėvui; apimta geismo, nakties tamsoje ji įsėlino į tėvo guolį, ir tasai susiėjo su savo dukra, jos iš pradžių neatpažinęs, o kai galiausiai atpažino, baisiai užsirūstino ir puolė ją su kardu rankoje. Pasak Ovidijaus „Metamorfozėse“ persakyto bene plačiausiai žinomo varianto (X.476–514):

Aklas tamsumas nakties pagelbėjo Mirai pasprukti
Nuo pražūties, ir ji, plačiaisiais laukais paklajojus,
Palmes arabų šalies ir Panchajos kraštą paliko,
Klaidžiojo, kol devynis kartus papilnėjo mėnulis,
Ir po didžių vargų Sabėjų šaly apsistojo,
Naštą vos panešdama. Pati nebežino, ko melsti:
Lygiai ir mirti baisu, ir gyventi jai taip nusibodo.
Pradeda maldą ji taip: „O, jei išpažįstančiai viską
Galit, dievai, patikėt – sutinku prisiimt užtarnautą
Bausmę, tačiau, kad, likus gyva, neteršč iau gyvųjų,
Arba numirus – šešėlių, iš šių karalysčių išvykit,
Verskit, kuo norit, mane, bet gyvent nei numirti
neduokit.“
Žodžiams tokiems dievai nekurti, ir prašymas josios
Rado bemat užtarėjų tikrų: maldaujančiai kojas
Užpila žemė juoda, į šalis po ja išsiskleidžia
Pirštai, pavirtę šaknim, kaip atsparu aukšto kamieno,
Kaulai jos tampa medžiu, tik čiulpai vidury pasilieka.
Kraujas patampa syvais, šakom stambiosiom jos
rankos,
Pirštai – šakutėm plonom, oda žieve sukietėja.
Įsčių sunkumą tuomet beaugdamas medis suspaudė,
Ėmė krūtinę tuoj siekt ir taisėsi kaklą uždengti.
Delst nevaliojo pati ir artėjančio medžio sutikti
Gūžės į krūvą visa ir veidą panėrė į žievę.
Nors ji su kūnu drauge jausmus turėtus prarado,
Verkia tačiau, ir lašai drungni tebesrūva iš medžio.
Ašaros – josios šlovė, iš medžio trykštančiai mirai
Vardas išliko tas pats ir nebus jis pamirštas amžiais.
Kūdikis po žieve, nuodėmingai pradėtas, užaugo
Ir pasigedo, pro kur jam ir kaip į pasaulį išeiti,
Močią palikus; svoriu išsipūtė medyje pilvas,
Motiną tempia našta, skausmams nerasime žodžių,
Šauktis Lucinės dabar gimdyvės lūpos negali.
Medis tačiau panašus į gimdančią ir susirietęs
Skundžiasi skaudžiai skausmais ir krintančiom
ašarom drėksta.
Betgi Lucinė švelni prie skausmingų šakų atsistojo,
Jas palytėjo ranka ir gimdantį žodį pasakė.
Medis pridaro plyšių ir pro žievę įtrūkusią
krūvį
Gyvą išleidžia, tasai pravirksta, priėmę jį nimfos
Guldo švelnutėj žolėj ir motinos ašarom prausia.[28]

Adonio gimimas iš medžiu virtusios Miros, iš prasivėrusio medžio kamieno ne kartą vaizduotas dailėje.[29]

Kitas minėtas Pavidaržemio dievas Atis, pagal vieną iš mito variantų, atvirkščiai, buvo pagimdytas moters (deivės Nanos), suvalgiusios migdolo arba granato medžio vaisių[30]. Galiausiai, Ačiui (dėl savo dieviškosios motinos pavydo) mirus, iš jo kraujo vėlgi išauga pavasario gėlės ir medžiai[31]. M. L. fon Franc šiuo atžvilgiu palygina Atį su Kristumi: „Ačio mitas, būdamas senesnis už krikščioniškąjį mitą apie nukryžiuotą Dievą, išreiškia tai ypatingu būdu. Atis, Didžiosios Motinos mylimas sūnus ir tipiškas dieviškasis jaunuolis, kuriam negresia pasenti ir sukriošti, yra pavyzdinis *puer aeternus*, amžinai jaunas ir gražus dievas, nepaliestas liūdesio, žmogiškojo ribotumo, ligų, luošumo ir mirties. Kaip ir šis dievas, dažnas jaunuolis, turintis išreikštą motinos kompleksą, tam tikru savo gyvenimo metu pajunta, kad gyvenimas neleis tokiai būklei tęstis amžinai – jo laukia mirtis. Gyvenimo pilnatvės būklėje visas gyvenimas, kupinas prasmės ir spindesio, laukia prieš akis, bet mes suprantame, kad ši būklė netruks ilgai – tamsioji gyvenimo pusė ją neišvengiamai sugriaus. Todėl šis jaunas dievas

27 Gonda 1985: 373–374.

28 Ovidijus 1979: 274–275. Žr. Veličkienė 1996: 23; March 1998: 34–35; Грейвс 1999 I: 83, plg. 87; Frazer 1995: 333; Henderson, Oakes 2001: 118; MC: 23 ir kt.

29 Žr. reprodukcijas: Henderson, Oakes 2001, 4-tas pav. įklijose; MHM I: 401 ir kt.

30 Henderson, Oakes 2001: 116–117; plg. Frazer 1995: 345–346.

31 MHM I: 123–124; MC: 71.

visuomet miršta ankstyvame amžiuje, prikaltas prie medžio, kuris vėlgi reiškia motiną. Jį pagimdęs motiniškasis pradas savo neigiama puse jį vėl praryja.“[32]

Ačio gimimą iš suvalgyto medžio vaisiaus galima palyginti su jakutų ritualu, kuriuo bevaikė moteris siekdavo išmelsti vaikų. Moteris eina į girią prie medžio *aryk mas* (*арык мас*, tankiai į viršų sužėlęs maumedis), patiesia po juo kumelės odą ir prašo medį vaiko. Pasak ritualą aprašiusios Jelenos Novik, „jei medžio dvasia (*aryk iččitė*, *арык ииччитэ*) sutinka, tai medis sugirgžda, ir ant kumelės odos nuo jo nukrenta kirminas. Moteris jį paima, praryja ir nuo jo pastoja. Tokiu būdu pradėtas vaikas vadinamas *aryk ogoto* (*арык огото* ‘medžio vaikas’). Visi jakutai tiki, kad šitoks vaikas vėjui pučiant ne ramiai sėdi, o linguoja.“ Kai kur ši apeiga atliekama kiek kitaip: „Moteris, slapta nuo visų atėjusi prie *aryk mas*, sako: ‘Tavęs užsigeidžiau, tau pajutau geismą. Noriu vaikų, duok man savo vaiką. Susigiminiuokime!’ Tada moteris po medžiu užmiega. Jai nubudus, kirminas krenta į jos indą su kumysu, užlietu sviestu. Ji išgeria kumysą drauge su kirminu, pašlaksto kumysu medį“ ir t. t. „Kitose vietovėse moteris pati purto medį *aryk*, kol nukrenta kirminas, o tada ima jį ir suvalgo“; negana to, J. Novik paaiškinimu, „tai, kad moteris purto medį, reiškia, kad sueina su medžio dvasia į lytinį santykį“[33].

Viena vertus, čia reikia turėti omenyje paplitusius tarp šamaniškų tautų vaizdinius apie pastojimą „dėl to, kad šamanas nupučia būsimų vaikų ‘gemalus’, kabančius kaip lapai ant šventojo beržo, žemėn“, nes danguje „auga šventas beržas, ant kurio šakų, tarsi lapai, jie ir kabo. Šamanaudamas dėl vaikų ar dėl naminių gyvulių prieauglio šamanas, atsiklausęs [dangaus dievo] Ulgenio, nupūsdavo *kut* [sielas] nuo beržo, ir jos lėkdavo žemėn į jurtas (per dūmų angas)“; atitinkamo ritualo metu „į žemę jurtoje ties židiniu įsmeigdavo berželį, kurio lapota viršūnė su pririštu prie jos baltu kaspinu (*jалама*) išsikišdavo oran per dūmų angą. Po berželiu prie židinio patiesdavo veltinį (pabalnę). Ant berželio šakos pakabindavo mažytį lopšio modelį (*кабай*) iš beržo tošies. Šamano nupūstasis *kut* iš dangaus per dūmų angą krisdavo tiesiai į lopšį.“[34] „Turkų osmanų gyvybės medis turi milijoną lapų, ir ant kiekvieno iš jų užrašytas žmogaus likimas; kaskart, kai tik miršta žmogus, nukrenta lapas.“[35] Atkreipsime dėmesį, kad žmonės medžio lapams prilyginami ne tik šamaniškų Sibiro bei musulmoniškų Mažosios Azijos tiurkų tautų, bet, pavyzdžiui, ir senovės graikų „Iliadoje“ (VI.146–149):

Koks yra lapų gimimas miške, ir žmonių tokis lygiai.
Vėjas nudrasko ir blaško juos žemėj, o miškas, atgijęs
Ir sužaliavęs pavasario metą, kitus užaugina.
Lygiai taip kartos žmonių: vienos auga, o kitos
jau nyksta.[36]

Žmonės lyginami su lapais, ypač – mirštantys žmonės su krintančiais lapais – autorinėje lietuvių poezijoje. Štai Antano Miškinio eilutės: *Kad mes pasaulyje, mes žmonės, / Kaip lapai lapkritį, kaip lapai byrame*[37]. Juozo Gražulio: *Jei ne rytoj, tai neprailgus / Nukrisiu gelstančiu lapu*[38]. Salomėjos Nėries: *…mano palaikis kūnas, lyg suvytęs rudens lapas, nukris tau, motina žeme, ant krūtinės*[39]. Nors su krintančiu lapu čia palyginamas mirštantis žmogus, tačiau mirtis ir gimimas yra homologiški įvykiai: gimimas į šį pasaulį yra mirtis aname, o mirtis šiame pasaulyje – gimimas į aną. Tad gimstančio žmogaus palyginimas su krentančiu lapu iš esmės yra to paties pamatinio provaizdžio atmaina.

Juolab kad ir vietinių australų, Emilio Diurkheimo duomenimis, medžiuose „gyvena vaikų embrionai, vadinami *ratapa*, priklausantys tam pačiam totemui kaip atitinkamas protėvis. Pavyzdžiui, ant eukalipto, atstovaujančio kengūros klano protėviui, esama ratapų, kurių totemas yra kengūra. Kai pro šalį eina moteris, tuomet, jeigu ji priklauso matrimoninei klasei, kuriai pagal taisykles turi priklausyti tų ratapų motinos, viena tų ratapų galės prasiskverbti į ją per jos klubą. Moteris apie šį įsikūnijimą perspėjama būdingais sopuliais – pirmaisiais nėštumo simptomais.“[40]

Antra vertus, minėtus šamaniškus vaizdinius galima priskirti plačiai paplitusiems tikėjimams medžių įtaka vaisingumui ar net laikyti savita jų interpretacija. Turimi omeny tikėjimai tuo, kad, Džeimso Džordžo Freizerio žodžiais, „medžio dvasia skatina kaimenių veisimąsi ir apdovanoja moteris palikuonimis. Šiaurės Indijoje

32 Franz 1995: 44–45. Apie Mirtį motinos pavidalu žr. toliau.

33 Новик 2004: 116, 117.

34 Потапов 1991: 29, 34, 32.

35 Eliade 1989: 273.

36 Homeras 1962: 124.

37 Miškinis 1935: 95.

38 Gražulis 1995: 12.

39 Nėris 1984 III: 19.

40 Durkheim 1999: 279–280.

indiškasis lapainis (*Emblica officinalis*) yra šventas medis. *Phalgun* (vasario) mėnesio vienuoliktą dieną prie šio medžio atliekami nuliejimai, jo kamienas aprišamas raudonu arba geltonu raiščiu ir jo meldžiama vaisingumo moterims, gyvuliams ir pasėliams. Savo ruožtu vienas iš labiausiai gerbiamų vaisių šiaurės Indijoje yra kokoso riešutas, vadinamas *Śriphala*, t. y. gerovės deivės *Śri* vaisiumi. Tai vaisingumo simbolis, visoje Aukštutinėje Indijoje laikomas šventyklose dėl moterų, norinčių tapti motinomis. Kva miestelyje, netoli Senojo Kalabaro, kitados augo palmė, įgalindavusi pastoti bet kurią nevaisingą moterį, kuri tik suvalgys jos riešutą. Europoje panašių galių moterims ir gyvuliams, matyt, bus tikėta turėjus gegužės medį, ar gegužės kartį.“[41] „Maorių [tautos] gentis *tuhoe* galią padaryti moteris vaisingas priskiria medžiams. Tie medžiai siejami su mitinių protėvių bambagyslėmis, ir iki pat visai nesenų laikų iš tikrųjų ant jų būdavo sukabinamos visų vaikų bambagyslės. Nevaisingai moteriai tereikėdavo apglėbti tokį medį rankomis, ir ji pastodavusi berniuku arba mergaite, priklausomai nuo to, ar ji apglėbė medį iš rytų, ar iš vakarų pusės. Europoje plačiai žinomas paprotys per gegužines priešais mylimosios namą pastatyti ar ant jo užkelti žalią krūmą, galimas daiktas, irgi atsirado iš tikėjimo vaisinančia medžio dvasios galia. Kai kuriose Bavarijos dalyse tokie krūmai pastatomi ir jaunavedžių namuose, išskyrus tuos atvejus, kai jaunoji jau dienose. Tokiais atvejais sakoma, kad vyras pats sau jau yra pastatęs gegužės medelį. Tarp pietų slavų nevaisinga moteris, norinti susilaukti vaiko, Jurginių išvakarėse ant vaismedžio kabina naujus savo marškinius. Kitą rytą prieš patekant saulei ji apžiūri marškinius ir jeigu randa ant jų užropojusį kokį gyvą padarą, viliasi, kad jos troškimas per artimiausius metus išsipildys. Tada ji apsivelka marškinius ir tiki būsianti tokia pat vaisinga kaip tas vaismedis, ant kurio marškiniai praleido naktį. Tarp kara-kirgizų [t. y. kirgizų] nevaisingos moterys, norėdamos susilaukti palikuonių, voliojasi ant žemės po vieniša obelimi. Pagaliau tiek Švedijoje, tiek Afrikoje medžiams priskiriama galia palengvinti moterims gimdymą. Kai kuriose Švedijos srityse prie kiekvieno ūkio kitados yra buvęs saugantis medis *bardträd* (liepa, uosis arba vinkšna). Niekas nedrįsdavęs nuo jo nė lapo nuskinti, bet kokia jam padaryta žala grėsė nelaimėmis arba ligomis. Nėščios moterys, siekdamos palengvinti gimdymą, tokį medį apglėbdavusios rankomis. Kai kuriose Kongo negrų gentyse nėščios moterys pasigamina sau apdarą iš tam tikro švento medžio žievės, nes tiki, kad medis apgins jas nuo visų su gimdymu susijusių pavojų. Pasakojimas apie Latoną, kuri, gimdydama dieviškuosius dvynius Apoloną ir Artemidę, apglėbusi palmę arba alyvmedį, arba du lauro medžius, ko gero, mena panašų graikų tikėjimą kai kurių medžių galia palengvinti gimdymą.“[42] Apsirengimas medžio žieve gimdant iš esmės reiškia tapatinimąsi su juo – tapatinimąsi su pavyzdiniu medžiu-motina. Graikų Apolonas, kaip ir nabatėjų dievas Dusura, ar Dūsaras, yra gimęs po palme[43]. O drauge su K. G. Jungu čia dar galima prisiminti, kad „Latona ir Marija – abi gimdė po palme, ir Maja pagimdė Budą švento medžio paunksmėje“[44]. Būtent ašokos medžio paunksmėje, prie kurio ji vaizduojama ir dailėje[45]. Pridurkime, kad ir Senovės Egipto deivė Nut pagimdė Osirį po (nenustatytos rūšies) medžiu *kesbet*[46]. Panašiai „Obės ugrai turėjo ypatingus ‘moteriškus’ medžius *porlityhor*, *purlahtymah* (*порлитыхор*, *пурлахтымах*), ant kurių kabindavo gimdyvių drabužius bei apavą, senus lopšius ir beržo tošies dėžutes su nuovalomis“[47]. „Bevaikis senis nuėjo į mišką, nusikirto epušę ir nutašė iš jos gražų berniuką – taip prasideda viena čiuvašų pasaka. Paskui ši medinė lėlė pavirsta vaiku. Čiuvašams epušė priklauso šventiems medžiams, su kuriais jie sieja savo laimę. Minėtame tekste epušė, Antono Salmino nuomone, atlieka moteriškojo prado vaidmenį: senis ima epušę ir gaminasi trokštamos laimės simbolį – sūnaus pavidalą. Troškimas pavirsta tikrove. Epušės, kaip moteriškojo prado, požymiai išliko ir liaudies dainose: sena epušė simbolizuoja motiną, o jauna – vyresniąją seserį.“[48] Pats „Pinokio“, iš pliauskos išdrožto ir atgijusio nepaprasto vaiko, motyvas būtų atskira tema, į kurią čia nėra galimybės leistis.

Pagaliau pereikime prie baltų ir slavų. Iš medžio gimusio žmogaus (antropomorfinės dievybės) pasirodo latvių etiologinėje sakmėje, kurioje žmonės žemėje atsiranda būtent iš nuvirtusio medžio stuobrio, arba šiekšto. Pirmajam žmogui žemėje *Dievs pasacīja: „Kad tev nepatīk dzīvot vienam, meklē pats sev draugu. Meža vidū ir veca sieksta. Cik reizes pārlīdīsi pār to siekstu, tik tev būs dēlu un meitu“. Cilvēks paklausīja, gāja uz mežu, uzmeklēja veco siekstu un sāka caur viņu ložņāt. Kā pārlien, tā skaists pārītis nostājas pret viņu, kā pārlien, tā pārītis. Tā viņš līda daudz reižu…* „Dievas pasakė: ‘Kai tau nebepatiks gyventi vienam, ieškok sau draugų pats. Miško vidury yra senas šiekštas. Kiek kartų praliįsi per tą šiekštą, tiek turėsi sūnų ir dukrų.’ Žmogus paklausė, nuėjo į mišką, surado tą seną šiekštą ir ėmė per jį landžioti. Kai tik pralenda, taip prieš jį stoja daili porelė, kai tik pralenda, taip porelė. Taip jis pralindo daug kartų…“[49]

Beje, visuotinai žinomas paprotys praliįsti per rumbuoto medžio angą (tarp suaugusių šakų, per kiaurą uoksą ir pan.) siekiant pasveikti aiškinamas kaip simbolinis pergimimas. Jono Balio žodžiais: „Ypač medžiai, suaugę iš dviejų kamienų ir sudarą angą, esti laikomi šventais ir stebukladariais: pro tokią angą pralindęs žmogus išsivaduojąs nuo ligų. Šitas tikėjimas yra labai paplitęs ir remiasi įsivaizdavimu, kad toks pralindimas reiškia žmogaus gimimo pasikartojimą: tada žmogus tampąs sveikas kaip naujagimis.“[50] Panašiai, D. Zelenino patikinimu: „Kai kurie etnografai įžvelgia čia ne paprastą ligos perdavimą medžiui, o sergančio žmogaus pergimimą, arba naują, antrąjį gimimą iš augančio medžio“[51]. Vadinasi, medis, kuris ligonį „iš naujo pagimdo“ sveiką kaip kūdikį, yra jo naujoji „motina“. Savo ruožtu senas šiekštas ką tik pateiktoje latvių sakmėje tikėtinai mena latvių Miško motę (*Meža māte*), pasirodančią kaip tik seno didelio medžio pavidalu[52].

Kai kuriose latvių dainose motina prilyginama liepai, kaip antai:

Es māmiņa kā liepiņa,
Man bērniņi kā mušiņas,
Man bērniņi kā mušiņas,
Visiem pliki vēderiņi.

Aš mamelė kaip liepelė,
Mano vaikai kaip muselės,
Mano vaikai kaip muselės,
Visų jų pliki pilveliai.[53]

Latvių mįslėse motina yra eglė ir pušis: *Māmiņai atauga mūža sagša mugurā* „Mamytei ataugo amžina skara ant nugaros“ = *egle* „eglė“; *Liela, gara māmiņa, simtu adatu mugurā* „Didi aukšta mamytė, šimtas adatų ant nugaros“ = *priede* „pušis“[54]. Lietuvių mįslėje – obelis: *Kojomis minta, rankomis kitiems atiduoda* = obelis[55]. Čia medžio šaknys, be to, prilyginamos žmogaus, moters kojoms.

Tą pat vėlgi matome lietuvių liaudies dainoje, kurioje liepa tiesiog pavadinama motina (tuo pat būdu, kaip anksčiau išnagrinėto paralelizmo motina=liepa : tėvas=ąžuolas atveju[56], tik be antrojo dėmens, kaip mažiau svarbaus):

…O liepele, liepytėle,
Tu – mano močiutė:
Šaknelės – kojelės,
Šakelės – rankelės,
O šie žali lapeliai –
Meilieji žodeliai.[57]

Kartais antrasis, vyriškasis dėmuo išlieka (nors ir pažemintu krūmo pavidalu):

Girios krūmeliai –
Tai mūsų tėveliai,
Liepelės – motynėlės.[58]

Kitu atveju našlaitė išreiškia lyrinę viltį liepą pavirsiant jos motina:

O aš prieidama,
Apsikabindama:
– Bent pavirski, liepužėle,
Į mano močiutę!

Šakelės – rankelės,
Šaknelės – kojelės,
O šie žali lapužėliai –
Meilieji žodeliai![59]

Laidotuvių raudoje prašoma mirusią motiną užaugti ant kapo liepa:

…Išauk, mocinėla, aukštam kalnelij,
Aukštam kalnelij balta liepela.
Iššakok, mocinėla, placiais lapeliais,
Pražydėk, mocinėla, aukselio žiedeliais…[60]

41 Frazer 1995: 117.

42 Frazer 1995: 118–119.

43 Грейвс, Патай 2005: 405; žr. Jobes 1962: 477.

44 Jung 1983: 318.

45 MHM I: 397.

46 Lurker 1995: 123.

47 Новик 2004: 167.

48 Салмин 1989: 7.

49 TPD: 97, Nr. 127.

50 BlR II: 73. Kitame kontekste apie šį paprotį žr. Разаускас 2007: 70–76.

51 Зеленин 1999: 156.

52 Šmitas 2004: 75–76.

53 BDS: Nr. 2999; Migla 2009: 207.

54 AnLTM: 124, Nr. 1073; 217, Nr. 2371.

55 LTs V: 494, Nr. 5839; plg. Dundulienė 1994: 78.

56 Razauskas 2016b: 40–41.

57 JšSD II: 46, Nr. 792a.3–4; var.: 131, Nr. 899.8–9; JšLD I: 837–839, Nr. 456; III: 397–399, Nr. 1240; BsOD I: 19–20, Nr. 3; žr. Vėlius 1983: 121; Невская 1983: 203.

58 LtŽ: 55, Nr. 13.

59 JšLD II: 693, Nr. 911.5–6; III: 409, Nr. 1244.5–6.

60 BsV: 102, Nr. I.17.

Žymi tautosakos pateikėja Anelė Čepukienė, prisimindama piemenavimo laikus, nepraleidžia progos motina pavadinti eglės: *O tas debesėlis kartais eina šalin, o kartais tiesiog ant mūs. Ir kur dingt? Bėgam po egle ar po kadugiu, prašom eglutės: „O eglele motule, nuleisk žemai savo žalias šakeles, priglausk piemenėlius vargdienėlius po savo tankiom šakelėm, kad jų nesulytų, kad jų nepermerktų...“*[61]

Iš autorinės poezijos gal verta čia prisiminti Maironį („Dyvitis“):

Rods, iš Dyvičio eglyno
matos eglė štai toli!
Ta senutė būk tai šnekant!..
tik suprast jos negali.
Bet to ežero panytė,
sakos, klausius valandom's,
Apie praeitį ją kalbant
eglių augančioms kartoms.
.....
Skamba jaunas dainų aidas!
klausos jo aplink miškai:
Eglei motinai sapnuojas
didžio Vytauto laikai.
.....
Pamylėjau, įsidėjau
nuo palaimintos dienos
Eglės pasakas senovės,
dainas Lietuvos jaunos!..[62]

Įsidėmėkime, kad įasmeninta, motinai prilyginta eglė apie garbingą senovę pasakoja Lietuvos jaunuomenę įvaizdijančiam jaunam eglynui, eglių jaunuolynui (*eglių augančioms kartoms*). Vėl prisimintinas jau minėtas lietuvių priežodis *Vaikai tarpsta kaip medžiai girėj*[63].

Obels-motinos (podraug vyšnios-sesers, vyšnios-nuotakos) vaizdinys iškyla Bernardo Brazdžionio eilėraštyje „Dainius“:

Po baltu nuometu žaliam gegužy
Ties mano langu dvijen vyšnios lūžo,
Kaip dvijen seserys greta;
Pas mano langą lauko obelėlė
Sunkaus žiedų vainiko nepakėlė,
Kaip motina, kaip motina balta...
.....
Ir aš, anų baltųjų vyšnių brolis,
Iš skausmo eisiu į gyvybės tolius,
Ir aš sūnus anos senos obels
Ir taikoje, ir karo vėtrų žingsniuos
Savos tautos aruodan derlių rinksiu,
Kol šalnos kojas ir rankas sugels,
Kol po žiedų našta širdis pabals...[64]

Be to, poetas čia ir save – kaip obels sūnų – nejučia prilygina medžiui, kurio rankos ir kojos tapačios nuo šalnų neapsaugotoms medžio šakoms ir šaknims.

Dainose motinos vaikams paprastai prilygsta medžio (dažniausiai eglės, bet gali būti ir liepos) šakos ir viršūnė, pavyzdžiui:

Oi tu, eglele,
Tu, siūbuonėle,
Siūbavai rytą,
Vėlai vakarėlį,
Kol išsiūbavai
Devynias šakas,
Devynias šakas,
Dešimtą viršūnę...
Oi tu, motule
Rūpestingoji,
Rūpinais rytą,
Vėlai vakarėlį,
Kol aprūpinai
Devynis sūnus,
Devynis sūnus,
Dešimtą dukrelę...[65]

Medis su šakomis prilyginamas motinai su vaikais ir gudų dainose, kaip šioje iš Vilnijos, kurioje vaikinas prisipažįsta:

Бела бярозка, то жана мая,
У бярозки розги – то дзетки мае[66].

Baltas berželis – tai mano žmona,
O berželio vytys – mano vaikeliai.

Ir dar:

Тут табе калина з ветками,
А мне молодзе з детками[67].

Štai tau putinas su šakelėmis,
O man jauna žmona su vaikeliais.

Medžio viršūnė prilyginama dukrai:

Со двора княгинька съезжала,
Вярхушку ў бярозки сорвала!
Стой, моя бярозка, биз макушки,
Живи, моя матушка, биз дочушки.[68]

Iš dvaro kunigaikštienė važiavo,
Berželio viršūnę nulaužė!
Stovėk, mano berželi, be viršūnėlės,
Gyvenk, mano motule, be dukružėlės.

Arba:

З двору Гапулька съезжала,
Вярхушку бярозы сорвала.
Росци, моя бяроза, без вярхушки,
Живи, моя мамухна, без дочушки.[69]

Iš dvaro Gapulka važiavo,
Beržo viršūnę nulaužė.
Auk, mano berže, be viršūnėlės,
Gyvenk, mano mamule, be dukružėlės.

Rusų baladėje apie medžiu paverstą žmoną ši, kreipdamasi į savo vyrą, šakas vėlgi prilygina vaikams:

Не рябинушку секешь,
Секешь свою молоду жену!
А что веточки – то наши деточки!

Ne šermukšnėlį kerti,
Kerti savo jaunąją žmoną!
O šakelės – tai mūsų vaikeliai![70]

Medžio šakos motinos vaikams būdingai prilyginamos ir mįslėse. Lietuvių: *Močia vidury, vaikai aplinkui* = medis[71]. Latvių: *Māte vidū, bērni apkārt* „Motina vidury, vaikai aplinkui“; *Liela, gara māte, simtu simtu bērnu* „Didi aukšta motė, šimtų šimtai vaikų“ = *koks un zari* „medis ir šakos“[72]. Netiesiogiai – ir latvių priežodyje *Kāds koks, tādi zari* „Koks medis, tokios ir šakos“[73].

Atitinkamai užmenamas kelmas, t. y. nukirstas medis, išleidęs atžalas. Lietuvių: *Pernai močia mirė, šiemet vaikai gimė* = medis[74]; *Pernai močia mirė, šįmet vaikas gimė* = atžalos[75]. Latvių: *Pērn māte mira, šogad bērni dzimst* „Pernai močia mirė, šiemet vaikai gimsta“; *Māte nomirst, bērni rodas* „Močia miršta, vaikai gimsta“ = *celms un atvases* „kelmas ir atžalos“[76]. Ta pačia metafora remiasi priežodžiai. Latvių: *Kāds celms / koks, tāda atvase* „Koks kelmas / medis, tokia ir atžala“; *Kāda sakne, tāda atvase* „Kokia šaknis, tokia ir atžala“ (taip pat latgalių: *Tō poša kūka atlases, bet nav vīnaidas* „To paties medžio atžalos, bet ne vienodos“); dar štai: *Koks tālu nekrīt no celma* „Medis toli nuo kelmo nekrinta“[77]; rusų: *Каково дерево, такова и отрасль* „Koks medis, tokia ir atvaša“; *Каков корень, таков и отпрыск* „Kokia šaknis, tokia ir atžala“; *От доброго коренья добрая и отрасль* „Geros šaknies gera ir atvaša“[78].

Iškalbingas Lydos krašte užrašytas lietuviškas pasakymas: *Ir móteriškės gimdzia naujas atāžalas*[79]. Vadinasi, moterys, motinos yra tarsi kelmai, o vaikai – jų atžalos. Kaip minėtasis eglių jaunuolynas.

Metafora lietuvių tradicijoje perdėm gyva. Štai kaip švenčioniškė Julija Mačėnaitė-Papinigienė išsiaiškino savo sapną: *Per mani darži buvo labai gražus krūmas, išsikerojis, žalias, itai gražus serbentų krūmas! Sapnuoju, einu prie daržo i matau, kų i žymės nėra, kur buvo tas mano gražus serbentų krūmas. Išrautas. Ainu arciau, kur būta krūmo, tai viena tik žemė juoda, puri kap aguona... Aš prieinu, žemį tų glostau, glostau i man širdį sopa, man šit gaila to krūmo... Glostau žemį i matau, kų toliau lenda atžala. Aš paslenkiu prie šito flenciuko – tokis mažiukas, žalias... Misliu, va i flenciukas, ale kadu anas užaugs? Sakau, sušals šitas flenciukas, tokis mažiukas... Metai nepraėjo po šito sapno – numire mano marci, Dangutie liko be mamos dviejų metukų. Tadu man topt – taigi mano sapnas! Krūmas prapuolė, e paliko atžala...*[80]

Žinoma, lie. *atžala* „iš medžio stiebo ar šaknies išaugusi jauna šakelė, atauga, atvaša“ turi perkeltinę reikšmę „vaikas, palikuonis“, *atžalynas* „vieta, kur daug atžalų auga, jaunas miškas“ – perkeltinę reikšmę „jaunoji karta, palikuonys“[81] ir pan. Visos šios įprastos perkeltinės reikšmės mena tą pačią medžio-motinos bei jos šakų-vaikų metaforą ir ja remiasi. Lygiai taip pat latvių *atvase*, rusų *отпрыск* ir (pasen., knyg.) *отрасль*, *поросль*, anglų *offspring* ir atitinkamai kitose Europos kalbose.

Šią metaforą Europos tautų tradicijose medžio-motinos mitinio motyvo požiūriu jau XIX a.

61 ČpOTK: 237.

62 Maironis 1988: 207–209.

63 LtŽ: 315, Nr. 303.

64 Brazdžionis 1989: 234.

65 LTs I: 69–70, Nr. 47; žr.: ĮšLD I: 69, Nr. 24.1–8; III: 735, Nr. 6.11–18; LLD VI: 123–132, Nr. 122–132; taip pat žr. Dundulienė 1994: 108–109; Račiūnaitė-Vyčinienė 2000: 279.

66 Киркор 1858: 212, Nr. 22.

67 Шейн 1874: 352, Nr. 654, 656.

68 Шейн 1874: 465, Nr. 42.

69 Шейн 1874: 477, Nr. 74.

70 РФ: 293; см. СД I: 63.

71 LTs V: 504, Nr. 5938; žr. LpMS: 72; BlzLRD: 28, 205, Nr. 26.

72 AnLTM: 159, Nr. 1570, 1569.

73 KkLSP: 256, Nr. 5541.

74 LTs V: 504, Nr. 5939.

75 BlSLKA: 91, Nr. 107.

76 AnLTM: 92, Nr. 657.a, b.

77 KkLSP: 256–257, Nr. 5539, 5540, 5567, 5561.

78 ДлПРН: 598.

79 LKL II: 659.

80 Mačėnaitė 2013: 93.

81 LKŽ I: 452.

viduryje yra nagrinėjęs Aleksandras Afanasjevas: „Šeimos, giminės gausėjimas nuo seno lygintas su medžio leidžiamomis atžalomis, dėl to ir kamienas (kelmas, šaknis) epinėje poezijoje simbolizuoja tėvą ar protėvį, o šakos – jų vaikus ar palikuonis. Garbstydama nuotaką ukrainiečių daina palygina ją su jovaru ir klausia: *чи ты коринь не глубокого, чи ты батька не богатого?* ‘argi tu ne giliosios šaknies, argi tu ne turtingo tėvelio?’ Bulgarų daina kalba apie nuotaką, esą ji atsiskiria nuo savo giminės lyg nuo šaknies. [...] Liaudies dainose itin įprastas vaikų palyginimas su medžio šakomis bei viršūne; atvirkščiai, [ru.] *пасынок* ‘posūnis’ tarmėse pavartojamas mažesniam iš suaugusių medžių pavadinti; [...] serbų *младица* – tai ir jauna žmona, ir atžala, šaka. Vokiečių dainose sakoma, esą Saksonijoje mergelės augančios ant medžių; į vaiko klausimą, iš kur atsirado jo naujas broliukas arba sesutė, Pareinės krašte motina atsako: iš medžio drevės; o rusų mamos ir auklės į tą patį klausimą atsako, kad vaikas nuimtas nuo medžio. Paralelė, kalboje bei liaudies tikėjimuose brėžiama tarp šakoto medžio ir daugiavaikės šeimos ar ištisos giminės, ypač akivaizdžiai pasireiškė papročiu didikų kilmę ir jų tarpusavio giminystės laipsnį žymėti vadinamuoju giminės medžiu (*Stammbaum*). Senosiose vokiečių sagose pasakojama apie motiną, kuriai prisisapnavo, kad iš jos širdies ar įsčių išaugo didelis ūksmingas medis su nuostabiais vaisiais; toks sapnas laikytas ženklu, kad ji artimiausiu metu pagimdys sūnų – plačios ir šlovingos giminės pradininką. Taigi sūnus buvo suprantamas kaip iš motinos sudygusi atžala.“[82] Šiuo atžvilgiu pažymėtina galimybė slavų **rodъ* „giminė“ formaliai tapatinti su lotynų *arbor* „medis“ (abu iš ide. **or-dh-*)[83].

Nuodugniame Aleksandro Afanasjevo darbo komentare šiuolaikinis rusų kalbininkas Anatolijus Žuravliovas pateikia ištisą virtinę nagrinėjamosios metaforos pavyzdžių įvairiose pasaulio kalbose: rusų dial. *póшa* „giraitė, miškelis“ reikšme „vieno amžiaus, vienos kartos žmonės“; čekų *kmen*, slovakų *kmeň* „kamienas, stiebas, šaka“ ir „giminė, gentis“; vokiečių *Stamm* „kamienas“ ir „giminė, padermė“; anglų *stock* „kamienas, stuobrys, kelmas“ ir „protėvis“, „giminė, padermė“; airių *clann* „klanas“ ir *cland*, *clann* „augalas“; lotynų *stirps* „kamienas (su šaknimis), kelmas, keras, krūmas“, „sodinukas, atžala, ūglis“ ir „gentis, giminė“, „palikuonis, įpėdinis“; graikų *νεόφυτος* „naujai pasodintasis, sodinukas“ ir „neofitas, naujakrikštas“; sen. indų *vayá* „vytis, šaka“ ir „giminė, šeima“, *1 vaṅśa* „bambuko stiebas“ ir *2 vaṅśa* „giminė, šeima“; vengrų *ág* „šaka“ ir „giminės atšaka“, *törzs* „kamienas“ ir „giminė“; kinų *miao* „daigai, ūgliai, atžalos“ ir „palikuonys“ ir t. t.[84]

Antai „Rigvedoje“ (I.165.15 = 166.15) prašoma, kad apeiginė giesmė aukotojams atneštų *vayám* „vytį, šaką“, taigi „atžalų, palikuonių“[85]. Panašiai kitur (VI.2.5) sakoma, kad žmogus, gerbiantis namų židinio ugnį, yra išsišakojęs (*vayávantam*), klesti ir gyvena šimtą metų, o Tatjana Jelizarenkova paaiškina: „Giminės pratęsimas nusakomas šakoto medžio įvaizdžiu.“[86]

Taip pat Biblijoje, pavyzdžiui, Zacharijo knygoje (6.12): „Štai vyras, kuris vadinasi Atžala. Iš po savęs jis iššels ir statys Viešpaties šventyklą“; Jeremijo pranašystėje (23.5): „Štai ateina dienos, – sako Viešpats, – kai aš prikelsiu Dovydui teisią Atžalą, kuri viešpataus kaip karalius ir elgsis išmintingai, ir vykdys, kas teisinga ir teisu šalyje“[87]. Čia pavartotas hebrajų žodis *cemaḥ* pažodžiui yra kaip tik „atžala“[88].

Panašu, kad ši atžalos metafora siekia gerokai senus laikus. Štai Marija Gimbutienė, nagrinėdama Senosios Europos vaizduojamojo meno simbolius, tarp kurių išskiria vulvos simbolį, rašo: „Kartais vulvos pakaitalas būna augalo šakelė (kai kurios neolitinės figūrėlės vietoj vulvos turi augalo šakelę ar sprogstantį medelį)“, ir tai esanti „kosminė Deivės gimda, gyvybės šaltinis ir pats gimimas, lyginamas su pumpuro išsiskleidimu. Šitą simboliką galime pasekti nuo vėlyvojo paleolito pradžios, per visą neolitą, vario ir net žalvario amžių iki istorinių laikų“[89].

Išties, ne tik jau išaugusi šaka, atžala, bet ir jos užuomazga – *pumpuras* „organas iš jaunų lapelių, gaubiančių augimo kūgelį, iš kurio išauga ūglis“, taip pat „neišsiskleidęs gėlės žiedas“, lietuvių gali būti pavartotas reikšme „mažas vaikas“[90].

Čia, žinoma, priklauso ir visuotinė žydėjimo metafora. Antai Kinijoje manyta, kad kiekviena moteris turi atitinkamą medį ir ji turės

82 Афанасьев 1995 II: 243; žr. Потебня 2000: 331: 341.

83 Топоров 2000: 282.

84 Журавлев 2005: 565–566.

85 Žr. paaiškinimus Ригведа 1989: 650, 651.

86 Ригведа 1995: 574.

87 Algirdo Jurėno vertimas ŠvR 2000: 1055, 867.

88 Щедровицкий 1988: 219–220.

89 Gimbutienė 1996: 177.

90 LKŽ X: 910.

tiek vaikų, kiek tas medis – žiedų[91]. Lietuvoje ši metafora irgi itin būdinga kalbant apie moterį, ypač jauną moterį. Nijolės Laurinkienės patikinimu, lietuvių tautosakoje „apie jauną mergaitę ar moterį, kupiną sveikatos, grožio, jėgų, sakoma: žydi“; štai vienoje dainoje „pasakojama, kad putino žiedą nuraškė motina ir tą žiedą padavė dukrai, linkėdama: *Žydėk, mano dukrala, / Liliu liliula, / Kaip tas putinėlis*“[92]. Nors šiaip jau *žydėti*, t. y. „gražiai, sveikai atrodyti“, „gerai gyventi“, išgyventi „patį jėgų žydėjimą“ ir pan.[93], suprantama, gali abiejų lyčių žmonės. Ir lie. *klestėti* mena tą pačią metaforą, nes pirminė žodžio reikšmė yra botaninė – „vešėti, gerai augti, tarpti, žydėti“[94].

Atitinkamas įprastas perkeltines reikšmes turi rusų *расцвет* „sužydėjimas“, *процветание* „klestėjimas“, pažodžiui „žydėjimas“ ir kt. O kai kuriose rusų mįslėse žmonės tiesiog prilyginami medžio žiedams, ir gana dramatiškame – mirties kontekste: *Стоит дерево, на дереве птица, цветы хватает, в корыто бросает, корыто не наполняет и цветов не умаляет* „Stovi medis, ant medžio paukštis, žiedus skina, lovin meta, lovio nepripildo ir žiedų nesumažina“ = mirtis (žiedai = žmonės, lovys = karstas, medis = amžius); kituose mįslės variantuose (tuo pačiu įminimu „mirtis“) paukštis lesa nebe žiedus, o vaisius, obuolius: *Стоит дерево прекрасно, на этом дереве сидит птица ужасна: яблонь клюет, в корыто бросает; в этом корыте не убывает, и не прибывает* „Stovi nuostabus medis, ant to medžio tupi siaubingas paukštis: obuolius lesa, į lovį meta; tame lovyje nei mažėja, nei daugėja“; *Стоит дерево среди самого белого света; на этом дереве сидит ворон, яблоки щипает и в яму бросает, но яма не наполняется и яблоки не убывают* „Stovi medis vidur baltojo pasaulio; ant to medžio tupi varnas, obuolius skabo ir duobėn meta, bet duobė nepilnėja ir obuolių nemažėja“[95]. Nors medis čia įvaizdija mirtį, vis dėlto tai mūsų neišveda už medžio-motinos simbolikos ribų. Mat, pasak M. L. fon Franc, „medis dažnai yra siejamas su deive motina, kuri dažnai netgi garbinama kaip medis, bet esama ir dar glaudesnio santykio: pavyzdžiui, Atis medyje, savo kars-

91 Eliade 1974: 303.

92 Laurinkienė 1990: 129.

93 Žr. LKŽ XX: 493–494, 498 ir daug kur kitur. Kitu atžvilgiu apie tai jau rašyta Razauskas 2016c : 155–159, § 34; Razauskas 2016d: 134–143, § 29.

94 LKŽ VI: 58–59.

95 ХдВЗ: 108: Nr. 1332.б–г.

te medyje kabantis Osiris. Čia medis yra tai, kas mitologijoje paprastai vadinama motina-mirtimi – tiek karstas medyje, tiek velionis karste interpretuojami kaip sugrąžinti motinai, sugrąžinti medžiui, motinai-mirčiai. Ačio šventėje Romoje buvo nešama pušis su Ačio atvaizdu medžio viršūnėje, paprastai iki liemens, o daktaras Jungas ‘Virsmų simboliuose’ (*Symbole der Wandlung*) cituoja senovines eiles, kuriose krikščioniškas kryžius prilyginamas baisiai pamotei, nužudžiusiai Kristų. Pirminė asociacija čia būtų ta, kad medis yra motina, karstas ir yra susijęs su dievo – ‘amžino vaiko’ mirtimi“, todėl galų gale „medis-mirtis, motina-mirtis ir gyvybės medis yra tarpusavyje iš pagrindų susiję“[96]. „Atis, pakibęs ant medžio-motinos, ir Kristus, pakibęs ant gyvybės – arba mirties – medžio, išreiškia tą pačią idėją.“[97] Įdomi šiame kontekste rusų mįslė, kurioje cerkvė pavadinta medine motina: *Утка крякнет, берега звякнут: «Собирайтесь, ребятки, в деревянну матку!»* „Antis kryktelėjo, krantai nuskambėjo: ‘Rinkitės, vaikučiai, į medinę motulę!’ = cerkvė[98] (antis = varpas, kviečiantis į pamaldas).

Aukštėliau pateiktose rusų mįslėse apie medį-mirtį žmonės buvo prilyginti ne tik medžio žiedams, bet ir medžio vaisiams. Visų augalo vegetacinio ciklo fazių metaforas nuosekliai išvardija ir Kristijonas Donelaitis „Metuose“ (2.73–76) būro Lauro lūpomis:

Kožnas viens žmogus užgimdamas
pumpurui lygus,
Iš kurio žiedelis jo pirmiaus išsilukštin,
Ik po tam jis, peržydėjęs ir nusirėdęs,
Užaugin vaisius ir amžį savo pabaigia.[99]

Vaisius, išties, yra netgi visai įprasta, bene tvirčiausiai įsigalėjusi, jau savaime suprantama tapusi metafora. Lietuvių kalboje *vaisius* pagal apibrėžimą – tai ir „iš vaismedžių ir vaiskrūmių užsimezgusio žiedo išaugęs sultingas valgomas audinys su kauliuku ar sėklomis viduje“, ir gyvūno, žmogaus „gemalas nuo placentos susidarymo iki gimimo“, „gyvulių ar paukščių jauniklis“, ir stačiai „kūdi-

96 Franz 1970: III, 10–11. „Pavyzdžiui, vėlyvosios antikos laikais daugelyje Egipto miestų būdavo atliekami ritualai, kurių metu būdavo nukertama ir išskobiama pušis, kuri reiškė Isidės kūną, arba karstą – o karstas ir yra deivė motina“ (Franz 1980a: 73).

97 Franz 1970: VI, 8; plg. Franz 1995: 45.

98 ДлПРН: 38.

99 Donelaitis 1994: 42. Dar kartą žr. Razauskas 2016d: 134–143, § 29.

kis, vaikas“[100]. Panašiai kitose kalbose. O tai vėlgi savaime reiškia, kad medis prilygsta motinai, motina – medžiui.

Todėl nenuostabu, kad ir mįslėse medžio vaisiai – ypač obuoliai, bet ne tik – prilyginami vaikams. Antai latvių: *Zaļa māte, sārkani bērni* „Žalia močia, raudoni vaikai“ = *egle ar čiekuriem* „eglė su kankorėžiais“[101]. Ypač tai, žinoma, būdinga vaismedžiams: *Māte kā režene, dēli kā kamoli* „Močia kaip rezginė, sūneliai kaip kamuoliai“; *Māte kā ecēšas, bērni kā sīpoli* „Močia kaip akėčios, vaikai kaip svogūnai“; *Žeperaina māte, apaļi bērni* „Šakota močia, apvalūs vaikai“ = *ābele un āboli* „obelis ir obuoliai“; taip pat plg.: *Māte kā ecēšas, bērni kā sīpoli* „Močia kaip akėčios, vaikai kaip svogūnai“ = *ērkšķogas* „agrastai“[102] ir pan. Atitinkamai lietuvių: *Vėjas pučia, pati juda, vaikai linguoja* = obelis ir obuoliai[103] (plg. minėtą jakutų tikėjimą, esą nuo medžio pradėti vaikai vėjui pučiant linguoja); *Močia kaip rezginė, vaikai kaip kankolai* arba *Mama kaip rezginės, vaikai kaip čiunčiuliai* = obelis[104]; *Aš pati kaip rezginė, vaikai kaip kankalai*; *Motin(a) ryzgutė, vaikai šturliukai* = kriaušė[105].

Šiuo atžvilgiu neišleistinas iš akių ir žinomas tarptautinis priežodis, kuriame irgi motina prilyginama obeliai, o vaikas – obuoliui: sen. ang. *Such apple tre, such frute*; sen. le. *Jaka jabłoń, takie będą i jabłka*; ru. *Какова яблоня, таков и плод*; lie. *Kokia obelis, tokie ir obuoliai*; la. *Kāda ābele, tādi āboli* (su mintį patikslinančiu priedu: *...kāda māte, tāda meita* „...kokia močia, tokia ir dukra“)[106]. Panašus rusų priežodis apibendrina: *От доброго дерева добрый и плод* „Gero medžio geras ir vaisius“[107].

Ta pačia medžio-motinos, vaisiaus-vaiko metafora remiasi ir kitas, dar geriau žinomas tarptautinis priežodis: lo. *Non procul a proprio stirpe poma cadunt*; pranc. *Le fruit ne tombe jamais loin de l'arbre*; vok. *Der Apfel fällt nicht weit vom Stamme*; le. *Niedaleko jabłko pada od jabłoni*; ru. *Яблоко недалеко падает от яблони*; bru. *Яблыка ад яблыні далёка не адкачваецца*; lie. *Obuolys nuo obels netoli krinta / nusirita / ritasi*; la. *Ābols nekrīt tālu no ābeles*[108] ir pan.

Motina su obelimi palyginama ir latvių dainose:

Sveša māte man' stellēja
Pie ābeles rīkšu griezt.
Piestājos pie ābeles,
Kā pie savas māmuliņas.

Pamotė mane pasiuntė
Prie obelies rykščių pjauti.
Atsistojau prie obelies
Kaip prie savo mamulytės[109].

Tai ābelei balti ziedi,
Tai sarkani āboltiņi;
Tai māmiņai daiļas meitas,
Tai ik dienas tautas jāj.

Tos obelies balti žiedai,
Tos raudoni obuoliukai;
Tos mamytės dailios dukros,
Tai kasdien jaunikiai joja[110].

Motiną palyginti su obelimi būdinga ir autorinei latvių literatūrai[111].

Tatjanos Agapkinos žodžiais, slavams „vaismedis liaudies tradicijoje – vaisingumo galių koncentratas, garbinimo objektas. Ryšys su vaisingumo kompleksu, su moteriškuoju pradu (slavų kalbose visų vaismedžių pavadinimai yra moteriškosios gėtina,iminės, plg. kad ir serbų *воћка* ‘vaismedis’) vaismedį suartina su daiktais ir asmenimis, pasižyminčiais tokiomis pat savybėmis. Tarp jų – moteris ir naujagimis“[112]. „Gimdyvėms ir daugiavaikėms motinoms būdavo pavedamos kai kurios pradinės operacijos skiepijant vaismedžius; po vaismedžiu išliedavo vandenį, kuriuo prausėsi gimdyvė; jas pirmąsias stengtasi pavaišinti naujo derliaus vaisiais. [...] Bulgarai vaismedžiams skyrė ypatingą vaidmenį *Bobulės* dienos – tradicinės pribuvėjų šventės apeigose, kuriose daugelis maginių veiksmų būdavo atliekami po vaismedžiais.“[113] Plg. vestuvių apeigų Polesėje fragmentą: „Tada

100 LKŽ XVII: 940–942.

101 AnLTM: 124, Nr. 1080.

102 AnLTM: 35, Nr. 7.b, d, e; 126, Nr. 1112.

103 BlSLKA: 91, Nr. 116.

104 LTs V: 494, Nr. 5835, 5836; žr. GrgLLM: 38, Nr. 229; plg. Dundulienė 1994: 78.

105 LTs V: 495, Nr. 5853, 5854; GrgLLM: 39, Nr. 234.

106 GrgPP: 371, Nr. 350; žr. LTs V: 158, Nr. 1407; LtŽ: 314, Nr. 275, 276; KkLSP: 256, Nr. 5532–5538 ir kt.

107 ДлТС I: 430.

108 GrgPP: 372, Nr. 352; žr. LTs V: 158, Nr. 1408; LtŽ: 314, Nr. 274; KkLSP: 256, Nr. 5555–5560; ДлПРН: 598.

109 BDS: Nr. 4282; Šmitas 2004, 207 (vertimas paredaguotas).

110 BDS: Nr. 14309; Vācere 2006: 115, 123.

111 Migla 2009: 208.

112 СД II: 70.

113 СД II: 71.

karvojaus kepėjos ima dubenį vandens, kuriame jos, iškepusios karvojų, nusiplovė rankas, ir eina į sodą to vandens išlieti ant kriaušės ar kito vaismedžio, kad medis derėtų, o jaunamartėms gimtų vaikai. Drauge su jomis laukan išeina visi kiti, groja armonika, visi linksminasi, šoka ir dainuoja: *Жонки да руки мыли, / В сад воду носили / Да на вишэньку лили, / Шоб вишни родзилиса / Да дзеци да любилиса* ‘Žmonelės rankas plovė, / Sodan vandenį nešiojo / Ir ant vyšnios liejo, / Kad vyšnios derėtų [pažodžiui – gimtų] / ir vaikai mylėtųsi’“[114]. Pažymėtina, kad rytų slavų kalbose gimdymą žymintis veiksmažodis (gudų *радзіць*, ukr. *родити*, ru. *родить*) reiškia ir medžių „derėjimą“, kitaip sakant, gimdančio medžio metafora priklauso prie įprastų bendrinės kalbos vaizdinių ir tradicijos, kuri nuolat pasitelkiama medį siejant su moterimi. Drauge su Nikita Tolstojumi „dar pažymėsime pavyzdį, užfiksuotą buvusioje Kupės apskrityje Charkovo gubernijoje, nes jame gana aiškiai išreikšta simbolinė medžių lyčių priešprieša ir mitologinė skirtingos medžių lyties samprata priklausomai nuo jų pavadinimų gramatinės giminės. Naujosios Nikolajevkos kaime ankstyvą Naujųjų metų rytą (sausio pirmąją, šv. Vasilijaus dieną) [...] viena iš moterų eidavo į sodą ir pritūpdavo už obels, o kas nors iš vyrų paimdavo kirvį ir eidavo paskui moterį į sodą *щоб зрубати ту яблоню* ‘tą obelį nukirsti’. Priėjęs prie obels vyras sakydavo: *Яблоня, яблоня! Я тыбэ зрубаю!* ‘Obelie, obelie! Aš tave kirsiu!’ O moteris už obelį atsakydavo: *Ны рубай мене, хозяин, я тоби одын год ны вродю, а сим год уродю!* ‘Nekirsk manęs, šeimininke, aš tau vienus metus negimdysiu, o šiemet pagimdysiu!’“[115] Paminėtinas ir „paralelizmas tarp medžio ir moters pavadinimų: serb. *неродно дрво* ‘nevaisingas medis’ – *нероткиња* ‘nevaisinga moteris’, ru. *бесплодное дерево* ‘nevaisingas medis’, le. *podłe drzewo* ‘prastas (nevaisingas) medis’ – apie vaikų neturinčią moterį“[116]. Panašiai Polesėje, Galinos Kabakovos žodžiais, „terminai, sudaryti iš šaknies **плод-* ‘vais-, veis-’, priklauso augaliniam kodui, kuriuo nusakoma moters fiziologija (daugiavaikė motina vadinama *плодна*, *(на)плодница*, *плодоўица*). Be to, pasitaiko ir terminų, sudarytų iš šaknies **сем-* ‘sėkl-’: *биссяменка*, *биссяменная* ‘besėklė’ – ‘bevaikė’, *семянная*, *семяннистая* ‘sėklingoji’ – ‘daugiavaikė’. Tokia moteris gali būti įvardyta ir terminais, bendrais gyvūnams bei augalams. Antai žodžio kamienas **ялов-* vartojamas leksikoje, nusakančioje bevaikę moterį, gyvūno jauniklį, nederantį vaismedį“[117].

Vaismedžiu, beje, slavų kartais laikomas ir šermukšnis, ru. mot. g. *рябина* (*бо дае вона плода* „nes ji veda vaisius“, kaip užrašyta Gomelio srityje), savo ruožtu „XVIII a. ukrainiečių vaistažolių knyga moters nevaisingumui gydyti rekomendavo lytinius organus tepti šermukšnio medžio syvais“; čia paminėtinas ir įžadas, kuris Archangelsko srityje būdavo duodamas šermukšniui nuo danties skausmo: *Рябинушка-матушка, возьми мою болезнь, я никогда тебя не буду есть* „Šermukšnėle motule, paimk mano skausmą, aš niekuomet tavęs nevalgysiu“[118]; taip pat užkalbėjimas iš Polesės: *Рабина, рабина, ридна маты моя, просю я тэбэ, заберы от раба Божэй (имярек) вси эты труда* „Šermukšne, šermukšne, gimtoji motina mano, prašau tavęs, atimk nuo Dievo tarno (vardas) visus šiuos sopulius“[119].

Itin iškalbinga mitinės lygties „medis = motina“ atžvilgiu suomių mįslė: „Išaugo šventas šermukšnis švento lauko ežioje, ir uogos jo šventos“; įminimas: „Nėščia moteris“[120].

MEDŽIO KRŪTYS IR PIENAS

Kad jau medis yra motina, tai jis, suprantama, turi gebėti išmaitinti savo pagimdytą kūdikį, taigi – turėti motinos krūtis ir pieną.

Antai Viačeslavo Ivanovo duomenimis, „Pietryčių Azijoje (kaip antai tarp Malajos negroidų) esama vaizdinio, jog mirusiųjų šalyje yra medis su daugybe moters krūtų kamieno apačioje, iš kurių teka pienas. Su juo pagrįstai gretinamas Indijos šiaurinių saorų (mundos grupė) ritualas, kai dvi moters krūtys išdrožiamos namo centrinio stulpo apačioje, žemiau nedidelio išsikišimo aukoms padėti. Kadangi namo centrinis stulpas yra ekvivalentiškas pasaulio medžiui, visi šie duomenys leidžia aukščiau aptartą moters pavidalo medį susieti su pieną duodančiu medžiu. Šiuos vaizdinius verta palyginti su romėnų duomenimis apie figmedį (*ficus Ruminalis*), t. y. Romos fikusą. Šio medžio pavadinimą liaudies etimologijos dvasioje yra aiškinęs Varonas, remdamasis kaimišku

114 Гура, Терновская, Толстая 1983: 54.

115 Толстой 2003: 355.

116 СД II: 62.

117 Кабакова 2001: 68.

118 СД IV: 516, 517.

119 ПЗ: 291, Nr. 539.

120 ВПИ: 156.

žodžiu *ruma*, *rumis* ‘(motinos) krūtis’“[121]. „Kartu esama pagrindo šį fikusą laikyti pasaulio medžiu (Romos medis = pasaulio medis). Jo ryšys su pienu maitinamais gyvūnais (ir dvyniais) darosi itin įdomus sugretinus jį su hindų papročiu ypatingą pagarbą teikti tiems medžiams, iš kurių sunkiasi pieną primenantys syvai. Todėl *ficus Ruminalis* galima laikyti senovės indų *aśvatthaḥ* analogu. Vaizdinių apie dvynius ašvinus pienu maitinantį figos medį (šia prasme ekvivalentišką Romos vilkės speniams) ištakoms suvokti ypač svarbūs tokie vedų tekstai kaip *duhām aśvibhyām páyas* ‘lai duoda ji Ašvinams pieno’ arba *sā nāḥ payasvatī duhām* ‘lai ji mums, pieningoji, pieno duoda’ (RV I.164.27; IV.57.7) ir kt. Kaip rodo naujausi lingvistiniai tyrimai, formulė *páyo duh-* [‘pieno duoti’, ‘milžti’] yra gana archajiška. Romoje po laukiniu figmedžiu, zoomorfišku vardu *caprificus*, buvo atliekamas ritualas *Nonae Capritinae*. Šio ritualo metu naudotas iš vienos šio medžio šakos srūvantis ‘pienas’, o tai primena figmedžio sąsają su medaus srautais indų mitologijoje ir hindų teikiamą pagarbą visiems pieniškus syvus turintiems medžiams. Medžio pieno įvaizdžio pagrindu Romos figmedis galėjo sietis su dvynius maitinančios vilkės speniais.“[122]

Ceilone vienas „informantas teigė, kad visų aukščiausios kastos narių – moterų, karvių, kokoso riešutų, ryžių ir pieniškus syvus išskiriančių medžių – pienas yra vienodas. Prie Ceilone gerbiamų „pieningų“ medžių priskiriamas ir medis Bodhi“, po kuriuo nušvitimą patyrė Buda. Pasak V. Ivanovo nuomonei pritariančios Jelenos Semekos, „toks požiūris remiasi universalia pasaulio medžio ir moters tapatybe“[123]. Galiausiai, „pasak Viljamo Roksbergo, soma esąs augalas *Asciepias acida*. Tai belapis vijoklis su mažais baltais kvepiančiais žiedais. Jis išskiria skaisčiai baltus pieniškus švelniai rūgštoko skonio syvus. Auga Pendžabo kalvose, Bolano perėjoje ir Pūnos apylinkėse“[124]. Dėl to atsižvelgtinos įsmenintam Somai skirtos „Rigvedos“ eilutės IX.12.7: *nítyastotro vánaspátir dhīnā́m antáḥ sabardúghaḥ / hinvānó mā́nuṣā yugā́* „Nepaliaujamai garbstomas medžių medis, dainų apsuptyje pieno syvais milžtantis, / Raginantis žmonių kartas“ (apie sudurtinį *vánas-páti-* jau kalbėta); taip pat IX.107.12: *aṅśóḥ páyasā madiró ná jā́gṛvir áchā kóśam madhuścútam*

121 Иванов 1974: 128.

122 Иванов 1989: 53–54; žr. Иванов 1969: 65–66.

123 Семека 1970: 53.

124 Chandra 1996: 104, išn. 12.

„Stiebo pienu lyg svaigalu žadinantis, – į kaušą, medaus sula!“

Viktoro Ternerio žodžiais, „medis *mudyi*, arba pieninis medis (Diplorrhincus mossambicensis), – centrinis ndembu tautelės šiaurės vakarų Zambijoje mergaičių brandos ritualo simbolis – savo normatyviniu atžvilgiu išreiškia moteriškumą, motinystę, motinos ryšį su vaiku, į brandžią moterystę įšventinamą mergaitę neofitę“ ir pan., o „jutiminiu atžvilgiu tas pats simbolis išreiškia krūties pieną (medis išskiria pienišką sulą – iš tikrųjų *significata*, susiję su jutiminiu suvokimu, dažnai daugiau mažiau tiesiogiai atitinka jutimiškai patiriamus simbolio požymius), motinos krūtį“ ir t. t.; be to, V. Ternerio informantas tiesiai šviesiai „nurodė, kad motinos pienas (*mayeli*) irgi yra ‘baltas’ – ‘baltoji čiurkšlė’, todėl medis *mudyi*, išskiriantis pieniškai baltą sulą, yra pagrindinis mergaičių brandos ritualų simbolis“[125].

„Jakutai tiki, kad ‘auksinėje žemės bamboje’ stovi aštuoniašakis medis, primenantis savotišką pirmykštį rojų, nes kaip tik ten yra gimęs pirmasis žmogus, kurį savo pienu išmaitinusi moteris, ligi pusės išaugusi iš medžio kamieno“; Okeanijos semangų tikėjimu, mirusiųjų saloje, vadinamoje Belet, auga medis Mapik: „Tai, žinoma, nepaprastas medis – tai gyvybės šaltinis, nes prie jo šaknų yra krūtys, išpampusios nuo pieno, ir ten pat yra kūdikių dvasios – matyt, būsimų naujagimių sielos“[126].

Egipto karaliaus Seto Pirmojo kape yra pavaizduotas pasaulio medis su moters krūtimis ant kamieno, iš kurių karalius žinda pieną; pasak M. L. von Franc, „jis žinda būtent pasaulio medžio krūtį. Šis medis reiškia karalių maitinančią kosminę motiną“[127]. O „Manichėjų psalmyne“ (CCXLVI.54) Išganytojas prisipažįsta: „Aš – pasaulio gyvybė. Aš – visų medžių pienas“[128].

Panašių vaizdinių galima aptikti ir mūsų kraštuose. Antai rytų slavų tradicijoje yra žinomas motyvas, kaip ragana primelžia pieno iš beržo[129]. Pavyzdžiui, „rusų tikėjimu, raganos įsmeigiančios medin peilį ir šitaip priverčiančios iš jo tekėti pieną“[130]. Neišvengiamas palyginimas su 1943 m. Šiauliuose užrašyta lietuvių mitologine sakme

125 Тэрнер 1983: 33–34, 77.

126 Eliade 1989: 272, 281.

127 Franz 1980b: 61.

128 Jonas 2001: 229.

129 СД I: 157.

130 Афанасьев 1995 II: 154.

apie burtininką, per beržą išmelžusį svetimas karves: *Važiavo kartą paupariai* [po muges keliaujantys smulkūs prekiautojai] *iš vienų atlaidų į kitus ir pakely apsistojo beržynėly, netoli dvaro. Vienas iš jų pasiūlęs pieno kibirą. Netoliese ganėsi dvaro banda. Kiti manė, kad šis eis arba karvių melžti, arba parsineš pieno iš dvaro. Bet jis įsmeigė peilį į beržą ir pakišo kibirą. Bežiūrint ėmė pienas per peilį bėgti į kibirą, ir tuoj buvo pilnas...*[131] Panašiai, per tvoros mietą, jauna čigonaitė melžė kaimyno karvę vienoje norvegų sakmėje[132]. O skandinavų tradicijoje kitados, regis, būta ir savaime pieną duodančio medžio[133].

Pieno duodantis beržas pasitaiko ir lietuvių mįslėse (nepaisant to, kad beržo pavadinimas lietuvių kalboje – vyriškosios giminės): *Aukštas senis, balta oda, kas pavasaris pieno duoda* = beržas ir sula[134].

Paminėtina ir kita lietuvių mįslė, o drauge ir atitinkama gudų, kurioje motinos krūtis palyginama su obuoliu, dėl to savaime menančiu lyg ir pačios obels krūtį: *Apvalus kaip obuolys, saldus kaip medus, visas svietas valgo, tik ant stalo nededa* = krūtis[135]; *Круглае, як яблык, салодкае, як цукар, на талерцы не бывала, увесь свет выжывяла* „Apvali kaip obuolys, saldi kaip cukrus, ant lėkštės nebuvusi, visą pasaulį maitinusi“ = *грудзі маці* „motinos krūtys“[136].

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Afanasjevas, Aleksandras = Александр Николаевич Афанасьев
Agapkina, Tatjana = Татьяна Алексеевна Агапкина
Diurkheimas, Emilis = Émile Durkheim
Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
Franc, Marija Luiza, fon = Marie-Louise von Franz
Ivanovas, Viačeslavas = Вячеслав Всеволодович Иванов
Jelizarenkova, Tatjana = Татьяна Яковлевна Елизаренкова
Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
Kabakova, Galina = Галина Ильинична Кабакова
Kreinovičius, Eruchimas = Ерухим Абрамович Крейнович
Novik, Jelena = Елена Сергеевна Новик
Roksbergas, Viljamas = William Roxburgh
Salminas, Antonas = Антон Кириллович Салмин
Semeka, Jelena = Елена Сергеевна Семека
Terneris, Viktoras = Victor Turner
Tolstojus, Nikita = Никита Ильич Толстой
Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров
Zeleninas, Dmitrijus = Дмитрий Константинович Зеленин

131 VlLD: 220; VlSV: 202–203.

132 SFBL: 188–189, Nr. 42.1.

133 Davidson 1990: 195.

134 BlSLKA: 99, Nr. 280.

135 SbAED: 287, Nr. 650.

136 Загадкі 2004: 278, Nr. 2985.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

AnLTM = *Latviešu tautas mīklas: Izlase*. Sastādījusi A. Ancelāne. Rīgā: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1954.

AufHR I–II = Theodor Aufrecht. *Die Hymen des Rigveda*, I–II. Berlin: Akademie Verlag, 1955.

BDS = *Krišjāņa Barona Dainu skapis*: <http//www.dainuskapis.lv>.

BlR II = Jonas Balys. *Raštai*, II. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.

BlSLKA = *Suvalkiečių liaudies kūryba Amerikoje: Antologija*. Surinko ir suredagavo Jonas Balys. Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1989.

BlzLRD = *Linelius roviau, dainavau: Onos Bluzmienės tautosakos ir atsiminimų rinktinė*. Sudarė ir parengė Bronė Stundžienė ir kt. Vilnius: Vaga, 1990 (cituojant kalba sunorminta).

Brazdžionis 1989 = Bernardas Brazdžionis. *Poezijos jaunatis*. Vilnius: Lietuvos kultūros fondas–Sietynas, 1989.

BsOD I = *Ožkabalių dainos*. Surinko Jonas Basanavičius, I. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

BsV = *Iš gyvenimo vėlių ir velnių*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

BūgaR I–III = Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, I–III. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.

Chandra 1996 = Rai Govind Chandra. *Indian Symbolism: Symbols as Sources of Our Customs and Beliefs*. New Delhi: Munshiram Manoharlal, 1996.

ČpOTK = *Oi tu kregžde: Anelės Čepukienės tautosakos ir kūrybos rinktinė*. Parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1973.

Davidson 1990 = Hilda R. Ellis Davidson. *Gods and Myths of Northern Europe*. London: Penguin Books, 1990.

Davidson 1994 = Hilda R. Ellis Davidson. *Viking & Norse Mythology*. London: Chancellor Press, 1994.

Dundulienė 1994 = Pranė Dundulienė. *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*. Kaunas: Šviesa, 1994.

Durkheim 1999 = Émile Durkheim. *Elementarios religinio gyvenimo formos: Toteminė sistema Australijoje*. Vilnius: Vaga, 1999.

Eliade 1974 = Mircea Eliade. *Patterns in Comparative Religion*. New York–Scaraborough: New American Library, 1974.

Eliade 1989 = Mircea Eliade. *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. London: Penguin Books–Arcana, 1989.

FNAI = *Folktales of the North American Indian*. London: Senate, 1995.

Franz 1970 = Marie-Louise von Franz. The Problem of the Puer Aeternus. New York: Spring Publications, 1970 (kiekvieno skyriaus puslapiai sunumeruoti nuo 1, todėl nurodoma skyrius ir puslapis).

Franz 1980a = Marie-Louise von Franz. *Alchemy: An Introduction to the Symbolism and the Psychology*. Toronto: Inner City Books, 1980.

Franz 1980b = Marie-Louise von Franz. *On Divination and Synchronicity: The Psychology of Meaningful Chance*. Toronto: Inner City Books, 1980.

Franz 1995 = Marie-Louise von Franz. *Shadow and Evil in Fairy Tales*. Boston & London: Shambhala, 1995.

Franz 1996 = Marie-Louise von Franz. *The Interpretation of Fairy Tales*. Boston–London: Shambhala, 1996.

Frazer 1995 = Sir James George Frazer. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. Abridged edition. London: Papermac, 1994.

FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.

Gimbutienė 1996 = Marija Gimbutienė. *Senoji Europa*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

Gonda 1985 = Han Gonda. *Change and Continuity in Indian Religion*. New Delhi: Munshiram Manoharlal, 1985.

Gražulis 1995 = Juozas Gražulis. *Mirties angelui praskridus: eilėraščiai ir poemos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995.

GrgLLM = *Menu mįslę keturgyslę: Lietuvių liaudies mįslės*. Paruošė K. Grigas. Vilnius: Vaga, 1970.

GrgPP = Kazys Grigas. *Patarlių paralelės: Lietuvių patarlės su latvių, baltarusių, rusų, lenkų, vokiečių, anglų, lotynų, prancūzų, ispanų atitikmenimis*. Vilnius: Vaga, 1987.

Henderson, Oakes 2001 = Joseph L. Henderson, Maud Oakes. *The Myths of Death, Rebirth, and Resurection: The Wisdom of the Serpent*. New Delhi: New Age Books, 2001.

Homeras 1962 = Homeras. *Iliada*. Redagavo Antanas Dambrauskas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962.

Jobes 1962 = Gertrude Jobes. *Dictionary of Mythology, Folklore, and Symbols*, I–II. New York: The Scarecrow Press, 1962 (puslapių numeracija ištisinė).

Jonas 2001 = Hans Jonas. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity*. Boston: Beacon Press, 2001.

JšLD I–III = *Lietuviškos dainos*. Užrašė Antanas Juška, I–III. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954 (Казань, 1882).

JšSD I–II = *Lietuviškos svotbinės dainos*. Užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, I–II. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955 (Санктпетербург, 1883).

Jung 1983 = Carl Gustav Jung. *Alchemical Studies*. Princeton: Princeton University Press, 1983.

Jung 1990 = Carl Gustav Jung. *Symbols of Transformation: An Analysis or the Prelude to a Case of Schizophrenia*. Princeton: Princeton University Press, 1990.

KkLSP = *Latviešu sakāmvārdi un parunas: Izlase*. Sastādījusi E. Kokare. Rīgā: Latvijas PSA Zinatņu akademijas izdevniecība, 1957.

Laurinkienė 1990 = Nijolė Laurinkienė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Vaga, 1990.

LKL II = *Lydos krašto lietuviai*, II. Redaktorių komisija: Norbertas Vėlius ir kiti. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2002.

LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.

LLD VI = *Lietuvių liaudies dainynas*, VI: *Darbo dainos*, 1: *Rugiapjūtės, avižapjūtės ir grikių rovimo dainos*. Parengė V. Misevičienė. Vilnius: Vaga, 1993.

LpMS = *Mįslių skrynelė: 3000 lietuvių mįslių ir minklių*. Sudarytojas Stasys Lipskis. Vilnius: Žuvėdra, 2002.

LTs I = *Lietuvių tautosaka*, I: *Dainos*. Medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.

LTs V = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.

LtŽ = *Lietuvininkų žodis*. Parengė Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė, Bronislava Kerbelytė, Norbertas Vėlius. Kaunas: Litterae universitatis, 1995.

Lurker 1995 = Manfred Lurker. *An Illustrated Dictionary of the Gods and Symbols of Ancient Egypt*. London: Thames and Hudson, 1995.

Mačėnaitė 2013 = [Julija Mačėnaitė-Papinigienė] „Iš vaikystės tai visa kų atamenu...“ Parengė Vida Šatkauskienė. // *Liaudies kultūra*, 2013, Nr. 1.

Maironis 1988 = Maironis. *Lyrika*. Vilnius: Vaga, 1988.

March 1998 = Jenny March. *Cassel's Dictionarry of Classical Mythology*. London: Cassel, 1998.

Migla 2009 = Ilga Migla. Frazeoloģiskie salīdzinājumi ar dendronīmu un puķu nosaukumiem latviešiu tautasdziesamās. // *Res humanitariae*, VI. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2009.

Miškinis 1935 = Antanas Miškinis. *Varnos prie plento*. Kaunas: Sakalas, 1935.

Nėris 1984 III = Salomėja Nėris. *Raštai*, III: *Proza, dienoraščiai, laiškai*. Vilnius: Vaga, 1984.

Ovidijus 1979 = Ovidijus. *Metamorfozės*. Iš lotynų kalbos vertė Antanas Dambrauskas. Vilnius: Vaga, 1979.

Powell 1995 = Thomas George Eyse Powell. *The Celts*. London: Thames and Hudson, 1995.

Račiūnaitė-Vyčinienė 2000 = Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė. *Sutartinių atlikimo tradicijos*. Vilnius: Kronta, 2000.

Razauskas 2016a = Dainius Razauskas. Medis-moteris: ieva, verba, blindė. // *Liaudies kultūra*, 2016, Nr. 2.

Razauskas 2016b = Dainius Razauskas. Medžių lytys ir jų santykiai: žvilgsnis į dendromitologiją // *Tautosakos darbai*, t. 51. Vilnius: LLTI, 2016.

Razauskas 2016c = Dainius Razauskas-Daukintas. *Maironis – praamžės tradicijos dainius*. Vilnius: LLTI, 2016.

Razauskas 2016d = Dainius Razauskas-Daukintas. *Mitiniai vaizdiniai Donelaičio „Metuose“*.Vilnius: LLTI, 2016.

Rigveda 2004 = *Rigveda*. PDF edition by Keith Briggs, 2004 <www.keithbrigs.info/documents/rv.pdf>.

SbAED = *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*. Sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.

SFBL = *Scandinavian Folk Belief and Legend*. Editors Reimund Kvideland, Henning K. Sehmsdorf. Minneapolis–London: University of Minnesota Press, 1999.

Šmitas 2004 = Pėteris Šmitas. *Latvių mitologija*. Vilnius: Aidai, 2004.

ŠvR 2000 = *Šventasis Raštas, arba Biblija*. Naujas lietuviškas vertimas: iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė prof. dr. Algirdas Jurėnas. Duncanville, Texas: World Wide Printing, 2000.

Tolley 2009 = Clive Tolley. *Shamanism in Norse Myth and Magic*, I. Helsinki: Academia scientiarum Fennica, 2009.

TPD = *Teikas par Dievu: Izlase*. Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1929.

Uždavinys 2003 = Algis Uždavinys. Pradmenų sklaidmenys ir jų kūnai Senovės Egipte. // *Egipto mirusiųjų knyga*. Vertimas į lietuvių kalbą, įžanga ir priedas Algio Uždavinio. Kaunas: Ramduva, 2003.

Vācere 2006 = Laila Vācere. The Sign of the Apple-Tree in Latvian Folksongs: Through Formula to Sign. // *Tautosakos darbai*, XXXI. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

Veličkienė 1996 = Aleksandra Veličkienė. *Antikos mitologijos žinynas*. Kaunas: Šviesa, 1996.

Vėlius 1983 = Norbertas Vėlius. *Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai*. Vilnius: Mintis, 1983.

West 2007 = Martin Litchfield West. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford University Press, 2007.

VlLD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.

VlSV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.

Афанасьев 1995 II = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, II. Москва: Современный писатель, 1995.

ВПИ = *Высек пламя Илмаринен: Антология финского фольклора*. Пер. с. финск., сост., вступ. ст. Э. Г. Рахимовой. Москва: Прогресс, 2000.

Грейвс 1999 I–II = Роберт Грейвс. *Мифы Древней Греции*, I–II. Москва: Прогресс-Традиция, 1999.

Грейвс, Патай 2005 = Роберт Грейвс, Рафаэль Патай. *Иудейские мифы*. Екатеринбург: У-Фактория, 2005.

Гура, Терновская, Толстая 1983 = Александр Викторович Гура, Ольга Алексеевна Терновская, Светлана Михайловна Толстая. Материалы к полесскому этнолингвистическому атласу. // *Полесский этнолингвистический сборник: материалы и исследования*. Москва: Наука, 1983.

ДГРС = *Древнегреческо-русский словарь*. Составил И. Х. Дворецкий, I–II. Москва, 1958 (psl. nr. ištisinė).

ДлПРН = *Пословицы русского народа*. Сборник В. И. Даля. Москва: Русский язык, 2004.

ДлТС I = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, I. Москва: Русский язык, 1981.

Журавлев 2005 = Анатолий Федорович Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва: Индрик, 2005.

Загадкі 2004 = *Загадкі*. 2-е выданне, выпраўленае і дапрацаванае. Складнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. Мінск: Беларуская навука, 2004.

Зеленин 1999 = Дмитрий Константинович Зеленин. Тотемический культ деревьев у русских и у белорусов. // Он же. *Избранные труды: Статьи по духовной культуре 1917–1934*. Москва: Индрик, 1999.

Зеленин 2004 = Дмитрий Константинович Зеленин. Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах европейских народов. // Он же. *Избранные труды: Статьи по духовной культуре 1934–1954*. Москва: Индрик, 2004.

Иванов 1969 = Вячеслав Всеволодович Иванов. Заметки о типологическом и сравнительно-историческом исследовании римской и индоевропейской мифологии. // *Труды по знаковым системам*, IV. Тарту: Тартуский государственный университет, 1969.

Иванов 1972 = Вячеслав Всеволодович Иванов. Об одном импе архаичных знаков исскуства и пиктографии. // *Ранние формы исскуства*. Москва: Искусство, 1972.

Иванов 1974 = Вячеслав Всеволодович Иванов. Опыт истолкования древнеиндийских ритуальных и мифологических терминов, образованых от *aśva-* ‘конь’. // *Проблемы истории языков и культуры народов Индии*. Москва: Наука, 1974.

Иванов 1989 = Вячеслав Всеволодович Иванов. Проблемы этносемиотики. // *Этнографическое изучение знаковых средств культуры*. Ленинград: Наука, 1989.

Кабакова 2001 = Галина Ильинична Кабакова. Полесская народная антропология: Женский текст. // *Восточнославянский этнолингвистический сборник: Исследования и материалы*. Москва: Индрик, 2001.

Киркор 1858 = Адам Киркор. Этнографический взгляд на Виленскую губернию. // *Этнографический сборник, издаваемый императорским русским географическим обществом*, III. Санктпетербург, 1858.

Королев 1984 = Андрей Александрович Королев. *Древнейшие памятники ирландского языка*. Москва: Наука, 1984.

МНМ I–II = *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Главный редактор А. С. Токарев, I–II. Москва: Советская энциклопедия, 1980–1982.

МС = *Мифологический словарь*. Главный редактор Е. М. Мелетинский. Москва: Советская энциклопедия, 1991.

Невская 1983 = Лидия Георгиевна Невская. *Мать* в погребальном фольклоре. // *Балто-славянские исследования 1982*. Москва: Наука, 1983.

Новик 2004 = Елена Сергеевна Новик. *Обряд и фольклор в сибирском шаманизме: Опыт сопоставления структур*. Москва: Восточная литература, 2004.

ПЗ = *Полесские заговоры (в записях 1970–1990-х гг.)*. Составление, подготовка текстов и комментарии Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. Москва: Индрик, 2003.

Потапов 1991 = Леонид Павлович Потапов. *Алтайский шаманизм*. Ленинград: Наука, 1991.

Потебня 2000 = Александр Афанасьевич Потебня. *Символ и миф в народной культуре: Собрание трудов*. Москва: Лабиринт, 2000.

Разаускас 2007 = Дайнюс Разаускас. Балтийский комментарий к толкованию имени Орфея как «убитого молнией». // *Восток и Запад в балканской картине мира: Памяти Владимира Николоевича Топорова*. Москва: Индрик, 2007.

Ригведа 1989 = *Ригведа: Мандалы I–IV*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1989.

Ригведа 1995 = *Ригведа: Мандалы V–VIII*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1995.

Ригведа 1999 = *Ригведа: Мандалы IX–X*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1999.

РФ = *Русский фольклор: Хрестоматия*. Составители: Т. В. Зуева, Б. П. Кирдан. Москва: Флинта–Наука, 2001.

Салмин 1989 = Антон Кириллович Салмин. *Сказка, обряд, действительность: Историко-типологическое изучение чувашского текста*. Чебоксары: Чувашское книжное издательство, 1989.

СД I–IV = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*. Под редакцией Н. И. Толстого, I–IV. Москва: Международные отношения, 1995–2009.

Семека 1970 = Елена Сергеевна Семека. К типологии оппозиции «молоко»–«кровь» в ритуальных и мифологических системах Индии и Цейлона. // *Тезисы докладов IV Летней школы по вторичным моделирующим системам 17–24 августа 1970 г.* Тарту: Тартуский государственный университет, 1970.

Толстой 2003 = Никита Ильич Толстой. *Очерки славянского язычества*. Москва: Индрик, 2003.

Топоров 2000 = Владимир Николаевич Топоров. К реконструкции балто-славянского мофологического образа земли-матери **Zemía* & **Mātē* (**Mati*). // Балто-славянские исследования 1998–1999. Москва: Индрик, 2000.

Тэрнер 1983 = Виктор Тэрнер. *Символ и ритуал*. Москва: Наука, 1983.

ХдВЗ = Иван Александрович Худяков. Великорусские загадки. // *Этнографический сборник*, VI. Санктпетербург, 1864.

Шейн 1874 = Павел Васильевич Шейн. *Белорусские народные песни с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями*. Санкт-Петербург, 1874.

Щедровицкий 1988 = Дмитрий Владимирович Щедровицкий. «Дождь ранний и поздний» (ритуал вызывания дождя в Библии и его аллегорическое осмысление на рубуже античности и средневековья). // *Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках*. Москва: Восточная литература, 1988.

ЭС = *Энциклопедия суеверий*. Составители: Э. и М. А. Рэдфорд (английские суеверия); Е. Миненок (русские суеверия). Москва: Локид-миф, 2000.

Trakai. 2013 m.
Arūno Baltėno nuotrauka.

THE MOTHER-TREE:
AN ESSAY IN DENDROMYTHOLOGY

Dainius Razauskas

That is the author's fourth article on the subject. In previous articles, the sexes of trees, their sexual interrelations, the mythical identity of the Girl-Tree, and the special case of the Girl-Tree based on some tree species, were discussed. This time, the mythical image of the Mother-Tree is under consideration, beginning with the known ancient mythological themes (as that of Myrrha, the mother of Adonis, for instance) and concluding with such common metaphors as offspring etc. Only the point of reference here is, firstly, the Baltic (Lithuanian and Latvian) and, secondly, Eastern Slavic (Belarusian and Russian) traditions, and examples from different parts of the world are presented merely to make a proper context. A separate section at the end of the article is reserved for the related images of the Tree-Breasts and Tree-Milk, which also naturally presuppose motherhood.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, Vilnius,
e. paštas: liaudies.kultura@lnkc.lt

Gauta 2017 02 15,
įteikta spaudai 2017 06 23

ŠVENTŲ MEDŽIŲ GARBINIMAS ŠVENTOJOJE ŽEMĖJE ŠIANDIEN

Amotsas Dafnis

*Amotsas Dafnis (Amots Dafni) yra Evoliucijos instituto prie Haifos universiteto (Izraelis) Evoliucinės ir kraštovaizdžio biologijos skyriaus (*Department of Evolutionary and Environmental Biology*) profesorius. Be pagrindinės specialybės – augalų apdulkinimo ekologijos (*pollination ecology*), jis užsiima etnobotanika, ypač – šventų medžių ir jų garbinimo tipologija.*

Skaitytojui siūlomas straipsnis – kaip tik apie šventus medžius ir jų garbinimą pastaruųjų laikų ir tiesiog šiandienos Izraelyje. Išties nuostabu, kad žydų tėvynėje, – iš kurios kilusia tikyba remdamiesi krikščionys nuo pat pasirodymo Lietuvoje nuožmiai ir negailestingai kirto ir degino kiekvieną medį, guotą ar giraitę, vos įtarę jį vietos gyventojams esant kuo nors šventą, – šventi medžiai nuo seno garbinti ir, negana to, tebegarbinami iki šiol! Nepaisant netgi kitąsyk ne visai palankaus oficialios religinės vyresnybės požiūrio į tai. Ir netgi tie medžiai, kurie jau apleisti ir nebegarbinami, bet tebestovi, – o ir šiaip visi dideli seni medžiai! – saugomi valstybės. Pažymėtinas ypatingas specialistų, vietos valdžios ir gyventojų rūpestis jais. Tai vienas iš ryškių pavyzdžių tokio santykio su savo praamžėmis tradicijomis ir jų paveldu, tiesiog su tėvynės kraštovaizdžiu, kokio mums iš žydų seniai ir jau žūtbūt laikas pasimokyti.

Asmenvardžiai vertime rašomi lietuviškai, o jų originali, arba angliškoji, rašyba (kuri, beje, dažnu atveju anaiptol nėra originali!) pateikiama gale. Kai kurių mažiau žinomų vietovardžių angliškoji rašyba pateikiama čia pat skliaustuose.

Įžanga

Medis visuomet buvo laikomas pirmaprade dievų šventykla, o šventa giraitė – pirmaprade jų garbinimo vieta, ir tiek medis, tiek giraitė senovėje buvo itin gerbiami[1]. Taigi nenuostabu, kad tiek pavieniai šventi medžiai, tiek šventi guotai buvo žinomi bene visoms kultūroms bei religijoms, gyvavusioms ten, kur tik augo medžiai[2]. Tad nieko nepaprasta aptikti medžių garbinimo pėdsakų ir Artimuosiuose Rytuose. Vis dėlto, kaip yra pažymėjęs Viljamas Robertsonas-Smitas, „nėra jokio pagrindo manyti, kad kuris nors iš svarbiausiųjų semitų kultų būtų išsirutuliojęs iš medžių garbinimo“[3].

Jau seniai išaiškinta, kad medžiai garbinami ne dėl jų pačių, o dėl to, kas per juos apsireiškia, ką jie mena ar žymi[4], ar juolab dėl įvairių jiems priskiriamų galių[5]. O kartais jie suvokiami kaip aukščiausiosios esybės buveinė[6]. Į šventus medžius tad žiūrima kaip į bet kokią kitą šventybę, todėl nenuostabu, kad daugelis papročių bei apeigų, atliekamų apskritai šventose vietose, atliekamos ir prie šventų medžių.

Islamo pasaulyje ir visuose Artimuosiuose Rytuose šventvietės yra glaudžiai susijusios su šventųjų garbinimu[7], ir šventi medžiai daugeliu atvejų priklauso šventojo kapo kompleksui, iš jo turi savo antgamtinę galią: teikia dievišką palaiminimą, gydo ir baudžia šventvagius[8].

Pamela R. Fryz su S. Dž. Grėjumi yra pažymėję: „Šventi medžiai turi ritualinę reikšmę. Tokie medžiai ir tai, su kuo jie siejasi, gali būti įtraukta į gydymo, iniciacijos, vestuvių, laidojimo ritualus. Kai medžiai atsiduria kuriame nors iš šių kontekstų, jie atstovauja tai dievybei ir tiems tikėjimams, kuriuos ritualas mena“[9]. Panašiai Tiufikas Kanaanas pabrėžia: „Šiuolaikinis valstietis garbina ne pačius medžius, bet juose pasireiškiančią dieviškąją galią, kylančią iš dieviškojo asmens, kurio vėlę tikima gyvenant toje šventvietėje, kapavietėje, oloje

1 Pliny 1945: 12.2.3; Quantz 1989: 471; Porteous 1928: 190.

2 Philpot 1897: 4; Quantz 1989: 467; Chandran, Hughes 1997: 414.

3 Robertson-Smith 1889: 187.

4 Eliade 1958: 268; Zahan 1979: 28.

5 Millar, Aniah, Atoyure 1999: 35; Hamilton 2002: 57.

6 Žr. apžvalgą Dafni 2006.

7 Goldziher 1971; Westermarck 1968 ir 1973; Canaan 1927; Arráf 1993; Anabsi 2008; Subtelny 1989; Culmsee, Deil, Berriane 2005: 187–189.

8 Canaan 1927; Dafni 2002, 2006 ir 2007a.

9 Frese, Gray 1995: 32.

Šventas Šeicho Sario medis prie Madždal Kurumo. Žemutinė Galilėja. 2006 m.

ar šaltinyje. Dažnai toks šventasis ir bus apsireiškęs medyje ar prie jo“[10].

Mūsų atveju tiks pacituoti Džoną Milsą, pareiškusį: „Nėra kitos šalies, kur žmonės garbintų medžius labiau nei Palestinoje.“[11]

Šiame straipsnyje, paremtame gausiais lauko tyrimais, nagrinėjamas šiuolaikiniame Izraelyje paplitęs medžių garbinimas, ypač atsižvelgiant į tai, dėl ko medis laikomas šventu, ir su juo susiję papročiai. Taip pat aptariamas skirtingas šio reiškinio mastas įvairiose religijose ir jo kitimas per pastarųjų kelių kartų gyvenimą.

Metodologija

Lauko tyrimai, vykę nuo 1999 iki 2006 metų, apėmė trisdešimt penkias arabų, beduinų ir drūzų gyvenvietes Galilėjoje. Nestruktūruoto pokalbio metu pateikėjų buvo klausiama, kodėl tam tikri medžiai yra tapę šventi, ar aplink esama šventų medžių (įtraukiant ir istorinius, ir tuos, kurie jau apleisti), kieno šie medžiai lankomi ir kokiais tikslais, koks yra religijos požiūris į medžių garbinimą, kokios antgamtinės galios šventiems medžiams priskiriamos ir kokie papročiai bei apeigos prie jų ar po jais atliekamos.

Iš viso apklausti 158 pateikėjai – 47 drūzai ir 111 musulmonų (iš jų 54 arabai ir 57 beduinai). Beduinai nuo arabų skiriami siekiant neišleisti iš akių nė menkiausio tradicinių pažiūrų į šventus medžius poslinkio, kuris gali atsirasti tarp klajoklių ir sėslių kaimiečių. Arabais vadinu sėslius kaimo gyventojus, kurie tokie yra jau bent keletą amžių, o beduinais – gentis, susiformavusias Izraelio bei Jordano dykumose ir per pastaruosius tris šimtus metų migravusias į Galilėją bei iki XX a. pabaigos tebegyvenusias klajoklių gyvenimą.

Drūzai – Vidžuržemio jūros rytiniame krante paplitusi religinė grupė, įkurta Egipte XI a.; šiandien jie telkiasi Libane, Sirijoje ir Izraelyje[12]. Tikėjimas Dievą apsireiškus žmogaus pavidalu yra svarbiausia, pamatinė drūzų religijos dogma[13]. Iš esmės tai ne ritualais ar apeigomis išreiškiama tikėjimų sistema, o veikiau savotiška neoplatonizmo filosofijos atmaina[14].

Į tyrimo akiratį nepateko krikščionys, esmiškai netikintys medžių šventumu, o štai tarp žydų medžių garbinimas per pastaruosius du dešimtmečius virto tiesiog nauja mada. Beveik visi žydų garbinami medžiai jau anksčiau yra gerbti musulmonų ir auga prie teisuoliais laikomų žydų kapų.

10 Canaan 1927: 151.

11 Mills 1864: 54.

12 Dana 2003: 3, 8–14.

13 Besterman 1928: 145; Dana 2003: 15.

14 Dana 2003: 17.

Kiekvienoje gyvenvietėje iš anksto išsiaiškinau svarbiausius žmones. Taip pat stengiausi iškamantinėti iškilesnius religinius veikėjus apie jų požiūrį į šventų medžių garbinimą. Pateikėjus rinkausi pagal jų žinias apie bendruomenės ar vietos tradicijas ir (arba) religinį statusą. Pateikėjų vidutinis amžius išėjo 53,7 (+/- 13,6) metų. Juos sudarė 126 vyrai ir 32 moterys (šiaip jau moterys vengia būti klausinėjamos, o kai sutinka, tai apklausa vyksta dalyvaujant kitiems šeimos nariams). Kadangi dauguma pateikėjų atsisakė būti nufilmuoti ar bent įrašyti, tyrimas remiasi vien pokalbių metu surinktais duomenimis ir vietoje padarytais lauko užrašais. Taip pat aplankiau 78 žinomus šventus medžius, iš kurių 37 šiandien tebėra aktyviai garbinami.

Rezultatai

Etninė, religinė grupė	Garbinami	Apleisti	Nunykę per pastarąjį dešimtmetį	Kapinėse
arabai	9	14	1	1
beduinai	11	8	6	3
drūzai	17	2	0	0
žydai	6	0	0	2
mišrūs	4	0	0	0

1 lentelė. Šventų medžių šiaurės Izraelyje etninis pasiskirstymas.

Dingstys	Drūzai apklausti 38	Arabai apklausti 36	Beduinai apklausti 23	Žinios iš kitų kraštų
Bendros dingstys				
Po medžiais vyksta religiniai, bendruomenės susirinkimai; su medžiais siejami žymūs asmenys.	71	44,4	30,4	Senovės Asirija, Iranas, Marokas, Indija
Medis siejamas su kuriuo nors pranašu.	47,3	22,2	34,7	
Medis, miškas mena tam tikrus šventųjų, didvyrių, karalių ar genties gyvenimo įvykius.	36,8	41,6	26	Senovės Asirija, Senovės Britanija, Airija, Anglija, Marokas, Mozambikas, Uganda, Iranas, Nepalas, Okinava, Naujoji Zelandija
Medis religiškai pašventintas.	26,3	19,4	17,3	Indija, Rytų Azija
Medis sužaliavęs iš šventojo lazdos.	7,8	11,1	4,3	Anglija, Airija, Lenkija, Marokas, Iranas, Indija, Naujoji Zelandija
Išskirtinės dingstys				
Medis yra „šventojo vėlės“ (*welli*) buveinė.	0	58,3	52	Irakas, Turkija
Prie medžio, po medžiu palaidotas šventasis.	2,6	52,7	21,7	
Medis nurodo kelią į šventvietę.	92	0	0	
Medis dykumoje suteikia paunksmę.	0	0	17,3	

2 lentelė. Medžių šventumo dingstys priklausomai nuo etninės / religinės grupės šiaurės Izraelyje. Skaičiai reiškia dingstį paminėjusių informantų procentą[15].

15 Pagal Dafni 2006.

Papročiai	Drūzai apklausti 34	Arabai apklausti 45	Beduinai apklausti 29	Žinios iš kitų kraštų
Bendri papročiai				
Rišamos skepetos.	73,5	84,4	68,9	Daug kur pasaulyje
Aukojami gyvuliai (išsipildžius įžadui).	50	42,2	48,2	Libanas, Sirija, Indija
Prie medžio ar po medžiu paliekamas daiktas gauti „dievybės palaiminimui“ (*barakeh*).	38,2	71,1	37,9	
Asmeniški įžadai, sveikatos ir kt. prašymai.	58,8	71,1	62,0	Škotija, Estija, Serbija, Rusija, Artimieji Rytai, Rytų ir Vidurinė Afrika, Indija, Japonija, Australija, Naujoji Zelandija
Po medžiu tuokiamasi.	17,1	28,8	51,7	Indija
Religiniai, bendruomenės susirinkimai po medžiu.	23,5	26,6	31,0	Rusija, Siera Leonė, Tanzanija, Indija, Korėja, Indonezija, Amerikos indėnai
Piligrimystė, giminės sueigos.	11,0	23,0	13,8	
Deginamos žvakės, žibintai.	23,5	31,1	24,1	Libanas, turkija, Balkanai, Rusija, Uganda, Armėnija, Indija
Medin kalamos vinys.	8,8	8,9	17,2	Egiptas, Turkija, Kurdistanas, Austrija, Rusija, Airija, Indija, vakarų Himalajai
Ant medžio ar po medžiu padedamas akmuo, sukraunamos akmenų krūsnys.	2,9	8,9	10,3	Rusija, Indija, Korėja
Smilkymas (kaip asmeniško maldavimo dalis).	5,9	24,4	17,2	Armėnija, Indija
Po medžiu, kaip dovis, paliekami daiktai ar maistas.	26,4	15,5	20,6	
Išskirtiniai papročiai				
Po medžiu, šventoje giraitėje atliekamas laidojimas (žymūno, herojaus).	0	20,0	24,1	Senovės Izraelis, Mongolija, Zimbabvė, Kenija, Gana, Mozambikas, Tanzanija, Okinava
Medis apkabinamas, liečiamas, bučiuojamas.	55,9	4,4	6,9	Senovės Roma
Apeigos lietui prišaukti.	0	15,5	27,5	Senovės Roma, Šiaurės Rytų ir Vidurinė Afrika, Arabija, Indija, Papua
Po medžiu vykdomas teismas.	0	4,4	27,5	Senovės Izraelis, Marokas, Prancūzija, Vokietija, Šveicarija, Somalis, Indija, Japonija
Po medžiu vykdomas „ginčų sutaikymas“ (*sulkha*).	0	0	20,6	
Medis puošiamas (žymūnų atvaizdais, žibintais).	14,7	0	0	
Po medžiu paliekama vandens.	0	8,9	13,8	
Praeinant pro medį pasimeldžiama.	0	7,7	6,9	

3 lentelė. Su šventais medžiais susiję papročiai pagal etnines / religines grupes šiaurės Izraelyje.
Skaičiai reiškia paprotį paminėjusių informantų procentą[16].

16 Pagal Dafni 2006.

Aptarimas ir išvados

ŠVENTI IR ŠVĘSTIEJI MEDŽIAI

Siekiant išaiškinti medžių šventumo statusą, privalu atsižvelgti į skirtumą tarp sąvokų „palaimintas“ (*blessed*), „švęstas“ (*sacred*) ir „šventas“ (*holy*). Skirtumas ne tik semantinis – jis atspindi skirtingą religinį santykį su medžių garbinimu. Drūzų tradicijoje švęstieji gali būti tik žmonės, kaip antai pranašai, o palaimintieji – tik fiziniai objektai, kaip antai medžiai[17]. Frederikas Saimūnsas skiria šventus medžius, kaip šventasis figmedis ar Bo medis (*Ficus religiosa*), kai gerbiami visi tam tikros rūšies medžiai, ir paskirus švęstus medžius, tam tikroje vietovėje gerbiamus dėl tam tikrų ypatingų jų požymių arba dėl to, kad auga šventoje vietoje, arba kad yra siejami su kokiu nors šventu žmogumi[18]. Daugelyje kultūrų pagal tradiciją vienodai gerbiami visi tam tikros botaninės rūšies medžiai. Artimuosiuose Rytuose vienintelis medis, kurį tad būtų galima laikyti tikrai šventu medžiu, yra Kristaus erškėtis, arba jujuba (*Ziziphus spina christi*), paminėtas Korane. Visi šios rūšies medžiai didžiai gerbiami, tačiau garbinami ne patys savaime, o tik tuomet, kai yra susiję su teisuoliu laikomu žmogumi.

Sena musulmonų sakmė pasakoja, kad Kristaus erškėtis, kuris augąs ir rojuje, turi tiek lapų, kiek žemėje žmonių. Ant kiekvieno lapo užrašytas atitinkamo žmogaus vardas drauge su jo tėvų vardais. Kasmet vieną dieną ramadano mėnesio viduryje, vos nusileidus saulei, medis supurtomas. Žmonės, kurių vardai yra ant nukritusių lapų, ateinančiais metais mirs. Kaip greitai nukritę lapai supūva, taip greitai savo ruožtu ištinka mirtis – vieni sutrūnija nedelsiant, o kiti vysta iš lėto, vadinasi, žmogus dar turi šiek tiek laiko[19]. Sakmėje atsispindi, kokią garbę musulmonai teikia visiems šios rūšies medžiams, kad ir kur jie būtų. Ypatingą santykį su Kristaus erškėčiu grindžianti ir jį gerbti bei vertinti reikalaujanti tradicinė nuostata remiasi tuo, esą jis yra buvęs prieglobsčiu kokiems nors šventiesiems ar dvasioms[20].

Išskyrus *Ziziphus spina christi*, visi kiti šventi medžiai Artimuosiuose Rytuose garbinami ne dėl savo taksonomijos ar mitinių ypatybių, o dėl sąsajos su kokiu nors šventuoju, pranašu ar kitu teisuoliu[21], taigi pagal F. Saimūnso klasifikaciją būtų švęstieji.

ŠVENTŲ MEDŽIŲ PAPLITIMAS ŠVENTOJOJE ŽEMĖJE ŠIANDIEN

Ir Tiufikas Kanaanas, ir S. Arafas[22] yra pažymėję Šventojoje Žemėje plačiai paplitusį medžių garbinimą. Pirmasis aprašė 128 pavienius šventus medžius, o antrasis – 109 šventų medžių vietas (69 iš jų su vienu medžiu ir 12 su giraitėmis ar miškeliais). H. Armonis ir A. Šmida[23] apžvelgė apie 1200 „senų ir daug mačiusių medžių“ šimte Samarijos vietų, o Niuritas Lisovskis[24] nustatė 62 šventas vietas su medžiais šiaurinėje Izraelio dalyje. Aš, atlikdamas šį tyrimą, aptikau 78 medžius šiaurės Izraelyje, apie kurių „religinę istoriją“ esama kokių nors sakytinių arba / ir rašytinių duomenų (1 lentelė). Tik 33 pavieniai medžiai ir keturios giraitės iš jų šiandien tebėra vienaip ar kitaip garbinami (dažniausiai pririšant įžadų skepetas, arba *votus*).

Kalbant apie senus medžius ir šventose vietose augančius medžius, svarbu pažymėti, kad ne visi jie – t. y. ne visi seni medžiai ir ne visi medžiai, augantys šventose vietose, – būtinai yra šventi (apibrėžiami kaip ypatingo garbinimo objektai[25]). Kai kuriose vietose esama senų medžių (12), tačiau nėra duomenų, kad jie kaip nors būtų garbinami (antai didžiausi alyvmedžiai visoje Galilėjoje, augantys prie Deir Hanos gyvenvietės senojo šaltinio, nesusilaukia nė jokios pagarbos). Tik kadangi kalbant apie medžius (remiantis rašytiniais, sakytiniais šaltiniais ar lauko tyrimais) nėra visai aišku, ką kiekvienu atskiru atveju reiškia „senas“ ir „šventas“, tai bet koks bandymas palyginti skirtingų tyrimų rezultatus darosi labai keblus. Jei greta šventos vietos auga daug medžių, negalima vien dėl tokios jų padėties visų jų laikyti šventais. Kai turime reikalą su kokiu nors pavieniu medžiu (o dauguma šventų medžių kaip tik tokie ir yra), skirtingi šaltiniai paprastai daugiau mažiau sutaria, tačiau ėmęsi medžių šventose vietose ir (arba) senų medžių, galime gauti labai skirtingą vaizdą. Tai ypač svarbu tyrimams, vienu ar kitu atžvilgiu susijusiems

17 Dafni, Lev, Levy 2005.

18 Simoons 1988: 293.

19 Koran 1937: 69; Zwemer 1920: 69.

20 Crowfoot, Baldensperger 1932: 112.

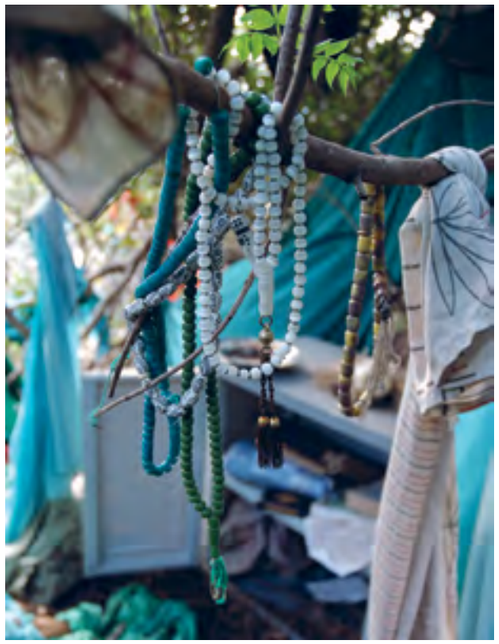
21 Dafni 2006.

22 Canaan 1927; Arráf 1993.

23 Armoni, Shmida 1987.

24 Lissovsky 2004.

25 Žr. Dafni 2006 ir ten nuorodas.

Kairėje: musulmonų „šventoji skrynia“ po šventu medžiu *Pistacia saporta*. Skrynioje laikomos šventos knygos, žvakės, degtukai ir augalo *Salvia fruticosa* lapai smilkymui nuo blogos akies. Šis medis – populiari piligrimystės su asmeniniais (ypač sveikatos) prašymais vieta. Rožiniai kabinami dieviškam palaiminimui (*barakeh*) sugerti. Šeicho Sario šventyklėlė prie Madždal Kurumo, Žemutinėje Galilėjoje. 2003 m. *Dešinėje:* skepetomis nukabinėtas šventas Šeicho Sario medis – saldžioji ceratonija, auganti greta tos vietos, kur stovėjo ankstesnis šventas medis (mat šventumas nuo pagrindinio medžio pereina aplinkiniams, ypač jeigu jis pažeidžiamas ar yra per mažas aukoms sukabinti). Didžiosios marškos paskui parsinešamos namo kaip palaimą nešančios ar gydomaisiais tikslais. 2006 m.

su botanika ir ekologija, kaip antai rūšių sandara ar palankios vegetacijai vietos.

Šventos giraitės, kuriose visi medžiai vienodai garbinami, pasirodo esą itin retos. Šiame tyrime pavyko užtikti devynias tokias giraites, tačiau tik trys iš jų šiandien tikinčiųjų bėra lankomos, ir net šios trys belankomos rečiau nei praeityje.

Krikščionių gyvenamoje srityje medžių garbinimas gana retas – šventus medžius žmonės teaplanko retsykiais ir net kai taip pasielgia, jie daro tai slapčia, vengdami viešumos, skyrium nuo bendruomenės ar netgi šeimos.

KRAŠTOVAIZDŽIO EKOLOGIJA IR GAMTOSAUGOS MOTYVAS

Niuritas Lisovskis ir Achva Bencinberg šventuosius medžius šiaurės Izraelyje apibūdino labai plačiai – kaip antropogeninio kraštovaizdžio vizualinius elementus ir pasiūlė juos saugoti kaip kultūros vertybes.

Visame pasaulyje šventos giraitės laikomos savotiškomis laiko kapsulėmis, kuriose turi galimybę išlikti pirmykštė bioįvairovė, visur aplinkui žmogaus nueikvota. Ši biologinė, o drauge ir kultūrinė įvairovė aktyviai tyrinėjama ir dokumentuojama, siekiant sukurti pagrindą išsaugojimo politikai, ypač Indijoje[26], Afrikoje[27] ir Rytų Azijoje[28].

Kelios Izraelyje išlikusios šventos giraitės pernelyg mažos, kad galėtų sudaryti žymesnes apsaugines salas nuo jas supančios augmenijos. Dėl nuolatinio trempimo, rūšių įvairovė čia tokia pati, o gal net menkesnė nei kitose gausiai lankomose šventose giraitėse. Jau A. Šmida[29] yra parodęs, jog didieji šventi medžiai išliko vien dėl to, kad žmogaus buvo saugomi, o ne kad būtų kažkokie išimtiniai senosios augalijos, vešėjusios prieš įsikišant žmogui, reliktai.

Šventiesiems medžiams, ypač tiems, kurie auga ne gyvenviečių ribose ir ne privačiuose sklypuose, šiandien didžiausią grėsmę kelia žemės

26 Deb, Malhotra 2001.

27 Himberg 2004; Falconer 1999; Anoliefo, Isikhuemhen, Ochije 2003; O'Neal Campbell 2005.

28 Bharucha 1999; Malhotra, Chaterjee, Gokhale, Srivastava 2001; Sreedharan 2004.

29 Shmida 1980.

ūkio veikla ir intensyvus kelių tiesimas. Šiokią tokią apsaugą jiems tebeteikia giliai įsišaknijęs tikėjimas, kad bet kokia žala, padaryta šventam medžiui, nedelsiant susilauks Dievo bausmės[30].

Trumpai tariant, be savo grožio ir žavesio, didingieji šventi medžiai nėra turėję jokios kitos vertės, dėl kurios juos būtų reikėję saugoti – vien tik jiems priskiriamą estetinę bei kultūrinę vertę.

Niras Bekeris ir Šira Fryman[31] tyrė ekonominę senų medžių Izraelyje vertę ir pasiūlė ekonominį modelį, grindžiantį senų medžių „metinę apyvartą“. Kadangi dauguma šventų medžių patenka į šią kategoriją, jų svarba vietos paveldo apsaugos politikai gali tapti dingstimi imtis konservavimo.

KONFLIKTAS SU RELIGINE VYRESNYBE

Įvairiais atžvilgiais apie medžių garbinimą teiraujantis tikėjimui atstovaujančių žmonių, susidarė štai toks atsakymų rinkinys:

1) „Mes gerbiame šeichą (kuriam medis pašvęstas), o ne medį“ (Basamas Hadžadžas, 70 metų amžiaus, musulmonas, vietovė Rami, 2005 m. gegužės 15 d.).

2) „Mums dera tikėti Dievą, o ne medį, nes tai prieštarauja religiniam įstatymui“ (Kasimas Baderis, 45 m., drūzų šventvietės *Nabi Sabalan* prižiūrėtojas, 2002 m. gegužės 9 d.).

3) „Žmogus, kuris meldžiasi medžiui, yra pagonis – melstis reikia vien tik Dievui. Medis laikinas, vien Dievas amžinas. Reikia melstis Dievui, kuris yra Kūrėjas. Reikia garbinti Dievą, o ne medžius“ (Zakis Abu Bilalas Hašadas, 67 m., musulmonų imamas, Taršiha, 2002 m. gruodžio 19 d.).

4) „Žmogui nėra reikalo kreiptis į Dievą per tarpininką, ar tai būtų šventas medis, ar šventasis (*welli*), ar koks kitas asmuo. Medis negali būti šventas, tokio dalyko islame nėra“ (šeichas Abu Tavafikas, 71 m., musulmonių imamas, Ein Mahelis, 2004 m. lapkričio 7 d.).

5) „Šventi gali būti tik pranašai, tokius dalykus kaip akmenys ar medžiai šventinti draudžiama“ (Chamedas Abu Mustafa, 47 m., musulmonas, Arabė [*Arra'be*], 2003 m. gruodžio 21 d.).

6) „Žmonės meldžiasi medžiams nuo Romos [imperijos] laikų, bet visa tai yra žmogaus viduje, aš tikiu vien tik Dievą“ (Rukija Maghisas, 50 m., beduinas, Jordeichas, 2005 m. kovo 27 d.).

30 Canaan 1927; Arráf 1993; Dafni 2007a ir žr. ten nuorodas.

31 Beker, Freeman 2009.

7) „Savo religijoje mes nelaikome šventais nei žmonių, nei medžių, tik Dievą. Mes mylime pranašus, bet nelaikome jų šventais“ (Salehas Hatibas, drūzas, Maghjaras [Mgh'ar], 2004 m. rugpjūčio 26 d.).

8) „Palaimintas medis tėra pranašo ženklas, o ne savaime svarbus dalykas“ (Akabas Amašė, 45 m., drūzų šeichas, Bukata [*Buq'ata*], 2001 m. gruodžio 12 d.).

9) „Žmogus (kaip religinis asmuo) gali būti šventas, o medis – palaimintas. Medžiai priklauso žmonėms, o šventieji – tai Dievo pranašai. Palaimintieji medžiai tėra ypatingų asmenų drūzų religijos istorijoje paminklai. Mūsų religijoje nėra antkapių, mes neaukojame kapinėse, o medžiai primena šių ypatingų asmenų žygdarbius“ (šeichas Šahinas Huseinas, 70 m., drūzų religinis veikėjas, Beit Džanas, 2000 m. rugsėjo 12 d.).

Pateiksiu pasakojimą, atskleidžiantį neigiamą religijos vyresniųjų požiūrį į medžių garbinimą (girdėjau šį pasakojimą iš kelių pateikėjų, iš viso aštuonių, tiek drūzų, tiek musulmonų, kai kuriuose variantuose blogietį atstojo patsai Šėtonas):

Vieną dieną doruolis pamatė, kad žmonės vietoj Dievo meldžiasi šventam medžiui, labai nusiminė ir nusprendė jį nukirsti. Tačiau jam prisiartinus prie medžio su kirviu rankoje, pasirodė nedorėlis ir sudraudė jį, kad medžio neliestų. Jiedu susiginčijo, ir doruolis laimėjo ginčą, tad vėl susirengė medį nukirsti. Tada nedorėlis vėl perkalbėjo jį medžio neliesti ir pažadėjo, kad nuo šiol kas rytą jis rasiąs po savo pagalve auksinį pinigą. Kelias dienas taip ir nutiko, bet štai vieną rytą po pagalve nieko nebebuvo. Doruolis labai supyko dėl sulaužyto pažado ir nuėjo pas nedorėlį išsiaiškinti. Jiedu vėl susiginčijo, ir šįkart ginčą laimėjo nedorėlis. Tada doruolis paklausė jo: „Kodėl taip nutiko, kad pirmą sykį ginčą laimėjau aš, o antrą – tu?“ Ir gavo tokį atsakymą: „Pirmą sykį tu atėjai pas mane Dievo vardu, o antrą – dėl pinigų.“

Religijos vyresnieji visose tirtose etninėse grupėse vienbalsiai pasisakė prieš bet kokias medžių garbinimo apraiškas. Tačiau, nepaisant tokio jų nusistatymo, medžių garbinimas tebėra gana populiarus, nors šiandien ir menkiau nei ankstesniais amžiais. 100 % šio tyrimo informantų žinojo esant šventus medžius, ir ne mažiau nei 17 % drūzų bei 7 % musulmonų bent kartą patys yra aplankę kokį nors šventą medį.

Kai kur, kaip antai Sachnino (*Sakh'nin*), Arabės (*Arra'be*) ir Mešhedo (*Mesh'hed*) gyvenvietėse, tikėjimo vyresnieji XX a. septintame

dešimtmetyje yra draudę lankyti šventus medžius, tačiau draudimo – dėl stipraus tikėjimo su medžiais siejamų šventųjų stebuklingomis galiomis – buvo paisoma tik kurį laiką.

Ilgus amžius šios gyvenvietės buvo gana izoliuotos ir neturėjo nei oficialios religinės vyresnybės (imamų), nei mečečių. Religinio gyvenimo centrai buvo *makamai* – šventųjų garbinimo vietos[32]. Šventumas persidavė medžiams, kurie irgi pasidarė šventi, ypač augantys prie šventųjų kapų, net ir tais atvejais, kai *makamo* greta nebuvo[33]. Nesant *makamo*, šventieji medžiai perėmė jo religines bei apeigines funkcijas. Įtariu, kad medžių garbinimo nuosmukis tarp musulmonų Šventojoje Žemėje yra susijęs su mažėjančiu šventųjų palaidojimo vietų garbinimu. XX a. pradžioje oficialioji vyresnybė nustatė ir iki šiol prižiūri musulmonų religinį gyvenimą netgi atokiuose kaimuose, stato mečetes. Kaip tik todėl šventųjų medžių garbinimas tolydžio silpsta. Daugelis informantų patvirtino, kad jų tėvai arba seneliai reguliariai lankė šventus medžius, bet „šiandien tai nebėra įprasta“. Man tiesiai paklausus, kodėl gi šventieji medžiai nebelankomi, 11 informantų užsiminė, jog tai draudžiama, ir daugiau nebeaiškino. Kita vertus, drūzų bendruomenėse panašios tendencijos nesama, tad šventų medžių lankymas iki šiol gana įprastas.

ŠVENTIEJI MEDŽIAI IR SINKRETIZMAS

Visų religijų garbintas Mamros ąžuolas per visą istoriją buvo svarbus piligrimystės tikslas tiek religingiems žydams, tiek krikščionims ir musulmonams[34]. Kone visi piligrimysčių ar kelionių į Šventąją Žemę aprašymai nuo praėjusio tūkstantmečio ketvirtojo amžiaus mini šį medį. Liujis Beilis Patonas[35] pateikia kitą pavyzdį: „Prie Banjo, ties Jordano ištakomis, yra senas šventas ąžuolas, pašvęstas šeichui Ibrahimui. Jis lankomas visų sektų“, ir taip tebėra iki šių dienų. Pietų Libane, ties Nebi Chiskinu, yra drūzų maldos namai chilvė (*khilwe*), kuriems priklauso ir milžiniškas senas ąžuolas (*Quercus calliprinos*). Prie chilvės prišlietas kapas – taip garbingai drūzai palaidojo vieną musulmonų šeichą, nes jis padėjo išsaugoti šią vietą, be to, ypač rūpinosi šventuoju medžiu. Aplinkiniai musulmonai šiitai medį irgi garbina. Viktorija de Bunzen yra aprašiusi garsųjį *Pistacia atlantica* rūšies šventą medį Tel El Kadyje (milžinišką medį, sudegusį XX a. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje), prie kurio irgi traukė piligrimai krikščionys, žydai, arabai[36]. Su šventais medžiais susijęs sinkretizmas žinomas ir daugelyje kitų kraštų[37], taigi nėra vietinis reiškinys, kaip jau aišku iš 2-os ir 3-os lentelių. Bet žymiausi vietinio sinkretizmo pavyzdžiai – biblinė ašera ir senovės semitų medžių garbinimas[38].

Šiandien (1 lentelė) dalį šventų medžių lanko daugiausia vietiniai vienos kurios etninės grupės žmonės, o kitus (iš viso 7), pagarsėjusius stebuklingomis galiomis, – tiek musulmonai ir drūzai, tiek, nors rečiau, krikščionys ir žydai.

Kai kurie šventi medžiai dėl savo reputacijos neretai aplankomi ir iš kitų gyvenviečių, o štai kiti lieka mažai kam žinomi. Pramaišiui drūzų, musulmonų ir krikščionių gyvenamos Mgharo (*Mgh'ar*) gyvenvietės viduryje stūkso didžiulis *Ziziphus spina-christi* rūšies medis, pašvęstas musulmonų šventajam – šeichui Rabisui. Medis vienodai gerbiamas drūzų, musulmonų ir krikščionių. O štai tokį pat didžiulį tos pačios rūšies medį Mazraos (*Maz'ra'a*) gyvenvietėje, pašvęstą šeichui Radvanui, iš esmės telanko musulmonai. Tai, matyt, priklauso nuo atitinkamam šventajam priskiriamos reikšmės. T. Kanaanas yra pažymėjęs, kad kai kurie šventieji savo stebuklingomis galiomis gerokai pranoksta kitus[39].

Šeicho Abdalos kapas yra pačiame viduryje alyvų giraitės prie Abu Snano gyvenvietės, ir kapą supantys medžiai laikomi šventais. Šis šventasis yra drūzų legendinis asmuo, bet vieta lankoma musulmonų, drūzų ir krikščionių. Beje, dar prieš penkiasdešimt metų šioje kapavietėje palaidotasis buvo laikomas musulmonu, ir tuomet ją lankė vien musulmonai.

Šio tyrimo metu (1 lentelė) nustačiau aštuonis medžius (kartu su nebelankomais), garbintus sinkretiškai, 21 laikomą šventu vien drūzų (80 % iš jų – šalia veikiančio religinio statinio gyvenvietės viduryje) ir 53 medžius, šventus musulmonams, iš kurių 15 yra prie šventųjų *makamų* ar kapų.

Dauguma dingsčių, dėl kurių medžiai laikomi šventais, ir su jomis susijusių tikėjimų

32 Frazer 1923; Canaan 1927; Arráf 1993; Benzinberg Stein 1987: 123.

33 Canaan 1927; Arráf 1993; Dafni 2006.

34 Frazer 1923; taip pat žr. apžvalgą Hepper, Gibson 1994.

35 Paton 1920: 58.

36 Bunsen 1910.

37 Frazer 1923; Fowden 2002; Roy Burman 1998.

38 Curtiss 1902; Frazer 1923; James 1966; Day 1986: 392.

39 Canaan 1927.

bei ritualų yra bendri visam senovės pasauliui, ne vien Artimiesiems Rytams[40]. Šis bendrumas apima tiek monoteistines, tiek daugelį šiuolaikinių politeistinių religijų, ypač Azijos ir Afrikos. Duomenys neginčytinai patvirtina sinkretizmą ir liudija istorinį papročių bei tradicijų „pertekėjimą“ iš senųjų pagonybės formų į šiuolaikines religijas.

ŠIUOLAIKINIAI SU ŠVENTAIS MEDŽIAIS SUSIJĘ PAPROČIAI

Papročių bei elgsenos, susijusios su šventais medžiais, šių dienų Izraelyje palyginimas[41] (3 lentelė) atskleidžia tokias tendencijas:

1) Šventi medžiai, su visomis jiems būdingomis fizinėmis ir metafizinėmis ypatybėmis, tėra viena iš šventviečių rūšių. Artimuosiuose Rytuose šventi medžiai dažnai siejami su šventųjų kapais ar relikvijomis musulmonų, bet labai retai drūzų. Drūzai tiki sielų pergimimu: žmogaus kūnas sielai esąs tarsi drabužis, o po mirties siela pereina į naujagimio kūną[42]. Užštat drūzai niekuomet nelaiko teisuolio sielos buveine medžio ir netgi nesieja jos su kapaviete[43].

2) Islame nėra jokių apeigų nei papročių, skirtų specialiai šventiems medžiams, – apeigos atliekamos tik tokiose šventvietėse, kaip mečetė ar šventojo kapas.

3) Išaiškėjo, kad tiek musulmonams, tiek drūzams būdingi šie su šventais medžiais susiję papročiai: išsipildžius asmeniniam įžadui, po medžiu paaukojamas gyvūnas; paliekama pinigų; prie medžio pririšamos skepetos, daromi asmeniniai įžadai, paliekami daiktai dieviškam palaiminimui (*barakeh*) sugerti, medin įkalamos vinys, po medžiu padedami akmenys, deginami smilkalai, žvakės, atliekamos jungtuvės.

4) Kai kurie papročiai (kaip antai ginčų sprendimas, vadinamasis *sulkha*), tarp jų paprotys palikti daiktus dieviškam palaiminimui sugerti, taip pat – labdaros sumetimais, regis, tėra būdingi vien Artimiesiems Rytams ir kitur neaptinkami.

5) Iš pastarųjų laikų nėra liudijimų, kad prie šventų medžių būtų atliekamos oficialios religinės apeigos, aukojimai (Dievo rūstybei numaldyti) ar kokie nors pereigos ritualai.

6) Tarp skirtingų etninių grupių esama šiokio tokio įvairavimo: drūzų paprotys bučiuoti

40 lentelės 2 ir 3; Dafni 2002, 2006, 2007a.

41 Dafni 2002; 2007a.

42 Dana 2003: 60.

43 Dafni 2006.

Kairėje: daugelis ant medžių kabinamų skepetų yra žalios – teisuolių rojuje drabužių spalvos ir mėgstamos musulmonų spalvos. Medis *Styrax officinalis*. Jordeichas netoli Libano sienos (Aukštutinė Galilėja). 2007 m. *Dešinėje:* sinkretiškas (bendras krikščionims, musulmonams ir žydams) šventas medis *Pistacia atlantica* prie neseniai rekonstruoto Haninos Ben Dosos (I a. žydų raštų aiškintojo ir stebukladario) kapo arabų gyvenamo Arabeho kaimo kapinėse (Žemutinė Galilėja). 2007 m.

medžius ir prikabinti prie jų savo religinių veikėjų atvaizdus iš esmės yra būdingas tik jiems vieniems, tačiau nei mirusiųjų laidojimo po medžiais, nei indų su vandeniu padėjimo, nei apeigų lietui prišaukti šioje religinėje grupėje neužtikta. Beduinų bendruomenės po medžiais pagal tradiciją vykdo teismus ir naudoja tokias vietas kaip viešus bendruomeninius centrus. Drūzai labai retai prie šventų medžių tuokiasi, o musulmonams, ypač beduinams, tai įprasta.

7) Nuo XX a. šeštojo ar septintojo dešimtmečių apeigų lietui prišaukti, tuoktuvių, *sulkha* ir teismų po šventais medžiais jau beveik nebevyksta. Tačiau visa tai tebėra gyva vyresnių žmonių atmintyje.

8) Kapinėse augančių šventų medžių labai bijomasi, jie garbinami, bet jokios apeigos po jais neatliekamos, ir įžadų skepetos prie jų rišamos nebent labai retai. Tokie medžiai tebelaikomi turį stebuklingų galių, kurios galinčios pasireikšti, ypač tais atvejais, jeigu jie būtų sužaloti ar kaip kitaip jiems būtų parodyta nepagarba.

9) Kai šventas medis stovi greta šventojo kapo ar kokio kito religinio statinio, pagrindinis garbinimo objektas yra pati toji šventvietė, o medis tėra antraeilės svarbos.

Vienoje vietoje, prie Madždal Kurumo (*Majdal Kurum*), po medžiu aptikta savadarbė plastikinė spintelė, savotiška „sekcija“, įrengta šeicho Sario, kurioje jis laikė maldaknyges, pinigų, rožinius, žvakes, degtukus, smilkalus ir aliejų. Per pastarąjį dešimtmetį ji bent dusyk buvo sudegusi nuo garbintojų paliktų degančių žvakių ir pakeista nauja. Religinis gyvenimas po šiuo medžiu verda: aukos keičia aukas, ant medžio rišamos skepetos keičia anksčiau ten pririštas, o dažnai galima aptikti ir čia vykusios šeimyninės puotos likučių. Prieš keletą metų spintelė prie medžio buvo uždengta savotiška stogine, po kuria susidarė jauki paunksmė, primenanti Plinijaus žodžius, esą pirmąsias šventyklas gamtoje ir sudarę medžiai. Šiandien (2010 m.) stoginė po medžiu jau nugriauta ir nebegali suteikti to jaukaus nuošalumo, kurį vos prieš ketverius metus čia dar buvo galima rasti.

Tai vienintelis autoriui žinomas atvejis, kai šventas medis buvo tapęs pusiau oficialia garbinimo vieta. Medžio artumoje nėra nė ženklo kokio nors šventojo kapo, medis nėra itin didelis ar kuo nors įspūdingas, tad nėra aišku, kodėl jis tapo ir iki šiol tebėra toks svarbus. Medį lankę vietiniai gyventojai (iš viso 12) irgi nesugebėjo paaiškinti, kodėl jie šią ypatingą vietą lanko, tik sakė, kad tai esąs šventas medis.

ŠVENTŲ MEDŽIŲ ATEITIS

T. Kanaanas ir S. Arafas[44] mini daug šventų medžių, kurie šiandien nebėra žinomi. Kai kurie iš jų buvo apleisti ir nunyko kartu su gyvenvietėmis, sugriautomis per 1948 metų karą arba jį lydėjusį intensyvaus ekonominio krašto vystymosi laikotarpį. Atlikdamas šį tyrimą nustačiau mažiausiai 20 atskirų medžių, išnykusių per pastaruosius penkiasdešimt metų.

Sunku tiksliai nusakyti priežastis, dėl kurių šventi medžiai tampa apleisti. Kai kurie iš jų fiziškai tebestovi. Esu nustatęs 12 tokių labai retai lankomų medžių, kuriuos kitados buvus šventus žino vien senoliai. Keli iš tokių medžių yra visai netoli gyvenviečių, bet vietos žmonės visai liovėsi jų paisę, ypač per pastarąjį penkiasdešimtmetį. Apskritai liaudies tikėjimai juntamai nyksta, tarp jų – ir medžių garbinimas, nors tebėra giliai įsišaknijęs bendruomenės atmintyje.

Kai kuriems medžiams pasisekė labiau, ir juos rūpestingai prižiūri vietos valdžia arba tos šeimos, kurių valdose jie auga. Dauguma tokių medžių (iš viso 8) priklauso drūzų gyvenamoms sritims, o septyni iš jų šiuo metu jau yra atsidūrę gyvenviečių ribose.

MUSULMONŲ IR DRŪZŲ GARBINAMI MEDŽIAI

Palyginus dingstis, dėl kurių medžiai laikomi šventais (2 lentelė), tarp drūzų ir musulmonų (tiek arabų, tiek beduinų) išryškėja skirtumai, susiję su minėtu drūzų tikėjimu sielų pergimimu. Savo teisuolių sielų buveinėmis drūzai niekuomet nelaiko nei šventų medžių, nei netgi jų kapų[45]. Priežastis, kodėl kapai drūzams nėra tokie svarbūs, irgi yra sielos pergimimas. Taigi dvi tarp musulmonų visuotinai paplitusios dingstys medžius laikyti šventais (medis kaip šventojo buveinė ir jo artumas prie kapo) drūzų tradicijai yra visiškai svetimos. Drūzai telkiasi į savo pranašų bei religinių veikėjų žygdarbius ir gyvenimo įvykius. Iš tikrųjų būdingiausios medžių garbinimo apraiškos – kaip skepetų rišimas, įžadai, asmeniški prašymai ir maldos (3 lentelė) – tarp drūzų yra bene tokios pat dažnos kaip tarp musulmonų, nors medžių garbinimas tarp drūzų akivaizdžiai populiaresnis[46]. Todėl buvo gana netikėta aptikti, kad netgi drūzai šventiems medžiams priskiria antgamtines galias ir bijo jų bei jais žavisi ne mažiau nei musulmonai (3 lentelė)[47]. Tik musulmonai stebuklingas medžių galias (tarkime, atsparumą ugniai) priskiria šventųjų vėlėms, o drūzai – pranašui arba religiniams veikėjams[48]. Šiuo ypatingu atžvilgiu drūzų religija artimesnė žydų tikėjimui nei musulmonų.

Pasak drūzų religijos, žmonės skirstomi į tikinčiuosius ir netikinčiuosius, ir nėra jokios tarpinės galimybės[49]. Tikintieji yra tikri ortodoksai ir griežtai vengia bet kokių medžių garbinimo apraiškų. Jie meldžiasi oficialioje maldos vietoje, chilvėje (*khilwe*). Netikintieji, kurie miglotai tenusivokia apie religijos paslaptis ir į chilvę neįleidžiami, iš tikrųjų neturi kur atlikti savo apeigų. Didesnį „veikiančių“ šventųjų medžių skaičių drūzų gyvenamose srityse, palyginti su musulmonų (1 lentelė), regis, kaip tik ir lemia sekuliariųjų drūzų poreikis kažkur patenkinti savo dvasines reikmes. Dauguma drūzų šventų medžių yra pašvęsti jų šventiesiems[50], todėl be jokio religinės vyresnybės įsikišimo nesunkiai atstoja chilvę.

44 Canaan 1927; Arráf 1993.

45 Dafni 2006.

46 Dafni 2002; Dafni, Lev, Levy 2005.

47 Dafni 2002; 2006; 2007a; 2007b.

48 Dafni 2006.

49 Dana 2003.

50 Dafni 2006.

Šventoji *Pistacia atlantica* ties rekonstruotu Rabio Tarfono (žymaus I a. žydų raštų aiškintojo) kapu. Pastaraisiais dešimtmečiais jis yra tapęs žydų piligrimystės vieta. Tolumoje – dvi mėlynos geležinės dėžės su kaminėliais žvakėms deginti, priešais – spintelė („sekcija“) šventoms maldaknygėms laikyti. 2006 m. Visos nuotraukos Dr. Šėjaus Levio (Shay Levi).

ŽYDŲ ŠVENTI MEDŽIAI

Įsikūrus Izraelio valstybei (1948), Izraelio religijos reikalų ministerija ilgainiui perėmė savo globon daugelį tradicinių šventviečių su vietinių šventųjų kapais. Oficialiai jos buvo paskelbtos istorinių žydų teisuolių kapavietėmis, o kai kurioms iš jų priklauso labai garsūs šventi medžiai. Tokiose vietose senieji antkapiai buvo pakeisti naujais. Kai kurios (keturios) iš jų tapo žydų tikinčiųjų maldų vietomis, o tokio pobūdžio piligrimystė šuo metu mėgstama. Tik pats pamaldumo objektas veikiau yra kapas, ne medis. Medžius, kitados tarp vietos gyventojų labai populiarius, šiandien musulmonai bei drūzai rečiau belanko, jei lanko išvis. Kai kurių kitų šventų medžių garbinimas sinkretiškas – juos lanko ir žydai, nors rečiau. Medžiai prie žydų teisuolių kapų arba žydų kapinių lankomi nuolat, tikima, kad jie išpildo norus, bet niekuomet nelaikomi šventais savaime, o visos maldos bei aukojami votai yra skirti vien atitinkamam religiniam asmeniui.

Didžiulis medis stūkso prie Rabino Tarfono antkapinio akmens Kaditoje, Aukštutinėje Galilėjoje. 2006 m. po juo pastatytoje spintelėje padėta maldaknygė ir nuolatos deganti žibalinė lempa. Musulmonai kitados irgi gerbė šią vietą, bet dabar, kai kapas pasidarė populiarus

tarp žydų tikinčiųjų, ją ignoruoja. *Ziziphus spina christi* rūšies medis senose žydų kapinėse Tiberyje stovi prie pat keturių žymių rabinų kapų. Lankytojai nusiskina nuo šio medžio po vaisių kaip ilgaamžiškumo talismaną. Pasak vietos prižiūrėtojo Mošės Achikamo: „Mano šeima yra aštuntoji karta Tiberyje, ir pagal tradiciją, perduodamą iš kartos į kartą, mums nevalia šio medžio liesti ar kirsti. Žydai skina jo vaisius kaip sveikatos talismanus.“[51]

Medis prie Rabino Uzielio Ben Jonatano kapo Amukoje, Aukštutinėje Galilėjoje, visas nukabinėtas skepetomis bei rašteliais su asmeniniais prašymais. Rabinas garsėja kaip piršlys, užtat pastaruoju metu vieta yra tapusi masinės vienišų merginų piligrimystės centru – jos keliauja čia kaip tik tuo tikslu. Pasimeldusios prie kapo, daugelis eina prie medžio ir palieka čia teisuoliui priminimą apie save, nors vietos religinė vyresnybė tai draudžia.

Senosiose Safedo kapinėse žmonės paprastai palieka ant medžių, augančių prie šventų kapų, skepetas bei kitokius daiktus. Negana to, apie vieną iš kapų septynis kartus apeinama meldžiant sveikatos bei gero gyvenimo ir tik tada ant medžio prikabinama skepeta arba raštelis. Viena iš vietos prižiūrėtojo pareigų yra šalinti nuo medžių skudurus. Pasak vietos sargo bei tyrinėtojo Eljahaus Ben Tovimo: „Tai ne žydiškas paprotys... Šiaurės Afrikos gyventojai nusižiūrėjo jį nuo islamo tradicijų“ (kalbėtasi 2009.10.12). Man neteko užtikti jokio žydams švento medžio, kuris nepriklausytų šventam kapui ar žydų kapinėms. Įdomu, kad musulmonų kapinėse, nors šventi medžiai labai gerbiami, vargiai kada į juos kreipiamasi su asmeniškais prašymais.

MONOTEIZMO IR POLITEIZMO ŠVENTI MEDŽIAI

Šiandien Artimuosiuose Rytuose, kaip ir Europoje, žmonės asmeniškai kreipiasi į medžius su prašymais, o tai yra medžių garbinimo forma. Tačiau jokia iš didžiųjų monoteistinių religijų medžių nelaiko šventais[52]. Musulmonų, drūzų ir krikščionių tradicijose šventi medžiai yra priskirti šventiesiems bei pranašams, kurie juos ir sergi, bausdami kiekvieną, kuris pamėgintų jiems padaryti žalą, bausmę taikydami tik pačiam žalotojui ir / arba jo šeimai, bet ne visai bendruomenei. Nors tokio oficialaus baudžiamojo kodekso, kuriuo remiantis būtų galima apsaugoti šventus medžius ar giraites nuo tyčinio jų žalojimo, šių religijų teisėje nėra[53].

Dauguma politeistinių religijų yra paplitusios tropinės ar pusiau tropinės augalijos srityse. Čia šventas medis, giraitė ar miškas atsiduria pačiame garbinimo centre ir yra įprasta religinių apeigų, kartais oficialių, vieta.

Ligi visai nesenų laikų medis, giraitė, miškas buvo lemtingi pačiam kultūros gyvavimui, pavyzdžiui, kaip vaistinių augalų bei geriamojo vandens šaltinių radavietė. Miško ištekliams apginti nuo išeikvojimo buvo nustatytos tam tikros bausmių sistemos. Bet kokią medžiams tyčia padarytą žalą bendruomenė laikė šventvagyste prieš ją globojančią antgamtinę galią, kuri keršydama galėjo nubausti visą bendruomenę. Toks kerštas galėjo pasireikšti visokiomis padažnėjusiomis negandomis, kaip gaisrai, tvanai, ligos. Vadinasi, antgamtines galias, globojančias bendruomenę, kurioms tie medžiai yra pašvęsti, reikia kažkaip numaldyti. Tokia teorinė schema visiškai pasitvirtino Vietname[54], Kenijoje[55], Mozambike[56], Laose[57], Kinijoje[58], Indijoje[59], Rytų Afrikoje[60], Dramblio Kaulo Krante[61], Nigerijoje[62], Ganoje[63], Timore[64], Senegale, Vietname[65].

Dingsčių, dėl kurių medžiai ar giraitės yra tapę šventi, palyginimas atskleidžia tam tikrą takoskyrą tarp monoteistinio šventų medžių palikimo Europoje, Artimuosiuose Rytuose ir Šiaurės Afrikoje ir, antra vertus, politeistinių tradicijų kitur[66].

51 Akhikam 2009.

52 Dafni 2006.

53 Dafni 2007a.

54 Wode 2002: 113.

55 Himberg 2004: 89.

56 Serra 2001: 14.

57 Chanthirath 2000: 324.

58 Laird 1999: 352; Huabin 2003: 131–132.

59 Amirthalingam 2000: 8; Rodgers 1994: 345; Khiewtam, Ramkrishnan 1989: 66–68; Apffel-Marglin, Mishra 1993: 201; Patnaik, Pandey 1998: 315–319; Bharucha 1999: 384; Dudley 1999: 96.

60 Hobley 1967: 414, 432.

61 Zoundjihekpon, Dossou-Glehouenou 1991: 370.

62 Anoliefo, Isikhuemhen, Ochije 2003: 290, 292–293.

63 Falconer 1991: 366; O'Neal-Campbell 2005: 159.

64 McWilliam 2001: 90–99.

65 Boven, Morohashi 2002: 113.

66 Dafni 2006.

Politeistinėse religijose, ypač Afrikos ir Azijos, šventas medis ar šventa giraitė tebėra laikomi dievybės arba protėvių dvasių buveine (1 lentelė), o tai gali būti tų pačių pagoniškų papročių, žiloje senovėje gyvavusių ir Europoje, Artimuosiuose Rytuose bei Šiaurės Afrikoje, apraiška.

Politeizmo pasaulyje šventas medis yra bendruomenės gyvenimo centras, patekti prie jo kartais būna leidžiama tik tam tikriems žmonėms ir (arba) tam tikrais atvejais, šventą giraitę prižiūri visa bendruomenė arba specialus šventikas. Kaip nors sužeisti tokį medį yra tabu Siera Leonėje[67], Okinavoje[68], rytų Timore[69], Indijoje[70], Rusijoje[71], Zimbabvėje[72], šiaurės Ganoje[73], Vanuatu[74], Mozambike[75], Šiaurės Afrikoje[76]. Artimuosiuose Rytuose šventas medis šiandien laikomas asmeninio ritualinio elgesio vieta, atvira kiekvienam[77].

MEDŽIŲ GARBINIMAS ISLAMO PASAULYJE

Kai kurie autoriai medžių garbinimą islamo pasaulyje supranta kaip senųjų pagoniškų vaizdinių apie medžių dvasias ar dievus palikimą, vos tepridengtu pavidalu išlikusį per visus krikščionybės ir islamo vyravimo amžius[78]. Tik medžių dvasios / dievybės / dievai, senuosius gyventojus pagonis užkariavus arabams, buvo pakeisti musulmonų šventųjų vėlėmis, *awliya*, kurios galinčios gyventi ir apsireikšti medyje – atitinkamai Palestinoje[79], Irane[80], Maroke[81]. Visiškai kitokį požiūrį yra išreiškęs Viljamas Olbraitas[82]: Palestinai ir Sirijai būdingą *welli* kultą jis laiko tik faze ištisoje Vidužemio jūros regiono šventųjų kulto istorijoje, kuris vien smulkiomis detalėmis tesiskiria nuo šio kulto, paplitusio tarp žemesniųjų klasių, kituose Vidužemio kraštuose. Negana to, V. Olbraitas teigia, kad šis šventųjų kultas yra kilęs iš krikščioniškojo šventųjų kulto, Romos imperijos rytuose gyvavusio ankstyvaisiais Bizantijos amžiais, todėl yra romėniškos, helenizmo – ne semitiškos kilmės. Tos pačios nuomonės Džordžas Deivis Hornbloveris yra apie Egipto šventus medžius, kuriuose vietinius dievus esą pakeitę vietiniai šventieji, pirma krikščionių, o paskui musulmonų[83].

Islamui vystantis, šie senieji garbinti medžiai buvo nukirsti, o tokio pobūdžio religingumas griežtai uždraustas[84]. Praktinį rezultatą, tebematomą šiandien, galima apibūdinti kaip funkcinį religinį perkėlimą: medžiai suvokiami esą nebe medžių dvasių, dievybių ar dievų buveinės, kaip anksčiau, pagonybės laikais, bet Dievo pranašais laikomų šventųjų buveinės. Tokia „švelnioji stabmeldystė“ tebegyvuoja ir šiandien, nepaisant formalių islamo direktyvų, kurioms nepakanka jėgų ją išnaikinti, ypač kaimiškose srityse.

Apibendrinant šį tyrimą galima teigti, kad medžių garbinimas šiandienos Izraelyje tebegyvuoja, nors per pastaruosius penkis dešimtmečius ir gerokai apnyko. Visiškai sutinku su Džeimsu Džordžu Freizeriu, kuris šventų medžių garbinimą Artimuosiuose Rytuose sąmojingai apibendrino štai kaip: „Taigi apeigos aukštumose ir prie žaliuojančių medžių, prieš tūkstančius metų uždraustos dievobaimingų žydų karalių ir griausmingai pasmerktos pranašų, tebevyksta iki šiol ir bene tose pačiose vietose.“[85]

Baigiamosios pastabos

Medžių garbinimas ypač populiarus drūzų kaimuose ir musulmonų žemdirbių srityse. Mažiau įprastas jis tarp beduinų ir visai retas daugumoje arabų krikščionių miesto bendruomenių, o štai tarp žydų pastaruoju metu išaugo.

Musulmonams šventi medžiai siejasi su šventųjų vėlėmis ir kapais, o drūzai, tikintys sielų pergimimu, palaimintuosius medžius sieja su pranašų bei istorinių religijos veikėjų gyvenimo įvykiais bei darbais. Didžiuma papročių, nuostatų

67 Lebbie, Freudenberger 1996: 311.

68 Sered 1999: 518.

69 Meitzner-Yoder 2005: 224.

70 Sreedharan 2004: 49; Malhotra, Chaterjee, Gokhale, Srivastava 2001: 9.

71 Vovina 2000: 699.

72 Chidhakwa 2001: 6.

73 Millar, Aniah, Atoyure 1999: 35.

74 Thaman 1992: 9.

75 Virtanen 2002: 229.

76 McKenzie 1997: 45.

77 Canaan 1927; Dafni 2007b.

78 Thompson 1883: 242; Robertson-Smith 1889: 199; Frazer 1923: 50.

79 Canaan 1927: 151.

80 Ouseley 1819: 387.

81 Westermarck 1973: 97.

82 Albright 1940: 284–286.

83 Hornblower 1930: 19.

84 Goldziher 1971: 318.

85 Frazer 1923: 43.

ir elgsenų, susijusių su šventais medžiais, taip pat dingsčių, dėl kurių jie laikomi šventais, yra sinkretiškos, nors kai kurios jų būdingos tik drūzams.

Dėl šiuolaikinio gyvenimo spartos ir žemės ūkio vystymosi mes atsidūrėme akistatoje su šventų medžių ir jų garbinimo tradicijų erozija, ir jie nūnai tolydžio nyksta. Daugelis jau bėra pavieniai, jų nebesupa senosios giraitės. Jie lieka svarbūs vien kaip kultūros paveldo objektai, praradę pavyzdinę pirmykštės gyvensenos išsaugojimo vertę, ir tebestovi vien dėl religinių sankcijų, draudžiančių juos kirsti.

PADĖKA

Dėkoju Piteriui Reivnui, Donaldui Hiudžesui, Piteriui Bernhardui, Deividui Firmadžiui, Deividui Firmadžiui ir Aiditai Pintel-Ginsberg už jų pastabas ir padrąsinimą. Ypač ačiū Šėjui Leviui už visą jo suteiktą neįkainojamą techninę ir moralinę paramą.

ASMENVARDŽIŲ ANGLIŠKOJI RAŠYBA

Abdala = Abdalla
Achikamas, Mošė = Moshe Akhikam
Amašė, Akabas = Akab Amashe
Arafas, S. = S. Arráf
Armonis, H. = H. Armoni
Baderis, Kasimas = Qasim Bader
Bencinberg, Achva = Achva Benzinberg
Bernhardas, Piteris = Peter Bernhardt
Bekeris, Niras = Nir Beker
Banzen, Viktorija, de = Victoria de Bunsen
Firmadžis, Deividas = David Firmage
Freizeris, Džeimsas Džordžas = James George Frazer
Fryman, Šira = Shirra Freeman
Fryz, Pamela R. = Pamela R. Frese
Grėjus, S. Dž. = S. J. Gray
Hadžadžas, Basamas = Bassam Hajaj
Hašadas, Zakis Abu Bilalas = Zaki Abu Bilal Hashad
Hatibas, Salehas = Saleh Hatib
Hiudžesas, Donaldas = Donald J. Hughes
Hornbloveris, Džordžas Deivis = George Davis Hornblower
Huseinas, Šahinas = Shahin Hussein
Jonatanas, Rabinas Uzielis Ben = Rabbi Uziel Ben Yonatan
Kanaanas, Tiufikas = Tewfik Canaan
Levis, Šėjus = Shay Levi
Lisovskis, Niuritas = Nurit Lissovsky
Maghisas, Rukija = Ruqqiya Maghis
Milsas, Džonas = John Mills
Mustafa, Chamedas Abu = Khamed Abu Mustafa
Olbraitas, Viljamas = William F. Albright
Patonas, Liujis Beilis = Lewis Bayles Paton
Pintel-Ginsberg, Aidita = Idith Pintel-Ginsberg
Rabisas = Rabbis
Radvanas = Radwan
Reivnas, Piteris = Peter Raven
Robertsonas-Smitas, Viljamas = William Robertson-Smith
Saimūnsas, Frederikas = Frederick J. Simoons.
Šmida, A. = A. Shmida
Tarfonas, Rabinas = Rabbi Tarfon
Tavafikas, Abu = Abu Tawafiq

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Akhikam 2009 = Moshe David Akhikam, 2009.05.04, *Maariv newspaper* website <www.nrg.co.il>, žiūrėta 2011.08.01.

Albright 1940 = William F. Albright. Islam and the Religions of the Ancient Orient. Iš: *Journal of the American Oriental Society*, t. 60, 1940, Nr. 3, p. 283–301.

Amirthalingam 2000 = M. Amirthalingam. Folklore of Sacred Groves. Iš: *Indian Folklife*, t. 1, 2000, Nr. 3, p. 8–9. Prieiga: <http://www.wiki.indianfolklore.org/images/e/e1/IFL_03.pdf>, žiūrėta 2011.06.30.

Anabsi 2008 = Ghalib Anabsi. Popular Beliefs as Reflected in 'Merits of Palestine and Syria' (*Fa-il al-Shm*) Literature: Pilgrimage Ceremonies and Customs in the Mamluk and Ottoman Periods. Iš: *Journal of Islamic Studies*, t. 19, 2008, Nr. 1, p. 59–70.

Anoliefo, Isikhuemhen, Ochije 2003 = G. O. Anoliefo, O. S. Isikhuemhen, N. R. Ochije. Environmental Implications of the Erosion of Cultural Taboo and Practices in Awka-South Local Governmental Area of Anambra State, Nigeria: 1. Forests, Trees and Water Resource Preservation. Iš: *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, t. 16, 2003, Nr. 3, p. 281–296.

Apffel-Marglin, Mishra 1993 = Frederique Apffel-Marglin, Purna Chandra Mishra. Sacred Groves: Regenerating the Body, the Land, the Community. Iš: *Global Ecology: A New Arena of Political Conflict*. Editor W. Sachs. London: Zed, 1993.

Armoni, Shmida 1987 = H. Armoni, A. Shmida. Seker etsim kdoshim bashomron hamerkazi uve'eretz Binyamin. [Senų medžių Centrinėje Samaroje ir Binjamino krašte apžvalga.] Iš: *Rotem*, t. 22, p. 27–56.

Arráf 1993 = S. Arráf. *Tabkat el – elnabiya wa'ulaya wa'altsalkhin fi alrd almukadasa*. [Pranašų ir šventųjų statusas Šventojoje Žemėje.] Tarshikha: Ikhwan Mahul, 1993.

Beker, Freeman 2009 = Nir Beker, Shirra Freeman. The Economic Value of Old Growth Trees in Israel. Iš: *Forest Policy and Economics,* Vol. 11, 2009, p. 608–615.

Benzinberg Stein 1987 = Achva Benzinberg Stein. Landscape Elements of the Makam: Sacred Places of Israel. Iš: *Landscape Journal*, t. 6, 1987, Nr. 2, p. 123–131.

Besterman 1928 = Theodore Besterman. The Belief in Rebirth of the Druses and Other Syrian sects. Iš: *Folklore*, t. 39, 1928, Nr. 2, p. 133–148.

Bharucha 1999 = Erach Bharucha. Cultural and Spiritual Values Related to the Conservation of Biodiversity in Sacred Groves of the Western Ghat in Maharashtra. Iš: *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity: A Complementary Contribution to the Global Biodiversity Assessment*. Editor D. A. Posey. London & Nairobi: Intermediate Technology Publications & United Nations Environment Programme, 1999, p. 382–385.

Boven, Morohashi 2002 = Karin Boven, Jun Morohashi. *Best Practices Using Indigenous Knowledge.* The Hague: Nuffic & UNESCO/MOST, 2002.

Bunsen 1910 = Victoria de Bunsen. *The Soul of a Turk*. London: John Lane, 1910.

Canaan 1927 = Tewfik Canaan. *Mohammedan Saints and Sanctuaries in Palestine*. Jerusalem: Ariel, 1927.

Chandran, Hughes 1997 = M. D. Subash Chandran, J. Donald Hughes. The Sacred Groves of South India: Ecology, Traditional Communities and Religious Change. Iš: *Social Compass*, t. 44, Nr. 3, 1997, p. 413–427.

Chanthirath 2000 = Khampa Chanthirath. *Forest Utilization by Local People in Vang Vieng District*. Forest Conservation and Afforestation Project (FORCAP). Kanagawa: the Institute for Global Environmental Strategy. Prieiga: <http://enviroscope.iges.or.jp/modules/envirolib/upload/1504/attach/ir98-3-25.pdf>, žiūrėta 2011.06.30.

Chidhakwa 2001 = Zvidzai Chidhakwa. *Continuity and Change: The role and dynamics of traditional institutions in the management of the Haroni and Rusitu forests in Chimanimani, Zimbabwe*. Paper presented at the Centre for Applied Social Sciences/PLAAS CBRNM 3rd Regional Workshop, Maputo, Mozambique, 2001.

Crowfoot, Baldensperger 1932 = , Grace M. Crowfoot, , Louise Baldensperger. *From Cedar to Hyssop: A Study in the Folklore of Plants in Palestine*. London: The Sheldon Press, 1932.

Culmsee, Deil, Berriane 2005 = Heike Culmsee, Ulrich Deil, Mohamed Berriane. Sacred groves in Morocco: A society's conservation of nature for spiritual reasons. Iš: *Silva Carelica*, t. 49, 2005, p. 185–201.

Curtiss 1902 = Samuel Ives Curtiss. *Primitive Semitic Religion To-Day*: *Record of Researches, Discoveries and Studies in Syria, Palestine and the Sinaitic Peninsula*. London: Hodder and Stoughton, 1902.

Dafni 2002 = Amots Dafni. Why Are Rags Tied to the Sacred Trees of the Holy Land? Iš: *Economic Botany*, t. 56, 2002, Nr. 4, p. 315–327.

Dafni 2006 = Amots Dafni. On the Typology and the Worship Status of Sacred Trees with a Special Reference to the Middle East. Iš: *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, t. 2, 2006, p. 26.

Dafni 2007a. = Amots Dafni. The Supernatural Characters and Powers of Sacred Trees in the Holy Land. Iš: *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, t. 3, 2007, Nr. 10.

Dafni 2007b = Amots Dafni. Rituals, Ceremonies and Customs Related to Sacred Trees with a Special Reference to the Middle East. Iš: *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, t. 3, 2007, p. 28.

Dafni, Lev, Levy 2005 = Amots Dafni, Efraim Lev, Shay Levy. The Ethnobotany of Christ's Thorn Jujube (*Ziziphus spina christi*) in Israel. Iš: *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, t. 1, 2005, Nr. 8.

Dana 2003 = Nissim Dana. *The Druze in the Middle East: Their Faith, Leadership, Identity and Status*. Brighton & Portland: Sussex Academic Press, 2003.

Day 1986 = John Day. Asherah in the Hebrew Bible and Northeast Semitic Literature. Iš: *Journal of Biblical Literature*, t. 105, 1986, p. 385–408.

Deb, Malhotra 2001 = Debal Deb, K. C. Malhotra. Conservation Ethos in Local Traditions: The West Bengal Heritage. Iš: *Society & Natural Resources: An International Journal*, t. 14, 2001, Nr. 8, p. 711–724.

Dudley 1999 = Ann M. Dudley. *Indigenous Forest Use Practices and Sustainability: A Case of the Adivasis of the Nilgiri Biosphere Region, South India*. Unpublished M. A. thesis. Halifax, Canada: Saint Mary's University, 1999.

Eliade 1958 = Mircea Eliade. *Patterns in Comparative Religion*. London: Sheed & Ward, 1958.

Falconer 1999 = Julia Falconer. Non-Timber Forest Products in Southern Ghana: Traditional and Cultural Forest Values. Iš: *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity – A Complementary Contribution to the Global Biodiversity Assessment*. Editor D. A. Posey. London & Nairobi: Intermediate Technology Publications & United Nations Environment Programme, 1999.

Fowden 2002 = Elizabeth Key Fowden. Sharing Holy Places. Iš: *Common Knowledge,* t. 8, 2002, Nr. 1, p. 124–146.

Frazer 1923 = James George Frazer. *Folklore in the Old Testament*. New York: Tudor Publishing Company, 1923.

Frese, Gray 1995 = Pamela R. Frese, S. J. M. Gray. Trees. Iš: *The Encyclopaedia of Religion*. Editor M. Eliade, t. 15. New York: Macmillan, 1995, p. 26–33.

Goldziher 1971 = Ignaz Goldziher. *Muslim Studies*. Edited by S. M. Stern. London: George Allen & Unwin, 1971.

Hamilton 2002 = Lawrence S. Hamilton. Forest and Tree Conservation through Metaphysical Constraints. Iš: *The George Wright Forum*, t. 19, 2002, Nr. 3, p. 57–78.

Hepper, Gibson 1994 = F. Nigel Hepper, Shimon Gibson. Abraham's Oak of Mamre: The Story of a Venerable Tree. Iš: *Palestine Exploration Quarterly*, t. 126, 1994, Nr. 2, p. 94–105.

Himberg 2004 = Nina Himberg. Community-based Ecotourism as a Sustainable Development Option in Taita Taveta, Kenya. Iš: *Taita Hills and Kenya, 2004: Seminar, Reports and Journal of a Field Excursion to Kenya, Expedition Reports of the Department of Geography, University of Helsinki*. Editors P. Pellikka, J. Ylhäisi, B. Clark. Helsinki, 2004, p. 39–46.

Hobley 1967 = Charles W. Hobley. *Bantu Beliefs and Magic*. London: Frank Cass, 1967.

Hornblower 1930 = G. D. Hornblower. A Sacred Grove in Egypt. Iš: *Man*, t. 30, 1930, p. 17–19.

Huabin 2003 = Hu Huabin. Sacred Natural Sites in Xishuangbanna, South-Western China. Iš: *The Importance of Sacred Natural Sites for Biodiversity Conservation*. Editors C. Lee, T. Schaaf. (Proceedings of the International Workshop held in Kunming and Xishuangbanna Biosphere Reserve, People's Republic of China, 17–20 February, 2003.) Paris: UNESCO etc., 2003; prieiga: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001333/133358e.pdf>, žiūrėta 2011.06.30.

James 1966 = E. O. James. *The Tree of Life: An Archaeological Study*. Leiden: E. J. Brill, 1966.

Khiewtam, Ramkrishnan 1989 = Ramesh S. Khiewtam, P. S. Ramkrishnan. Socio-cultural Studies of the Sacred Groves of Cherrapunji and Adjoining Areas in North-Eastern India. Iš: *Man in India*, t. 69, 1989, p. 64–71.

Koran 1937 = *The Koran*. Translated by John Meadows Rodwell, introduction by G. Margolioth. London: J. M. Dent, 1937.

Laird 1999 = Sarah A. Laird. Forests, Culture and Conservation. Iš: *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity*. Editor D. A. Posey. London: Intermediate Technology Publications & UNEP, 1999.

Lebbie, Freudenberger 1996 = Aiah Randolph Lebbie, Mark Schoonmaker Freudenberger. Sacred Groves in Africa: Forest Patches in Transition. Iš: *Forest Patches in Tropical Landscape*. Editors J. Schelhas, R. Greenberg. Washington: Island Press, 1996.

Lissovsky 2004 = Nurit Lissovsky. Al ha'etzim ve'al hamakom – meafienim tarbutyyim, tiv'yyim vekhazutyyim shel hanof hamekudash be'Eretz Israel. [Apie medžius ir „vietas": Švento kraštovaizdžio Izraelyje kultūrinės, gamtinės ir vaizdinės charakteristikos.] Iš: *Cathedra*, t. 111, 2004, p. 47–74.

Malhotra, Chaterjee, Gokhale, Srivastava 2001 = Kailash C. Malhotra, Studipto Chaterjee, Yogesh Gokhale, Sanjeev Srivastava. *Cultural and Ecological Dimensions of Sacred Groves in India*. New Delhi: Indian National Science Academy, 2001.

McKenzie 1997 = Peter Rutherford McKenzie. *Hail Orisha! A Phenomenology of a West African Religion in the Mid-Nineteenth Century*. Leiden: Brill, 1997.

McWilliam 2001 = Andrew McWilliam. Prospects for the Sacred Grove, Valuing Lulic Forests of Timor. Iš: *The Asia Pacific Journal of Anthropology*, t. 2, 2001, Nr. 2, p. 89–113.

Meitzner-Yoder 2005 = Laura Suzanne Meitzner-Yoder. *Custom, Codification, Collaboration: Integrating the Legacies of Land and Forest Authorities in Oecusse Enclave, East Timor.* Doctoral dissertation, Faculty of Graduate School. Yale University, 2005.

Millar, Aniah, Atoyure 1999 = David Millar, Richard Aniah, Peter Atoyure. Shrines and Groves. Iš: *COMPAS Newsletter*, October 1999, p. 32–36; prieiga: <http://www.compasnet.org/blog/wp-content/uploads/2011/03/CM/CM2.pdf>, žiūrėta 2011.06.30.

Mills 1864 = John Mills. *Three Months' Residence at Nablus and an Account of the Modern Samaritans*. London: J. Murray, 1864.

O'Neal-Campbell 2005 = Michael O'Neal-Campbell. Sacred Groves for Forest Conservation in Ghana's Coastal Savannas: Assessing Ecological and Social Dimensions. Iš: *Singapore Journal of Tropical Geography*, t. 26, 2005, p. 151–169.

Ouseley 1819 = William Ouseley. *Travels in Various Countries of the East (1810–1812)*, t.1. London: Rodwell & Martin, 1819.

Patnaik, Pandey 1998 = S. Patnaik, A. Pandey. A Study of Indigenous Community-based Forest Management System: Sarana (Sacred Grove). Iš: *Conserving the Sacred for Biodiversity Management*. Editors P. S. Ramakrishnan, K. G. Saxena, U. M. Chandrashekara. Delhi: Oxford & IBH Publishing Co., 1998.

Paton 1920 = Lewis Bayles Paton. Survivals of Primitive Religion in Modern Palestine. Iš: *The Annual of the American School of Oriental Research in Jerusalem*, t. 1, 1920, p. 51–65.

Philpot 1897 = J. H. Philpot. *The Sacred Tree or the Tree in Religion and Myth*. London: MacMillan, 1897.

Pliny 1945 = Pliny. *Natural History*. Translated by H. Rackham. London & Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, Loeb Classical Library, 1945.

Porteous 1928 = Alexander Porteous. *Forest Folklore, Mythology and Romance*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1928.

Quantz 1989 = J. O. Quantz. Dendro-psychosis. Iš: *American Journal of Psychology*, t. 9, 1989, Nr. 4, p. 449–506.

Robertson-Smith 1889 = William Robertson-Smith. *Lectures on the Religion of the Semites*. Edinburgh: Adam & Charles Black, 1889.

Rodgers 1994 = W. A. Rodgers. The Sacred Groves of Meghalaya. Iš: *Man in India*, t. 74, 1994, p. 339–348.

Roy Burman 1998 = J. J. Roy Burman. Syncretic Sacred Groves and Forests. Iš: *The Eastern Anthropologist*, t. 51, 1998, p. 373–381.

Sered 1999 = Susan Sered. *Women of the Screed Groves: Divine Priestesses of Okinawa*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Serra 2001 = Antonio Serra. *Legitimacy of Local Institutions for Natural Resource Management: The Case of M'Punga, Mozambique*. Marena Research Project, Working Paper No. 3. School of African and Asian Studies, University of Sussex & Centro de Experimentação Florestal, Sussundenga, Mozambique, 2001; prieiga: <http://www.geog.sussex.ac.uk/research/development/marena/pdf/wp3.pdf>, žiūrėta 2011.06.30.

Shmida 1980 = A. Shmida. Al be'ayat hakhoresh vehaya'ar shel ha'alon hamatsuy be'eretz Israel. [Apie *Quercus calliprinos* miškų problemas.] Iš: *Teva Va'Aretz*, t. 22, 1980, p. 52–57.

Simoons 1988 = Frederick J. Simoons. *Plants of Life, Plants of Death*. Madison: University of Wisconsin Press, 1988.

Sreedharan 2004 = T. P. Sreedharan. *Biological Diversity of Kerala: A Survey of Kalliasseri Panchayat, Kannur District*. Discussion Paper No. 62. Thiruvananthapuram: Kerala Research Programme on Local Level Development, Centre for Development Studies, 2004; prieiga: <http://www.scribd.com/doc/47019627/62>, žiūrėta 2011.06.30.

Subtelny 1989 = Maria Eva Subtelny. The Cult of Holy Places: Religious Practices among Soviet Muslims. Iš: *Middle East Journal*, t. 43, 1989, Nr. 4, p. 593–604.

Thaman 1992 = R. R. Thaman. Batiri Kei Baravi: The Ethnobotany of Pacific Island Coastal Plants. Iš: *Atoll Research Bulletin*, t. 361, 1992, p. 1–62.

Thompson 1883 = William McClure Thompson. *The Land and the Book, or Biblical Illustrations Drawn from the Manners and Customs, the Scenes and Scenery, of the Holy Land*. London: Nelson, 1883.

Virtanen 2002 = Pekka Virtanen. The Role of Customary Institutions in the Conservation of Biodiversity: Sacred Forests in Mozambique. Iš: *Environmental Values*, t. 11, 2002, p. 227–241.

Vovina 2000 = Olessia P. Vovina. Building the Road to the Temple: Religion and National Revival in the Chuvash Republic. Iš: *Nationalities Papers*, t. 28, 2000, Nr. 4, p. 695–706.

Westermarck 1968 = Edvard Alexander Westermarck. *Ritual and Belief in Morocco*. New York: University Books, 1968.

Westermarck 1973 = Edvard Alexander Westermarck. *Pagan Survivals in Mohammedans Civilisation*. Amsterdam: Philo Press, 1973.

Wode 2002 = Björn Wode. Village Forest Protection Regulations in Vietnam: Strengthening Participation in Natural Resource Management. Iš: *Best Practices Using Indigenous Knowledge*. Editors K. Boven, J. Morohashi. Hague: Nuffic & UNESCO, 2002, p. 112–129.

Zahan 1979 = Dominique Zahan. *The Religion, Spirituality and Thought of Traditional Africa*. Chicago: Chicago University Press, 1979.

Zoundjihekpon, Dossou-Glehouenou 1991 = Jeanne Zoundjihekpon, Bernadette Dossou-Glehouenou. *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity in West Africa: the Case of Benin and Côte d'Ivoire*. Iš: *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity: A Complementary Contribution to the Global Biodiversity Assessment*. Editor D. A. Posey. London & Nairobi: Intermediate Technology Publications & United Nations Environment Programme, 1991.

Zwemer 1920 = Samuel Marinus Zwemer. *The Influence of Animism in Islam*. London: MacMillan, 1920.

Versta iš: Amots Dafni. The Present Day Veneration of Sacred Trees in the Holy Land. Iš: *Folklore*, t. 48, p. 7–30.

Iš anglų kalbos vertė Dainius Razauskas

ATSIGRĘŽIMAI IŠ VIENKIEMIO. MAŽOSIOS BATAKIŲ ISTORIJOS

Egidijus GAIDAUSKAS

Kartą akademiniame seminare kalbantis apie Viktorijos Daujotytės susirašinėjimą su Marcelijumi Martinaičiu (jis skelbiamas knygoje „Marcelijus Martinaitis. Prilenktas prie savo gyvenimo", 1998), studentės sakė nebesuprantančios to sentimento prigimtinei kultūrai, agrarinio gyvenimo nostalgijos ir gal net savotiško jo idealizavimo. Žiemos vakarais pabandžiau užfiksuoti, ką prisimenu: juk XX a. 8–9 dešimtmetį tebegyvenau tą senelių susikurtą gyvenimą...

Senoji medinė Batakių mokykla, kurioje mokėsi kelios batakiškių kartos, buvo pastatyta buvusio dvaro vietoje. 1978 m., kai pradėjau lankyti mokyklą, šalia jau stovėjo naujas mūrinis pastatas, tačiau mums, pradinukams, pamokos tebevyko toje pačioje medinėje mokyklėlėje, kur keturis skyrius buvo baigusi ir mano močiutė: su kokliniais pečiais, sunkiais senoviniais mediniais suolais, išduobėtomis girgždančiomis grindimis, viengubo stikliuko gonkeliais. Fotografuota apie 1937 m. Nugarėlėje užrašas: „Prisiminimas visos Batakių progimnazijos".

KELIAS Į MOKYKLĄ

1978 metų rudenį buvau septynerių ir turėjau lankyti mokyklą. Močiutės brolis Antanas prieš rugsėjo pirmąją nukirpo mašinėle mano vešlias garbanas, nepalikdamas nė plaukelio. Močiutė, pamačiusi, kaip aš atrodau, aiktelėjo: *Ar tu širdies neturi, Antanai?!* Bet *diedis Antans*, pats visus savo plaukus palikęs Sibire, kaip ir galimybę kada nors susilaukti vaikų, turėjo svarių argumentų: plika galva yra švariau, jokie gyviai joje neužsilaiko, skaityti, rašyti netrukdo. Toks plika galvele patekau į pirmą klasę ir pirmą savo gyvenimo nuotrauką.

Atsimenu, tą rudenį mūsų darže gausiai derėjo pomidorai. Močiutė juos nuskindavo dar tik pradėjusius rausti, tada rūpestingai sudėdavo į medinę dėžę, išklotą šienu. Kiekvieną rytą ji iškepdavo kiaušinienės su spirgais ir pripjaustydavo pilną lėkštę pomidorų su svogūnais, pipirais ir grietine. Ligi pat Kalėdų, kol vištos uoliausiai dėjo kiaušinius, o pomidorai nukišti į palovį vis sirpo ir sirpo, kas rytą kankinausi prie stalo, o močiutė, susirūpinusi mano nevalgumu, bandė mano apetitą pakelti „Žiguliniu" alumi, suplaktu su žalių kiaušinių tryniais, tačiau nepadėjus ir šiam vaistui rimtai ketino mane vežti į Tauragę pas daktarus, ko labai bijojau.

Ligi mokyklos man reikėdavo pėdinti apie pusantro kilometro. Ne taip ir baisu, palyginti su gryblaukiškiais, kuriems kelio dvigubai daugiau. Tačiau mano kelias turėjo tam tikrą „kliūčių ruožą“, kurį privalėjo įveikti kiekvienas pėsčias ar važiuotas, norintis patekti į mūsų sodybą. Vieta, kurioje stovėjo *trioba, daržinie, stalds, pašiūtri, vasarini* buvo ant kalniuko. Statūs šlaitai į pietų pusę apsodinti obelimis, o apačioje vingiuotas ir šaltiniuotas upeliukas Ūkis. Man, einančiam į Batakius, į mokyklą, Ūkis dukart pastodavo kelią. Ant pečių užsimetęs kuprinę apsiaudavau nuo senelio likusius guminius, smarkiai didokus man – nosys buvo prigrūstos popieriaus. Taip, batelius pasiėmęs į ranką, išeidavau į mokyklą. Pirmiausia rudeninį patvinusį srautą pereidavau tilčiuku prie pat namų, tada jau traukdavau palei smėlėtą žemuogių kalvelę ligi keliuko, apraizgyto gervuogynais. Vėl artėjant prie Ūkio, keliukas netrukus pavirsdavo į neišvažiuojamą, neišbrendamą marmalynę. Priėjus tris įspūdingo aukščio egles, kuriose perėdavo varnos, tekdavo sukti dešinėn, kopti į šlaitą. Užkopęs atsiremdavau tiesiai į nedidelį *sodniuką* su saldine obelimi, kurios obuoliukai nors ir maži, bet sultingi, saldūs. Močiutė sakydavo, kad čia buvęs Kirkickio *gyvenims*. Už kokių penkiasdešimties žingsnių vėl *sodnas*, akmenų krūvos, gelžgaliai.

Marijona Kairevičiūtė (kairėje) su jaunystės drauge. Fotografuota Batakiuose apie 1935 m.

Kelias į mokyklą man, pirmokėliui, neatrodė nei pavojingas, nei nemalonus. Saldiniai obuoliukai, *krygės*, kurios augo tai šen, tai ten palei visą taką, pralinksmindavo kiaušinienės su pomidorais išvargintą mano gomurį. Nusileidęs nuo kalniuko turėdavau pereiti siaurą lieptuką. Lieptukas, apkritęs šlapiais klevų lapais, slidus, žengiant imdavo linguoti. Per dideli batai klaipydavosi ir slidinėdavo. Jei laimingai pavykdavo įveikti ir šią kliūtį, tai jau beveik išgelbėtas. Tereikia kokį dvidešimt metrų nuklampoti per pažliugusią, traktorių išmaltą dumblynę. Kiek paėjęs žvyruotu keliuku sunkius guminius palikdavau pas geraširdę kaimynę Bružienę, maloniai mūsų vadinamą *Briužieniki*. Atėjus žiemai, kelias į mokyklą sutrumpėdavo ir palengvėdavo. Tačiau netrukus prasidėdavo pūgos, priversdavo kalnus sniego. Vištos pereidavo į taupų žiemos režimą, pomidorai taip pat baigdavosi. Mūsų karvikė Pūkė užtrūkdavo. Grucę valgyti tekdavo nebalintą, bet užspirgintą lašinukais.

Vieną rytą, dar neprašvitus, kaip visada išklampojau į mokyklą. Perėjęs tilčiuku ir užkopęs ant kalvos pamačiau, kad takas užverstas sniego kalnu. Patraukiau kairiau, arčiau beržo, iš kurio pavasarį leisdavom sulą. Sniegas purus, minkštas. Ne einu, bet veikiau plaukiu. Šiaip ne taip nusikasiau iki vietos, kur turėjo eiti keliukas. Tačiau ir čia nieko gero. Tvirtumos, kaip tikėjausi, savo trumpomis kojomis negalėjau užčiuopti. Kiek pasikasęs užstrigau visiškai. Iki *Briužienikes* dar lygiai tiek pat, kiek nuėjau. Mačiau, kaip mano padarytą šliūžę pamažu užneša pažeme genamas sniegas. Šaukiau iš visų jėgų, bet niekas neišgirdo. Atsimenu beviltiškumo jausmą ir sėlinančią baimę. Buvau tiesiai po šniokščiančiomis eglėmis su juodais varnų lizdais. Atmintyje įstrigo greta tarp ledo properšų gurgiantis Ūkio vanduo. Nežinia, ar savaime, ar sąmoningai išsinėriau iš savo geltonos, lakuotos odos kuprinės ir palikęs ją pusnyje patraukiau atgal. Tik po dviejų dienų, nurimus pūgai, buvo atkasti mano vadovėliai ir sąsiuviniai. Rašalas stikliniame buteliuke buvo pavirtęs į juodą ledo gabalą. Vėliau man nupirko *sklides*, kuriomis šliuždavau ligi Bružienės *sodniuko* ir ten vasarinėje jas palikęs traukdavau toliau.

SALA

Atsiremdamas į Marcelijaus Martinaičio mintį apie salą, save taip pat atrandu gyvenusį saloje. Gyvenau, teisingiau mudu su močiute gyvenome, saloje – kaimo pakraštyje, apsemti vilnijančių kolūkio laukų, o žiemą – pusnynų, sunkiai pasiekiamame vienkiemyje, pasislėpusiame tarp didelių medžių. Mano močiutė Gaidauskienė Marijona, mergautine pavarde Kairevičiūtė, jaunystėje buvo kaime pagarsėjusi šokėja. Patalkiuose, gegužinėse šokdavo ne tik valsą, polką, bet ir *pastruotą*, tai yra fokstrotą. Buvo nepriešiška modernizacijai. Ištekėjusi už mano senelio Juozapo, pirmiausia *susipryzavo* plaukus. Abu jaunavedžiai nusprendė nebevargti kaime, o pradėti naujovišką gyvenimą Tauragėje. Susituokę 1940-aisiais ant Jūros kranto, mažyčiame kambarėlyje išgyveno tik pusmetį. Karas privertė bėgti atgal. Įšokę į karišką mašiną, netrukus pasiekė Antegluonį. Po gero pusvalandžio jau namie. Rytas. Kyla rūkas. Mama melžia karvę. Tyla ir ramybė. Kaime dar niekas negirdėjęs apie jokį karą. Vėliau pokaris, artimųjų praradimai, alinantis darbas *kaukuoze*, bandymas išgyventi, kai buvo atimti gyvuliai, žemė, kai metų atlygį parsinešdavo per užšalusius arimus ant pečių, o atrišusi maišą, tarsi pasakoje, rasdavo ne grūdus, o dirses, tinkamas tik vištoms. Kitokio gyvenimo vizija nutolo, o jei ir buvo įsivaizduojama ar trokštama, tai jau įsikūnijusi savo vaikų, vėliau vaikaičių gyvenimuose. Su amžiumi veiklumą pamažu ėmė keisti iš atminties išnyrantys vaizdai, pačios regėti ar kitų pasakoti.

Kai aš gimiau ir paaugau, ilgais rudens ir žiemos vakarais jai sėdint prie ratelio, plėšant plunksnas, mezgant ar adant, visą laiką girdėjau ją pasakojant. Pasakodavo tai, ką pati patyrusi, pergyvenusi, nuo pat tų dienų, kai save atsiminė. Daug pasakodavo, ką buvo girdėjusi iš savo mamos Rozalijos, iš strujaus, iš aklos savo anytos Onos Lopečytės-Gaidauskienės. *Dainiūdava*. Ir pati stebėdavosi, kodėl jos širdis mieliau linksta ne į giesmes, bet į *griešnas* dainas. Augdamas su savo močiutės pasakojimais, nemaža dalimi gyvenau tame pasaulyje, kurį ji buvo patyrusi vaikystėje. Apie vaikystę pasakodavo mieliau ir linksmiau, nei apie karus ir pokarius. Tame begaliniame pasakojimų vėrinyje tikrovė ir mitas buvo neatsiejamai susipynę, susiraizgę. Pasakojimuose tilpo ne tik jos pačios, bet ir visos giminės, viso kaimo istorija. Neturėjome televizoriaus, *radija* kažkuriais metais nepataisomai sugedo. Neskaitant valandų, praleistų mokykloje, didelę dalį mano vaizduotės užpildė praeitis: strujus, pareinantis su nušautu tetervinu, prosenelė Rozalija, bėganti nuo vilkų su degančiu šiaudų kūliu rankoje, aklas vokiečių arklys Blisius (greičiausiai Blitz), karalienės gvardijoje tarnavęs įspūdingo ūgio ir grožio Rozalijos dėdė Kasputis, pirmojo pasaulinio karo pradžioje prie Skaudvilės tvenkinio kardais kapojami grūdų

Batakiškės mergaitės su gėlių krepšeliais greta bažnyčios apie 1921-uosius. Pirmoje eilėje trečia iš dešinės – Marijona Kairevičiūtė. Antroje eilėje pirma iš dešinės – Ona Šiaulytė, vėliau Gydienė. Iš Irenos Gydaitės asmeninio archyvo.

maišai, Adakave ant *viškų* gyvenęs vaikas *ukpjoris*, Raudonkrūtinis Bijotės pakrantėje, prosenelio kaimynas Žičkus, Palteniškėje iškasęs puodynę aukso, kurią su viesulu nusinešusi degla kiaulė, Remeikienė, pagalvės užvalkale atitempusi didžiausią kepalą duonos badaujantiems Rozalijos vaikams, močiutės brolis, tik ketverių, judinantis mirusio tėvelio koją ir sakantis: „Teti, kelkes, dūnas tyk.“ Jau tapęs studentu, atlikdamas dialektologinę praktiką, įrašiau dvi kasetes su jos pasakojimais. Tada pirmą kartą supratau ne tik dialektologinę šių pasakojimų vertę. Tačiau tos, dabar jau dingusios dvi kasetės, tėra tik menka dalis to, ką buvau girdėjęs ir ką ji pati klausiama ar neklausiama pasakojo ar būtų galėjusi papasakoti.

AKMUO

Antrapus Ūkio, palei ribą, kur baigėsi mūsų žemė ir prasidėjo kolūkio laukai, iš motiejukų ir mėlynžiedžių usnių kyšojo pilkšvas akmuo. Gal ariant laukus jis buvo nustumtas į pakraštį, o gal dar ledyno atneštas ir pamestas tebegulėjo savo pirmykštėje vietoje. Buvau gal ketverių. Tą dieną vežėme šieną. Iš kolūkio gavome arklį, o vežimą ir pakinktus turėjome savo. Artinosi lietus, todėl močiutė ir mano vyresnieji pusbroliai, kurie vasaromis dažnai lankydavosi pas mus, paskubomis krovė kupečius į vežimą, jau nebekreipdami dėmesio į *pagrėbstus*. Galiausiai beliko išilgai permesti kartį, virve pritraukti ją prie *dišliaus* ir užsikorus ant vežimo skubėti namo. Pirmą kartą laimingas ir išdidus sėdėjau ant šieno vežimo viršaus žvelgdamas į šapais apkritusią žemai apačioje tamsuojančią bėrio nugarą. Ganyklos pakraščiu leidomės žemyn link Ūkio. Iš šalies jau ne kartą buvau stebėjęs, kaip arklys, pasiekęs vandens vagą, raginamas *purmuona*, paspartindavo žingsnį ir nunarinęs galvą bei įtempęs jėgas išplėšdavo vežimą iš dumblėto, saidriais apaugusio Ūkio, o tada sparčiai kildavo į kalną, kur stovėjo daržinė ir laukė praviros bertainio durikės. Žvelgdamas į artėjantį upelį, įsikibau į kartį. Kitą akimirką vežimas sudrebėjo, šoktelėjo, ir aš akimirksniu pamačiau, kaip daržinė ir greta jos augantis senelio sodintas beržas susiūbavo ir ėmė svirti ant šono. Žemė, tiksliau šienas, išslydo man iš po kojų. Kaip vėliau paaiškėjo, mes užvažiavome ant pilkojo akmens, vežimas apsivertė, visi spėjo nušokti, o aš, mažiausiasis, atsidūriau apačioje. Kai atkasė šieną, buvau gerokai pridusęs, bet gyvas. Įsiminiau šį akmenį. Tačiau vėliau, besiklausydamas močiutės, įsidėmėjau jį dar ir kitaip.

1969 metų vasarą mirė *buobuti* Rozalija, mano prosenelė. Buvo praėjęs gal tik mėnuo po laidotuvių. Močiutė pasakojo, *didei gediejusi sava mameles*, *tankiai jan sapniūdavusi*, sykį net regėjusi ją bestovinčią už fikuso *didžiuojuo*. Vieną rytą išėjusi į kiemą ji pamatė antrapus Ūkio ant pilkojo akmens *jan*, *mamelę*, besėdinčią, balta skarele apsigobusią, lygiai taip palinkusią, kaip jai įprasta būdavo. Pasileido per kiemą, palikusi praviras duris, pro daržinę į paūkį, per saidryną artyn prie besėdinčios. Pasakojo norėjusi rankas kojas išbučiuoti, atsiprašyti už viską, ant rankų parsinešti. Tačiau artyn pribėgus pasirodė, kad ant akmens sėdi iš tolimesnio kaimo tik iš matymo pažįstama sena moteris. Pradėjo šnekinti, o senutei iš akių tik ašaros pabiro. Sūnus ir marti ją išvarę, ji neturinti kur eiti. Parsivedė į trobą, pavalgydino, ilgai kalbėjosi, porą naktų panakvydino.

Sovietinėje Lietuvoje, dvi vasaros ligi mano gimimo, kartojosi biliūniška istorija, kurią pirma išgirdau iš savo močiutės. Kažkaip kitaip, ypatingiau, pradėjau žiūrėti į tą vietą ir tą akmenį. Būtų gaila, jei jo neliktų.

SKRUZDĖLĖS

Vienas iš ankstyviausių atsiminimų apie save: stoviu *sodniuko* pakraštyje po girine obelia ir pagaliu daužau per kelmą. Po kelmą bėginėja daugybė mažų susijaudinusių vabalėlių – skruzdėlių, kurias aš vis ploju ir ploju. Ruduo. Čia pat saulėje šviečia atversta garuojanti žemė. Močiutė atsistoja iš bulvių vagos, artinasi, o aš vis daužau. Esu dar per mažas, kad būčiau baudžiamas. Esu per mažas, kad suprasčiau, ką darau. Tačiau žodžiai *negalema, skaust* pasiekia mano dar netvirtą sąmonę ir pasilieka. Net ligi šiol.

ŠYNATVI

Dalgį pirkdavome Batakių krautuvėje. Paprastai tik pradėjus atidžiau kilnoti greta kibirų, *lenciūgų* ir štempelių sustatytus dalgius, atsirasdavo ir žinovas. Paėmęs į rankas, vartydavo prieš šviesą, braukdavo per paviršių nagu arba degtuku ir, svarbiausia, suėmęs dviem pirštais už paties smaigalio, mušdavo kokiu gelžgaliu per dalgio pagrindą ir klausydavosi. Ir visi, esantys tuo metu krautuvėje, klausydavosi. Geras plienas turi skambėti kaip varpas – ilgai, pratisai, melodingai. Jei dalgis teišleisdavo trumpą ir duslų balsą, tokį dėdavo į šalį. Paprastai pirkdavome iš karto du tris dalgius. Tada tiesiai pas kalvį Maulių. Maulius, kaimynų mėgiamas, linksmo būdo pasakorius, turėjo

Močiutės brolis Antanas, kuris mane apkirpdavo ir iškaldavo dalgį, kai dar pats nemokėjau. Nuotraukos nugarėlėje parašyta: „Tai tas tavo sūnus. Ant kiek atėjau arčiau Karsto per tuos aštuonis metus. Ir jei mane priglaus stepių laukai, tai ta mano kopija tegu primena amžinai. Skiriu Brangiajai Mamytei. Tavo sūnus Antanas. 1955. VII. 18.“ Rašyta iš Sibiro kalėjimo. Vietovės nežinau.

priežodį *vyreli tu muna* arba tiesiog *vyreli*. Taigi ir aš, vyreliu pavadintas, sėdėdavau ir žiūrėdavau, kaip Maulius ištraukęs iš žaizdro „varo“ mano dalgiams *pakojas*. *Pavaryti*, tai yra palenkti į vidų *pakojį*, dalgiui buvo būtina. Keisti man atrodydavo tie dalgių gamintojai, nepadarantys savo darbo iki galo, jei tik nupirktą daiktą reikia taisyti. Ir tik visai neseniai, kartą paėmus į rankas aukštaitišką dalgį, man atsivėrė tiesa. Aukštaitiškas dalgis turi tik vieną rankeną, pjaunama labiau atsilošus, dalgis pažeme eina kiek kitu kampu. Rusijoje gaminti dalgiai, pritaikyti rusiškiems *dalkočiams,* matyt, tiko ir aukštaitiškiems. Bet ne žemaitiškiems, turintiems dvi rankenas, iš kurių viena – šunkuoji. *Pavarytais* dalgiais tais metais nepjaudavau, o parnešęs suguldydavau į Ūkį šalia *lypčiuka*. Ir taip jie ten apnešti dumblo, aplipę kriauklėmis ir medvėžiukais metus, dvejus, kartais ir trejus pragulėdavo. Prireikus traukdavau iš vandens labiausiai surūdijusį, nes rūdys – visi tą žinojo – išėda tai, kas metale minkšta, o palieka tai, kas kieta.

Šienauti pradėjau dvylikos. Iš pradžių dalgis neklausė: tai rausėsi į žemę, tai lėkė aukštyn, nukirsdamas tik smilgų galvas. Bet blogiausia, kad buvo bukas – nors į Kauną jok. Jei pjauni ištisą dieną ir nori ne pešti, o smagiai kaip per sviestą eiti, turi kalti ryte ir vakare. Kasdien kalti negalėjau, bet nors kartą per savaitę, užsimetęs dalgį ant peties taip, kad smaigalys žiūrėtų į viršų, pėdindavau per vilnijančius Tamošinės laukus porą kilometrų pas paplentėje, anapus Agluonos, palei mišką gyvenusį dėdę Antaną Kairį. *Diedis*, močiutės brolis, buvo kruopštus, taupus ir pedantiškas. Ilgai, atidžiai apžiūrinėdavo dalgį ir jo „užtaisymą“, nepraleisdamas progos pasibarti, sakydamas, kad nieko gero iš to daikto nebus, kad ašmenys *užgalansti*, špukiums *nuejen*. Paaimanavęs iš klėties atsinešdavo kaladę, į kurios kraštą būdavo įkaltas plieno kaltukas. Tada nuo sienos nusikabindavo nediduką ilgu kotu *kūgelį*, tai yra plaktuką, atsinešdavo paties susimeistrautą krėsliuką, šalia kaladės pasidėdavo konservų dėžutę su vandeniu. Prieš pradėdamas kalti per ašmenis, gerai praeidavo su *pielyčia* – išlygindavo. Tada kairiąja tvirtai suspaudęs dalgį, ašmenis guldydavo ant kaltuko. Kalti visada pradėdavo nuo pakojos, pamažu trykštančią baltą plieno putą varydamas smaigalio link. Gerai iškalto dalgio ašmenys spindėdavo kaip siaurutė, lygi skustuvo aštrumo vilkdalgio juostelė, be įtrūkimų, be špukių. Kad pernelyg neįkyrėčiau *diedei* Antanui, su savo dalgiu keliaudavau ir pas netolimą kaimyną Karosą, ir į Gerviečius pas giminaitį Bačinskį, gyvenusį toje vietoje, kur mano močiutė gimė ir augo. Pirmyn atgal susidarydavo apie penkis kilometrus. Paskui išmokau kalti ir pats. Išmokau pjauti žolę švariai, nuskusdamas ją palei žemę, nepalikdamas *puo* šmicu, tai yra po dalgio pakoja, kur užgriebti sunkiausia. Ten žolė labiausiai taikosi išsilenkti ašmens. Už aulo arba kišenėje visad turėdavau galąstuvą. Išvarytos pradalgės gale stabteli, perlenktu žolės kuokštu nuvalai aštrųjį savo ginklą, atremi sau į petį ir trumpais tiksliais judesiais brauki galąstuvu per ašmenis. Atrodė, kad visa, kas gyva, ryto tyloje mane galandantį girdi. Stengdavausi nesuklysti, pataikyti į ritmą, viską atlikti kuo šauniau, lyg laukdamas kieno pagyrimo.

Šienauti smagiausia būdavo ryte. Keldavausi saulei tekant, kol nenukritusi rasa: šlapia žolė lengviau pasiduoda dalgiui, ir dirbančiam kūnui ne taip karšta, akliai ir bimbalai nepuola. Kvepėdavo šviežios žolės sultys, vos prisilietus dalgiui, žydinčių motiejukų smilgos sudrebėdavo ir apsigaubdavo baltais žiedadulkių debesėliais. Iš vakaro iškaltas dalgis rankose skriste skrisdavo. Dažnai pradėdamas didesnį plotą, perskeldavau jį per pusę, ir dar kartą per pusę, tarsi vykdydamas gudrią strategiją, tarsi užklupdamas nepasiruošusį priešą. Atrodydavo, kad ne pievą guldau, o ka-

1970 m. sudegusi Batakių bažnyčia ir per stebuklą išlikusi varpinė, kurioje kabo 1626 m. Mikalojaus Šmidheno (Nikolaus Schmidhen) dirbtuvėje lietas varpas.

riuomenę. Vaizduotė tikriausiai padėdavo atlaikyti fizinį krūvį mano dar tik bręstančiam kūnui.

VENGRYKŠČIAI

Už daržinės, šlaito apačioje, plytėjo drėgna lanka, vadinama *priūdais*. Per jos vidurį bėgo Ūkis, vasarą vietomis visiškai išdžiūstantis, o pavasarį išsiliejantis po visą lanką, kartais ligi pat daržinės. *Priūdų* pakraštyje, tarp krūmynų gyveno bebrai, lapės vedė savo vaikus, rudenį stirninai bandė jėgas, kautis kartais išeidami į atvirą pievą. *Priūduose*, mėlynojo molio žemėje, augo vengrykščiai, o viename kampe šalia Ūkio šiureno sausi saidriai. Vengrykštis – karališkai apsitaisiusi, krūtinę siekianti, ypatingo, su niekuo nepalyginamo kvapo žolė. Pražydus vengrykščiams, *priūdai* pabaldavo, nušvisdami tarp žalių ganyklų ir javų laukų. Atrodydavo, kad visos Batakių bitės ir kamanės lekia į svaigią vengrykščių puotą. Aštroką šios žolės kvapą galėdavai justi ir kieme, ir troboje. *Priūdai*, kaip žemės ūkiui netinkama vieta, nebuvo laikoma net pieva, tad prie paprasto kolūkiečio ūkiui priklausančių 150 arų niekieno netrukdomi galėjome prisidurti ir šį maždaug pusės hektaro gabalą.

Tačiau pjauti vengrykščius būdavo nemenkas iššūkis. Stori, medėti linkę kotai bemat atšipindavo dalgį, o aštrūs stagarai žalojo kaliošais apautas kojas. Geram pjovėjui svarbu, kad pradalgė būtų lygi, žolė gražiai gultų viršūnėm į priekį. Tačiau vengrykščiai nepasiduodavo šiai mirties tvarkai. Priešindamiesi dalgiui, virsdavo bet kaip, į bet kurią pusę, krisdami pjovėjui ant veido ir rankų. Ne tik darbas atrodė nepatogus, bet ir vieta nesmagi. Man, su savo atšipusiu septinto numerio dalgiuku prasmegusiam tarp aukštesnės už mane žolės, atrodė, kad būtent čia, *priūduose*, netoli bebryno, strujui, stovinčiam su dalgiu ligi blauzdų vandenyje, įkando gyvatė, o jis lyg niekur nieko išsitraukęs peilį, kurį visad nešiodavosi mašnoje prie *rumbo*, išpjovė įkirstą vietą sau iš kojos, numetė į šalį, o žaizdą tik *sirvetkums* pakratė iš savo pypkutės, kad kraujas nebėgtų. Čia, *priūduose*, gyveno ir žiburiniai – ugnies kamuoliai, bėginėjantys nuo vieno lankos krašto ligi kito. Iš *priūdų* buvo atėjęs ir tas žiburinis, kurį senolio mama Ona regėjusi praeinantį pro pat langą žmogaus *griaučėse*. Todėl vengrykščius pjaudavau dieną, kepinant saulei, o vakare nuo šios vietos laikydavausi atokiau.

BAROKAS

1970 m. vasarą, metai prieš man gimstant, sudegė barokinė Batakių bažnyčia. Senovinė, liaudiško stiliaus, statyta 1776 m. Ugnies liepsnose pražuvo Batakių parapijos metrikų knygos, medinis drožinėtas altorius ir itin vertingas šventos Onos paveikslas. Liko tik akmeniniai pamatai, aplink kuriuos vaikystėje kartu su visais giedodamas eidavau *stacijas*. Taip pat liko keletas fotografijų, monstrancija, kurią kunigas vienintelę spėjo išnešti iš degančio pastato, ir atsiminimai: apie vyrų ir moterų pusių ąžuolinius suolus su klauptais, stačius *skadus*, *kūrus*, ant kurių buvę gražiai grojantys vargonai, apie prieangyje, tik įėjus, kabėjusį paveikslą su bjauraus snukio išsiviepusiu velniu. Sudegus mediniam Batakių barokui, ėmė dominuoti visai šalia bažnyčios stovėję taip pat mediniai kultūros namai. Vykdavo diskotekos, kartais jaunimo muštynės, pavyzdžiui, batakiškiai prieš lomiškius arba *norkiškinius*. Tvarkai palaikyti patruliuodavo komjaunuoliai, draugovininkai. Kaimas (visi žinojome) sparčiai artėjo prie miesto. Tačiau mūsų sodyba buvo toli nuo centro. Sėdėdamas vakare ant lieptuko ir Ūkyje mirkydamas net pažaliavusias nuo šviežiai nupjautos, per dieną mintos žolės kojas, retkarčiais išgirsdavau tolimą žmonių klegesį ir kokios nors estradinės dainos nuotrupas. Įsiminiau „Hiperbolės“ priedainį: „Vandens ženklai – žali, žali...“

Mūsų kasdienybėje greta nesibaigiančių darbų, gyvulių apžygiavimo, pamokų ruošos tvyrojo privalomas ritualinis pamaldumas, tarsi sudegusios bažnyčios pelenai, nusėdę ant mūsų trobų, gyvulių ir mūsų pačių galvų, būtų likę amžiams – nebenupurtomi, nebeištrenkami. Sekmadieniais, jeigu neidavome į bažnyčią, sėdėdavau su močiute prie lango ant krėslo ir kalbėdavome poterius. Ji pradėdavo, aš turėdavau pabaigti. Mačiau, kaip ji, tarsi visiškai nesusitelkusi į tariamus maldų žodžius, akimis klajojo po laukus, po ganyklą, vieškelį, kuriuo tai dviratis pravažiuodavo, tai vežimas. Žiemą kaimynės rinkdavosi kartu giedoti kalnus. Per gilų sniegą tamsoje klampodavome tai pas Nievienę, tai pas Pikelienę. Sueidavo keliolika moterų, visos ligi vienos našlės, ir neišlavintais balsais, nedarniu choru ligi išnaktų giedodavo. Iš tų kalnų man, dar net mokyklos nelankiusiam, labiausiai įsiminė Nievienės, garsiosios Batakių šeimininkės, *repečkio* (tokia kugelio rūšis) specialistės, krekeniai blynai.

Vis dažniau močiutė imdavo į rankas Tilžėje išleistas Valančiaus *kantičkas* ir giedodavo „Apie sopulius ir linksmybes Panos Marijos“, „Apie tuštybę svieto“, „Apie šventą Juozapą, patroną laimingo smerčio“, „Apie šventą Julijoną mučelninkę“, „Apie sūdną dieną“. Kai kurių giesmių melodijos, žodžiai užstrigo galvoje ir tebeskamba iki šiol. Įsiminė keisti mūsų nevartoti žodžiai: *traicė, pūščia, Apveizda, apekūnas, skarbas, koronė, apieravoti, šlūžyti, nutrotyti*. Stebino ir žodžiai, giesmėse keistai sukirčiuoti, lyg ir pažįstami, lyg ir svetimi: *gyvenìmą, garbintùmėm, užrūstìno, mirštãme, šaukiãme*. Tiktai keletą giesmių močiutė mokėjo *ant puometys*. Kitas reikėjo giedoti vedžiojant pirštu eilutes ir jai, tebaigusiai tris klases, tai buvo nelengvas darbas. Retkarčiais giesmė prislopdavo, pereidavo į šlebizavonę, bet netrukus vėl atsigaudavo ir tęsdavosi.

Pavasarį, jei gegutė atskrisdavo pernelyg arti namų, mėtydavau pagalius ton pusėn, bandydamas išgąsdinti ir nuvyti paukštį, nes kukavimas prie namų reiškė mirtį kažkuriam iš ten gyvenančių. Gegutė kukavo Laugalio eglėje – mirė senoji Laugalienė, gegutė kukavo Šiaulio berže – mirė dar tvirtas ir linksmas Šiaulys. Užkukavus gegutei, krito Jagmino Bladžius, didysis grybautojas, išnardęs Paegluonio skroblynus, iššliaužiojęs Grumbės eglynus, Meškinę ir Vilkduobės baravykynus. Mano vaikystės kaime ruoštis mirčiai, siūdintis įkapes buvo taip pat įprasta, kaip ir surašyti testamentą ar pasistatyti sau paminklą kapuose. Visai netoliese gyvenanti kaimynė turėjo net pasidirbdinusi eglinį grabą su dailiai aukštyn siaurėjančiu dangčiu ir tamsesnio medžio kryžiumi ant viršaus. Tačiau kai ji numirė, rankų darbo grabas neįtiko

1776 m. statytos barokinės Batakių bažnyčios interjeras prieš gaisrą.

mieste gyvenusiems vaikams – Tauragėje nupirko ir įkapes, ir naują grabą. Senąjį atidavė mūsų artimiausiam kaimynui Trepui, pas kurį eidavau ūkio darbams skolintis arklio Bėrio. Daugelį metų Bėris, po jo dar kitas Bėris, avižas ėsdavo iš to eglinio, paraitytomis kojelėmis grabo, pastatyto ant plytų daržinės pasienyje. O ta Trepo daržinė ir staldas buvo statyti mano senelio Juozapo, kuris jau seniai ilsėjosi Batakių kapinaitėse.

Senelis, kurį vadindavau *senuoliu,* mirė, kai buvau ketverių. Mama, tuomet dar gyvenusi su mumis, pažadino mane labai anksti. Buvo spalis, lauke dar visiškai tamsu. *Senuolis miri*, – pasakė rengdamasi. Tai man nepadarė jokio įspūdžio. Nesupratau šių žodžių reikšmės netgi tada, kai *senuolis* gulėjo gražiai apsirengęs tarp gėlių ir vainikų. Įsiminė tik eglišakių kvapas ir balti angelai, pamaldžiai sudėję rankas, klūpantys ant nuleistų *gaziko* bortų.

Jau nuo pavasario *senuolis* sunkiai sirgo ir bemaž nesikėlė iš lovos. Gulėjo saulėtame kambaryje, kurį vadindavome *didžiuoju*. Visą laiką gulint ir mažai tejudant, ligoniui pradėjo tinti kojos, tad buvau pastatytas jas *krutyti*. Atsistojęs kojūgalyje, įsikibdavau į dideles baltas pėdas, kyšančias iš po antklodės, ir *krutydavau*.

Niekada nesukęs per daug galvos dėl ūkinių reikalų, *senuolis* rudeniop šiek tiek atsigavo – pradėjo planuoti trobos remontą, žadėjo, kai pasveiks, parsivežti žvyro po *stuba* ir po *didžianja* padėti *pamūrenką,* kalbėjo apie *pierlentes*, *kurmiu spanstus, naujas mygas sklepe, anžūlinius ranstus tilčiukui* ir nekantraudamas laukė pensijos – pirmosios savo gyvenime. Šalia ant krėsliuko laikė sieninį plėšomą kalendorių, tačiau vis tiek, namiškiams besiplūkiant daržuose, *bežygiūjant aplei gyuolius* ir namų ruošą, likęs vienas pamesdavo dienų skaičių. Vėl ir vėl nekantriai klausinėjo, ar dar nepraėjusi ta diena, kai laiškininkė Marikė turinti atnešti pensiją.

Pensijos sulaukė rugsėjo vidury. Labai, kaip jam nebuvo būdinga, jaudinosi, drebančia ranka pasirašė ant kvito, it ant kokios svarbios slaptos sutarties. Spalio pradžioje suvažiavo dukros. Visi, turbūt ir jis pats, suprato – atsisveikinti. Išėmęs iš po pagalvės padalijo po keletą kupiūrų visiems. Gavau ir aš dešimt rublių. Laikiau rankoje raudoną traškantį popierėlį, kažkaip nesmagiai, nejaukiai, ir nežinojau, ką dabar man su juo daryti.

Kartais močiutė sėdėdavo ant geležinės lovelės tyli ir susimąsčiusi. Ranka pasirėmusi galvą žvelgdavo į laukus, į vieškelį, į tolumoje boluojančias Trepo, Bružienės, Laugalio trobas. *Kan mislyji, mačiut?* – paklausdavau. Pasitaisiusi lanGuotą skepetą, patylėjusi atsakydavo: *Mislyju aplei sava mamele* arba *aplei Praneli,* arba *aplei senuoli.* Daugumos tų, kuriuos ji mylėjo, jau nebebuvo. Pažinojau juos, man atrodė, prieš šimtmečius gyvenusius žmones, tik iš jos pasakojimų ir keleto nuotraukų arba „paveikslų“, kaip tuomet sakydavome. Nujaučiu, kad jei būčiau turėjęs galimybę gyventi modernesnį, šiuolaikiškesnį, daugelio mano bendraamžių patirtą gyvenimą, nebūčiau jų pažinęs, nebūčiau turėjęs galimybės tarsi laiko mašina nukeliauti į tarpukarį, XIX amžiaus pradžią ir netgi lenkmetį – 1863 metų sukilimą. Nuolatinis mąstymas apie mirusiuosius gal buvo paskatintas karų ir pokarių, vežimų ir sibirų – sunku pasakyti. Sėdėdama ant geležinės lovelės savo kambarėlyje arba virtuvėje prie ratelio, kartais užtraukdavo nestipriu balsu ilgą baladišką „nešventą“ dainą, mėgtą jos brolio Praniaus, 1948-aisiais vasario šešioliktą žuvusio Sakalinės miškuose: *Dirbdin bruoliai nauja graba / Iš* šešiu *lenteliu, / Pina seses vainikeli / iš žaliu rūteliu. // Dirbdin graba be dureliu, / Viršuj be langeliu, / ka viejalis neipūstu, / sauleli nešvystu* ... Paskui patylėjusi, lyg prieštaraudama pačiai mirčiai, pasakydavo: *Geriau varlike šuokūti, ka tik ant svieta būti.*

1979 metais Batakių dangų vėl nušvietė ugnies pašvaistė. Perkaitęs šiferis tratėjo it kulkosvaidžio serijos. Iš Tauragės atlėkusi gaisrinė kaip įmanydama gesino įsisisautėjusias liepsnas, tačiau kultūros namai sudegė iki pamatų. Atsivėrusioje tuštumoje, prigludusi prie *zomato*, viena it pirštas liko stirksoti per stebuklą išlikusi medinė varpinė, kaip ir bažnyčia, statyta vietinių baroko epochos meistrų.

BUTUKAS

Po senelio mirties gyvenimas ėjo tik paprastyn. Nustojo veikęs pieno *seperatorius*, sudegė *zeimeris*, sugedo mažytis spintelės dydžio šaldytuvas. Tačiau dangus ir toliau buvo aukštas, žiemos gilios ir speiguotos, o vasaros – karštos. Šaldytuvas, pavirtęs paprasta *spintike*, toliau sau tarnavo, *zeimerio* motoras buvo išvežtas remontuoti, bet niekad nebesugrįžo atgal, *seperatorius*, užneštas ant viškų, papildė dešimtmečiais ten besikaupusių, daugiausia priešindustrinių daiktų draugiją.

Laikėme dvi karves, tad pieno kas rytą ir vakarą būdavo po du kibirus. Užtekdavo ir mums, ir šuniui, ir dviem katinams, ir ežiui, vakarais atitipendavusiam nuo pakulinės obels. Karvę išmokau melžti gal vienuolikos. Iš pradžių tai buvo nuotykis, vėliau – darbas ir pareiga. Kol perpratau gyvulį, ne kartą esu grįžęs tuščiu kibiru šlapias

Prie akmenų skaldymo mašinos apie 1955-uosius. Senelis Juozapas stovi pirmas iš kairės, atsainiai susikišęs rankas į kišenes, nusmaukęs kepurę ant šono. 1943 m. prie Kauno, švilpiant kulkoms, iššokęs iš vokiečių traukinio, dardančio su Lietuvos vyrais į Saksoniją, pokariu Batakių kapuose su bičiuliu Karosu slapstęsis bunkeryje, atsisakęs stoti į Norkiškės tarybinį ūkį, įsidarbino Tauragės kelių valdyboje, kur galėjo jaustis laisvesnis.

nuo galvos iki kojų, „it iš pieno plaukęs“. Šviežią, šiltą, perkoštą pieną pildavome į *kanes* – aukštus, siaurus skardos bidonėlius su *kraniuku* ir mažyčiu stiklo langeliu apačioje. Vasaros laiku pilnas pieno *kanes* nešdavau į paūkį, kur antrapus tilčiuko buvo *šuliniki* – negili duobė, iškasta *šaltenia vytuo.* Net per didžiausius karščius vanduo būdavo toks, kad atimdavo ranką.

Vasaros laiku, ypač kada prasidėdavo atolo metas, sviestą reikėdavo sukti kas savaitę. Tai buvo vienas iš maloniųjų darbų. Sėdi sau ant skrynikės dangčio ir dvi, tris valandas neskubėdamas plaki *brūkštelyje* kliuksinčią tyrę. Skubėti nebuvo galima, ypač per karščius, nes tada susisuks ne gelsvas, minkštas, bet baltas, trupantis, panašus į žvakių lajų riebalas, kažkodėl vadinamas didžiuoju sviestu. Butukas nedidelis, gal trijų metrų ilgio ir poros metrų pločio, tačiau jame smagu, šviesu. Iš trijų pusių senelio sukalti dideli langai, suskaidyti į įvairaus dydžio kvadratus ir stačiakampius, kuriuose pramaišiui su permatomu stiklu simetriškai išdėstyti švietė žali, mėlyni, geltoni, raudoni, balti raštuoti stikliukai. Leidžiantis saulei butukas nušvisdavo fantastiškomis vitražo spalvomis, kartu su pintais eglių šaknų krepšiais ant sienos, kuriuose uždengti marle džiūvo sūriai, su čia pat už skrynikės gulinčiais sūrio spaustuvais iš dviejų storų lentų, su sūrmaišiais, kabančiais ant medinių gembių, ir su medine, vietomis jau visiškai išdėvėta, trinka, nepamainoma pagalbininke velėjant linines paklodes ir užvalkalus. Trinkos viduryje *karbai* jau buvo visai nudilę, tik medžio šakos, apčiulptos pelenų šarmo ir *persyliaus*, netvarkingai kyšojo it senatvės išklaipyti pirštai. Vis baudžiausi padaryti močiutei naują, geresnį įrankį, bet taip ir neprisiruošiau. Vėliau iš Šilutės giminaičiai atvežė metalinę trintuvę. Ant balkio virš laukinių durų savo nepajudinamoje vietoje gulėjo *skambals* – varinis, maždaug penkiolikos centimetrų aukščio varpas, surūdijusia šerdimi. *Skambals* kažkada, dar prieš karą, prieš pokarį ir kolūkį kabėdavęs karvei po kaklu, pranešdavęs piemeniui apie nuklydusį gyvulį, jau daugelį metų nebebuvo naudojamas. Kažkada, kažkieno jau nebesančios rankos padėtas į šią vietą, nesuteikiant reikšmės nei jam, nei tai vietai – tiesiog virš durų buvo patogus *pasidiejims*, tarsi kokia lentyna. Atidžiau pagrabaliojęs šalia skambalo dar atradau gulintį alavinį šaukštą ir *pielyčią* – surūdijusią, bet visiškai tinkamą naudoti dildę.

Durys iš butuko į lauką buvo sunertos iš paprastų lentikių, laikomų kalvio darbo vyriu, giliai

Senuolia laidotuvės 1975 metais. Buvo darganotas, šalto vėjo blaškomas spalio rytas. Ilga žmonių vora, netelpanti į sąmonę ir į kadrą. Sodyba – paskutinė valakinio kaimo nuoplaiša, išvengusi 1923-iųjų žemės reformos ir sovietinės melioracijos, likusi it prėjusio laiko sala tarp begalinių tarybinio ūkio laukų, be krypties į šviesią ateitį, be kelio į vieškelį. Iš senosios dviejų galų trobos neseniai perstatytas gyvenamasis namas, prie kurio matyti *senuolia* sodintas, atmintyje įsispaudęs beržo siluetas. Švariai nuvalyta, žiemos miegui paruošta dirva su mano dar neatrastais prūsiškais vario pinigais, išpaišytomis puodų šukėmis, kulkomis bei misingio žiedu, kurio vidinėje pusėje išgraviruota strėlė. Ir galiausiai – varpo garsas nuo Batakių miestelio pusės – tolimas, gožiamas vėjo, bet kiaurai ir negailestingai smelkiantis nerimo įaitrintą klausą.

įkaltų į apvalaus neapipjauto medžio *ušokus*. Duryse įtaisyti du *sklansčiai*: vienas geležinis, su *karbukais*, kitas, gerokai didesnis, medinis. Nakčiai būdavo užšaunami abudu, o kur toliau išeinant, iš lauko pusės pro specialiai paliktą skylę įkišę iš dviračio pompos pasigamintą raktą, užstumdavome tik geležinį *sklanstį*. „Raktą“ slėpdavome čia pat, po akmenuku. Tebegirdžiu skirtingus abiejų užšaunamų skląsčių balsus.

Baigiant sukti sviestą aplink skylę *brūkštelio* dangtyje pamažu pradėdavo augti standi balta puta – ypatingas gardėsis, atpirkdavęs darbo monotoniją. Galop imdavo rastis nedideli sviesto grūdeliai, *brūkštelio* viduje sužliugsėdavo pasukos. Susuktą sviestą kelis kartus dubenyje tekdavo perplaustyti šulinio vandeniu minkant druska įtrintu mediniu šaukštu. Didžiąją dalį sviesto, kaip ir sūrius bei kiaušinius, parduodavome Tauragės turgelyje. Mūsų produktai, ypač močiutės saldrūgščiai sūriai su morkų sultimis, turėjo didžiulį pasisekimą. Pasukos atitekdavo veršiukui arba kiaulėms, tačiau rudenį, atsiradus daugiau laiko, iš pasukų močiutė gamindavo specifinio skonio „medų“, tepamą ant duonos arba dedamą į arbatą.

BULVĖS

Balandžio mėnesį, pradžiūvus dirvai, prasidėdavo bulviasodis. Sueidavo jau prieš kelias dienas prašyti talkininkai. Atvažiuodavo Trepas su Bėriu arba Šimatis su savo romiąja ir paklusniąja Raude. Sueidavo bulvių mėtytojos Trepienė, Bružienė, Nėvienė, Petraitienė, Skirienė. Artojas, pradėjęs nuo vidurio lauko, gale apsukdavo arklį ir kitą vagą jau varydavo lauko pakraščiu. Tuomet užvirdavo įtemptas bulvių mėtytojų darbas – kiekviena turėjo spėti įveikti savo atkarpą anksčiau, nei į ją įžengs šnopuojantis arklys. Ir ne šiaip sau reikėjo numesti bulvę, bet įspausti ją į purų atverstos vagos šlaitą, kad viduriu žengiantis gyvulys jos neišspirtų ir nesutraiškytų. Moterų kresčiai mediniai, pinti iš vytelių arba eglės šaknų. Maišai pakuliniai, močiutės daug kartų lopyti su šone kadaruojančiais *leiciais*. Talkininkės niekad neimdavo pinigų už savo darbą, bet laukdavo manęs per savajį bulviasodį, tad balandžio antroji pusė, gegužės pradžia praeidavo betalkaujant. Tą dieną, kai būdavau pakviestas į talką, į mokyklą neidavau. Mokytojai, daugelis patys turintys ūkelius, į mano praleistas pamokas žiūrėjo atlaidžiai.

Po savaitės kitos nuakėtos bulvės sudygdavo, sužaliuodavo. Palaistytos lietaus, kartu su bulvėmis iškišdavo galveles ir piktžolės, bet dukart nuvagotos bulvės paimdavo viršų, šaudavo aukštyn ir puldavo krauti pumpurus. Tačiau apie Jonines, laukuose ir pievose žolynams švenčiant saulės galybės pergalę, džiaugsmu nesitverdavo ir bulvių vagose atsigavusios žliūgės, usnys, kiaulpienės, varpučiai, balandos, arkliabarščiai, noterės, dagiai ir nariuoti asiūkliai, šaknimis, rodos, siekiantys žemės centrą. Prasidėdavo ilga, varginanti kova už bulvių gerovę. Per dienas, kepinant saulei, keliais ropodavome po bulvių vagas, plėšdami piktžoles iš žemės, kuri visus priėmė ir buvo lygiai dosni visiems. Apsivilkdavau sunkias, storo brezento senelio kelnes, man gerokai per dideles, todėl ties *rumbu* susijuosdavau virvele, kad nepamesčiau. Iš ryto, dar nenukritus rasai, nuravėta žemė, susimaišiusi su žolių sultimis, kvepėdavo neapsakomai aitriai ir aiškiai, bet vėliau, žolei vystant, įsimesdavo kitas – salsvas, liūdnokas kvapas. Atsimenu žliūgių grožį. Purios, rasos pilnos garbanos, plokšti, it pušies drožlelės, balsvi ir geltoni žiedai, ant kurių tupi visokie maži vabaliukai. Norėjosi glostyti, o ne rauti. Klūpant ant kelių, įkišus veidą tarp žydinčių bulvių, atsiverdavo ištisi kiužantys gyvybės pasauliai: varlės, rupūžės, driežiukai, pulkais traukiančios skruzdėlės, nešančios sparnuotus amarus, sprunkantys vorai, apsikabinę milžiniškus baltus kiaušinius, plokšti šleivakojai spragiai, straubliukai, grambuoliai, boružės, kolorado vabalai, pūkuoti, raini saulės kirminai ir mažyčiai, ryškiai raudoni voriukai su kryželiu ant nugaros, netikėtai išvirstantys iš po žemių su išrautomis šaknimis. Močiutė, raudama kokią didenę usnį arba balandą, stebėdavosi augalo *diktumu*, jo šaknies ilgumu, lyg maža ji būtų per gyvenimą tų žolių, tų šaknų prirovusi. Maždaug per savaitę visos bulvės būdavo išlaisvintos iš piktžolių pančių ir atsidėkodavo mums, baltai melsvai pražysdamos. Jei vasara pasitaikydavo lietinga, po dviejų savaičių mūšis su piktžolėmis prasidėdavo iš naujo. Chemikalai buvo neleistina, šventvagiška, neprigyjanti mintis. Kolūkio laukų niekas neravėjo, o derlius nenusileido mūsiškiam. Įsigyti chemikalų iš laukus purškiančių traktoristų nebuvo nei brangu, nei sudėtinga, tačiau ne ekologinė sąmonė, išpopuliarėjusi atgimimo laiku, mus sulaikė nuo šio žingsnio (kiek laiko ir jėgų būtume sutaupę), bet įprotis, tradicija ir keista pirštų, delnų, akių trauka prie žemės. Atrodė, kad nebus nei derliaus, nei laimės, jei pats savo pirštais visko neiščiupinėsi.

RAKTAS

Kartą pasimetė *sklepo* raktas. Tai buvo paprastutė pigaus metalo geležėlė su ausele, tačiau be jos negalėjome patekti vidun, kur *mygose* patamsyje gulėjo bulvės, morkos, runkeliai ir kitos daržovės. Kabamoji spyna, tokia pat paprasta ir negudri, kaip ir raktas, galėjo būti atrakinta kirvapinte, bet po to jau būtų niekam nebetikusi. Daiktai mūsų gyvenime pasižymėjo pastovumu ir tarnaudavo metų metus. Kai kuriuos, siekiančius mano prosenelių, XX amžiaus pradžios, buitį tebesaugau.

Kurį laiką tikėjomės, kad raktas atsiras savaime, tad valgėme paskutines bulves ir laukėme. Ir štai vieną naktį sapnuoju, kad išeinu pro duris, suku pro kerčią, kur ant sienos visad kabėdavo lauko termometras, peršoku rausvą, iš senosios trobos pamatų likusį akmenį ir lipu geležinėmis *koptikėmis* viršun, ant viškų. Bet pro siauras durikes nelendu, tik pakeliu ranką ir grabinėju nedidelę gulsčią lentikę virš staktos. Ir stebukle – mano rankoje sužvilga tas pražuvėlis, kaip visad su rausvu raišteliu ant kilpelės. Nubudau susijaudinęs, nežinodamas, tikėti ar netikėti savo sapnu. Apsirengiau ir pasileidau į susapnuotąją vietą. Pagrabaliojęs virš staktos užčiuopiau metalą – raktas! Tačiau ne tas.

Apžiūrėjusi mano atrastą gerokai aprūdijusį raktą, močiutė nebeprisiminė, nuo ko jis. Nebeprisiminė nei kas, nei kodėl jį ten padėjo ar paslėpė. Ir man tai liko mįslė.

(Tęsinys – kitame žurnalo numeryje.)

LOOKING BACK FROM THE HOMESTEAD. LITTLE STORIES FROM BATAKIAI

Egidijus Gaidauskas

The author of this essay reminisces on his childhood experiences in the village of Batakiai (Tauragė d.). In the 1970s–1980s he spent his childhood at the home of his grandmother, where the old traditions were still preserved, routine agricultural work took place, stories about the past were told, and life's wisdom was subtly taught. This homestead, surrounded on all sides by the fields of the collective farms, was almost like an island, a place where the past was intermixed with the present. At home, family stories were shared, memories from the 20th c. war and post-war period, mythical stories harking back to the 19th c. The natural world that surrounded him, the non-childish work of a little boy living only with his grandmother, a first encounter with death, childhood experiences of guilt – in the memories of the author these moments come to life with details, smells, colours and are described as key existential experiences.

MARIJONA GAIDAUSKIENĖ PASAKOJA

1992 metais atlikdamas dialektologinę praktiką įrašiau dvi kasetes savo močiutės Marijonos Kairevičiūtės-Gaidauskienės pasakojimų. Ilgais žiemos vakarais kartu plėšant žąsų plunksnas arba močiutei sėdint prie ratelio pasakojamos nuo vaikystės daug kartų girdėtos istorijos man buvo jau gerokai pabodusios. Anuomet tiesiog buvo jauku ir gera girdėti jos balsą, tarsi tik pačiai sau, bet lyg netyčia ir man bylojamus pasakojimus, vaizduotis kažkada gyvenusius, bet man visai nepažįstamus žmones, lyg savus, lyg matytus, lyg gimines, bet kartu tolimus, pasakiškus, kaip ir jų istorijos, su tikrais ir tuo pat metu mitiniais įvykiais. Pasakojimų geografija neplati, apimanti dūnininkų tarmės pietrytinį pakraštį, – tai Batakių apylinkės, Paltiniškės, Gerviečių, Eidintų kaimai, Rakauskio dvaras Norkiškėje, Adakavo, Skaudvilės ir Viduklės miesteliai. Tik laikui pamažu nusinešant amžinybėn žmones ir daiktus, nykstant tarmei ir buvusių sodybų vietoje erdvėjant laukams, prieš daugiau nei du dešimtmečius užrašyti tekstai dabar man atrodo jau ne asmeninio, bet gerokai visuotinesnio pasakojimo dalis, anos, agrarinės, ikiindustrinio pasaulio žmonių vaizduotės paliudijimas.

MATŪZELIS

Kita sīki žmuonis žinuoje, kada mirs. Daba tai nežina, tai i vag, plieš, rubavuo – anī nežina, kada mirs. Tai daba ain Dievs, žiūr, ka vīns vīrs, Matūzelis, tver tuora iš kīčiu. Uo Dievs i saka aidams pruo šali: „Nu, kan tu dirbi, žmuogau, ka tu daba iš kīčiu tuora tveri, nu kas tī kītei?“ „Nu, ale kam mun tverti gera tuora, juk aš rītuo mirsiu, užteks mun šendī, rītuo. Kas gyvens, tas viel užsitvers.“ Dievs pagalvuoje, jēgu žmuonis taip dara ir anī žina sava smerti i nesistuoruo, tai, saka, padari, ka nežinuotu, kada mirs. I tas Matūzelis nenumiri, i ta tuora greit sugriuva, i gava tverti kita, i vieleis, i vieleis. Da pagīvena isai. Uo daba, žiūrėk, kits beuogdams gala gaun, uo ka žinuotu, ka greit mirs, užsitvertu kīčiu tuora, i gana. Tai negerai gal Dievs padari.

UKPJUORIS

Paskui pasakuoje da strujus, ka grabkasei kasen kanalus, raden karstą. Tas karsts tuoks naujes, nei supuves, nei niekur nieka. Jau nu kaži kada, jau nei zvana nebuva ten tū kapū būta. Tai tī grabkasei i atidara pažiūrieti. Žiūr, saka, vīrs gul' i mirkčiuo, mirkčiuo sau. Parsiganden tī vīrai. Ale vistīk vīrai i vīrais līkt. Tai pajiemen, anam galva nukirten i už kuoju gala padiejen, uo paskui i kapus nuvežen. Uo kīk jis tū metu išbuva ten i varga visa laika, nieks nežina.

UKPJUORIS ANT VIŠKU

Da pasakuodava vis – kita syki, tuokī su dantims užgimdava vaikai, i jē anū dantis tus neištraukdava, ka i pakrikštyti numiren, anī atsikeldava i vaikščiuodava. Muna mamas mama pasakuoje, ka Adakave už Skaudviles vīnū žmuoniū vaiks gimi ukpjuoris. Jau užauges, jau diduoks vīruks buva, ka numiri. Tai paskui ateidava vakarais i dirbdava – dirbs ant višku, važinies ratais, kukne kriaustīs, šnekies. Tai tī žmuonis, kur ten gyvena, išvaževa kaži kur, a i laidotuves, a i vestuves, uo muna mamas mama i da kita mergele pavadina dabuoti. Muna mamas mama da buva jauna. Uo paskui nakti anuos atsiguli, ka, saka, pradieje su ratais važinietīs tas vaiks jūju, ka pradieje... Tai anuos nuoriejuses išbiegti, ale bijuojuses pakrutieti.

ŽIBURINEI

Kai aš da augau sava numūs Gervīčiūs, mūsu buva didelis ūkis. Muna tievele tieva tievus turieje keturesdešimt penkis desetinus žemes. Tai kita sīki vadindava pulverks. Tai ten už mūsu tūjaus buva senuole pīvas, vadīdava „pjaunys“. Buva pīvas, šīnaudavuom, ale ligi keliu klimpdava. Tai, ve, nupjaus tas pīvas, i turiedavuom ant kesčiu išnešti i kranta. Ivažiūti nēje. Uo i Batakius ka reikieje aiti, tai buva līptai. Tai ten tū žiburiniu buva daug. Mas atsistuosma pri langa i žiūriesma, žiūriesma, žiūriesma. Tī žiburiniai, vīns iš vīnuos puses, kits iš kituos, – tai iš vīna krašta, tai iš kita, kai kamūlei tuokī. Taip ateis, ateis i krūva, tik susibiegs i tiktai švīst i viršu. I viršu ta švīsa iškils, i viel kiti biegs. Tai taip par vakarus tī žiburinei i dūdava.

ŽIBURINIS GRIAUČIESE

Paskui vīna sīki, kai aš apsiženijau, tai muna ūšvieni pasakuoje, ka jije vaika, muna vīra, da maža supusi. I, žinuok, saka, žiburinis atein, atein iš pelkes i pruo pat langus, saka, kai aš tan vaika ant linges luopišie supau. Tai, saka, pruo šali prāje žmuogaus griaučes – vīni kaulai, miesuos nier. I buva vidurie, saka, tuoke kai kamūlīs švīsa.

Tai ka išsigandusi, ka bijuojusi – baimes.

MUOTREŠKA ANTIS

Kita sīki muotreška tuoke vis išnešdava pamazgas i vis pildava lauku. Neatidūdava visuokes nu maista nūlīkas nei žmuogui, nei gīvuoliui, ale vis išnešdava ir išpildava taip sau. Tai kīk laika prāje, jije pasena, uo gal i čīst nepasena, nežinau, i numiri. Tai paskui kuožna vakara tuo grabie, kur pildava, saka, antis sau snapiuka ikišusi būn i būn. I vis renk i renk kuožna vakara tas nūlīkas, tas iženas iš tų šanšlavu. Tai, ve, kuoke bausme jei uždieje – puo smerče išrink, kan išpylei.

VEL'NS, ŽMUOGUS I BUOBA

Juk kan buoba padara, jug nei vel'ns tuo nepadarīs. Jije viskan padara. Žmuogus sieje jevus. Tai vel'ns ateje, saka: „Siekem mudu ant pusīs. Žirniu aš tau dūsiu“, – saka. Tas žmuogus sutink: „Gerai.“ „Puse, – saka, – tu mun dūsi, uo puse tau būs.“ Nu tas vel'ns, žinuok, ateje, atneši tū žirniu, užsieja, dirba jis ten dirba, tus žirnius augina, augina. Daba jau reik pjauti. Vel'ns ateje, saka: „Tai daba jau pjausma žirnius.“ „Gerai, – sutink tas, – rītuo ateik, pjausma.“ Uo buoba saka: „Tu neik pjauti, aš aisiu.“ Ji plika nusirieda, nusineš dalgi i pjaun sau. Tas vel'ns ateje – parsiganda. Nubieg pri tuo žmuogaus, saka: „Kaži kas mūsu žirnius pjaun.“ Saka žmuogus: „Nu kas čia galietu pjauti, jēgu vel'ns nepjaun.“ „Ale, – saka, – baisesnis da už velni – puo subines kūdelis pakulū, puo kaklu nutīsusias terbas, visa tuoke bjauri.“ „Ai, – saka žmuogus, – ka tuoke, tai aš ir bijau. Tai tu jau aik, tarkes su tum pjuovieju.“ „Ne, – nesutink vel'ns, – jau aš neisiu, neisiu – tepjaunīs, tenešīs.“ I palika tus žirnius tam žmuogui. Ta buoba nusipjuovi. Jau vel'ns nāje niekum nešėns.

PILĀTI

Batakiūs da jauni aidavuom šuokti an Pilātes. Tuoks didelis, gražus kalns. Tai ten kuokī žmuonis seniau gyvenen, a dvarai, a kas. Apei runda krantai, uo paskui už jūju jau Anči bieg. Tai tuo Pilītie skīlie, taip šnekiedava, buvusi. Jē jau kuoki akmena, a kuoki gelži mesdava, tai, saka, žvangies nužvangies sau. Buva i tebier ta Pilāti. Tai ten nu tuos Pilātes pakalni, uo tuo pakalnie līpts, bieg vandenuks Ūkis, tuoliau žydu kapai. Syki kunigs pareje ten vakare. A jis pri liguone buves, a kur. Ant tuo līpta mažas vaiks pasiruodes jem ir pradiejes prašyti: „Kunige, pakrikštyk“. Nu i tas kunigs siemi an tuo līpta i krikštije. Nežinuoje, a mergeli, a vaiks, vistīk krikštije. Varda dieje Uona ir Juons dieje. Tai tada, kai pakrikštije, tas vaiks i ainiuola pavirta i pakila aukštīn, pasakes: „Daba aš laimings, i tu laimings.“ I dinga sau.

NUSKENDES VARPS

Du varpai buva Batakiū varpnīčiuo. I ten tuoks priūds didelis, ir ant tuo kranta varpnīče. Vīna nakti, ka užeje smarkus viesuls, ka pradieje tus varpus supti, skalambīti. Vīns varps trūka susīk, nukrita i nurītieje i tan priūda, nu. Tai strujus pasakuoje, žmuonis paskui girdiedaven, kai aidaven nakti, ka tas iš vandens šaukdaves tuo antruoje varpa. Vis pagelbas šaukdaves, skambiedams: „Brolau, skendau, gelbiek muni, brolau, skendau, gelbiek muni.“ Tai taip jau buva. Ne kuoke legenda – jau tikrai buva. Uo Dievs žina, a jis tebier tam dugne, a nukeleva i dangu, tas varps.

Buobuti Rozalija, gimusi 1885 m. Palteniškės kaime, netoli Rakauskio dvaro. Šešerių tapusi našlaite, keletą metų buvo priglausta Skaudvilės žydų, kuriems visą gyvenimą jautė dėkingumą. Suaugusi atitekėjo į Gerviečių kaimą šalia Batakių. Mėgdavo pasakoti tai, ką girdėjo iš savo tėvelio tėvo, strujaus: apie žiburinius, ukpjorius, Rakauskio dvarą, baudžiavą, priūskapius, Raudonkrūtinį Bijotės miškuose. Kai kurie jos pasakojimai susiję su Adakavo ir Viduklės miesteliais, iš kur buvo kilę jos tėvai. Fotografuota 1962 m. Nuotraukos iš asmeninio archyvo.

VEL‘NS NU PRIŪSKAPIU

Tai muna mama pasakuo. Pasakuo, amžinatilsi, muna muotīneli Palteniškie. Ten netuoli priūsu kapai. Tai kaimīns Valantiejus susikirtes malku sīksninius beržinius i pasidiejes pri tū priūsu kapū. Uo tī kapai ant tuoke kranta, aplei runda medei, Anči, atkrantis tuoks. Paskui jis ka nain, žiūr, ka tū juoje malku mažie. Tai jis vīna vakara saka: „Aisiu pasauguoti, kas tas malkas vag, a tī priūsai susineš i kapus, kūren ugni, a kan“. Tai jis pasijem avinius kailinius, išsivert, nain pri tū priūskapiu i lauk, atsisiedes. Lauk, lauk, i atvažiū du vīrai su arkleis, i praded kriautīs tus juoje medžius. Tik jis spīgt iš tū priūskapiu, nu tuo zuomata pri tū vīru. Ka tī parsiganda – arklems puo šmiki i nulieki. Uo jem nu tū kapū, kur tuokī dideli medei užaugen, užžergi jam an spranda tuoks aukšts, saka, didelis su tais medeis līgus. Kai užžergi, jau jis negalieje atsitīsti, tai turieje repečka vaikščiuoti. Nusitvieri už ausū ir juoje, uo jis repečka aje. Tai vaikščiuoje taip ligi dvylektas, tik tada nužergi. Tai tas žmuogus negalieje stuovieti, nuvirta – tīk privargina. Pareje jau prīš rīkmeti, pabuva, pasirga gal dvi savaites kuokes, kaimīns tas jūju, i numiri puo tuo. Nei tū malku reikieje, nieka. Jau, matai, nereik kita baugīti.

RAKAUSKE LANKA

Tai mama da pasakuodava, kad kai jija da nebuva ant svieta, tiktai juoses strujus, jau tievele tievus, kada buva cara laikai, kazuokai i baisei puonai buva galingi, tai Rakauske dvars buva. I ten už tuo Rakauske dideli dauba – iš vīnuos puses mišks, iš antruos – atkrantei, atšlaitei. Ta lanka tuoke dideli, gera žemi, līgi tuoke. Ten nei triuobū buva, nieka.

Tai tī kazuokai pradieje puonus gaudyti – jau iškarti nuorieje anus. Tada visi puonai, kunigai už tuo Rakauske i lanka susimeti. Turieje katilus anī užsitaisen, valgīti virdavuos, tarp tū miškū i gyvena susejen.

Vīna dīna atjuoje kazuokai pri muna mamas senuole i praši, ka anus nuvestu i tan Rakauske lanka. Nu Palteniškes ligi Rakauske dvara ten da keli kiluometrai mišku. Tai juoje jau anī, uo tas senuolis vedi. Tai, saka, kai netuoli tuos vītas, pradieje žegnuotīs anī, vistīk, matai, tikenti buva. Kai nuvedi netuoli dvara, senuolis biega šalin jau. Uo kazuokai tus puonus, nesvarbu, a kunigs buva, a puons, a kas, visus iššaudi, iškuori. Ten tuo lankuo i buva jūju kapai. Tai tuo Rakauske buoba buva niešče. Buva gera didei ta puoni. Gera didei buvusi jau jija tums kumetkums. Tai buobas jan išlaiki – apriedi sava drabužeis ir išgelbieje. I ta pasilika. Paskui pagimdi vaika tan Rakauskiuka, tai nu tuo ir aje tī puonai paskui vieleis, vis Rakauskei. Uo dvars i daba tebier. Ale nieka dabar nier, tik triuobas palaikes.

Kaspučių giminės suėjimas Palteniškėje kartu su kaimynais Valantiejais. Pirmoje eilėje šešta iš dešinės – Rozalija Kasputytė-Kairienė, Marijonos mama. Su Palteniške, kur Rozalija buvo gimusi, susiję ir daugelis jos dukters Marijonos pasakojimų. Greta Rozalijos sėdi anūkė Julija Gražina, o šalia jos – Antanas Kasputis, Rozalijos brolis, iš dviejų santuokų susilaukęs 20 vaikų. Iš Merės Ivoškevičienės archyvo.

AUKSA PŪDS

Mama pasakuoje, ka jūju kaimīnui Žičkui prisisapnaven taip: „Pasijimk Kasputi Antana ir eik i veja, kur uobelis aug. Puo ta uobele īr auksa. Aiket dvījuo sīkiu išsikasti i pasidalīti“. Tai tas neklausi. Kita nakti viel jem prisisapnava. Tas vieleis nieka. Treče nakti: „Aiket kasti, saka, uo jē ne, tai nei tau būs, nei kitam“. Tai tas jau pavīd, muna senuoliui Kaspučiui nieka nesaka – nein vīns kasti.

Su buoba ten anīdu nāje i pradieje badīti. Kad kīk ten pakasen, jaut, ka netuoli piningai. Jau anims akis iš džiaugsma išspruoga, jau atsiriemi i pūda kuoki, jau nežina, kan darīti, kad tīk auksa ras. Kai reik, kad ateje su viesulu didžiausi degla kiauli. Su viesulu atpūti, saka, nu tuos uobelys, paneši i pameti tuoliau tan buoba, i da jaujes stuoga kampa nuplieši. Uo tī piningai, garmieje i nugarmieje i dugna, nužvangieje, i jau nieka anī nerada. Tai paskui pasaki tam muna senuoliui, mamas tieveliui, ka jau taip prisisapnaven jem. Tai nājen dīna ten anī, žiūriejen, žiūriejen – nei zvana, nieka nerada. Tai iš pavīda, ve, nei jem teka, nei tam muna senuoliui. Nereik pavīdieti niekada, uo pavīdent nei pats negausi.

BUOBA KIRŠĪTUOJI

Gīven apsiženijen nauvedei. Gīven, gražiūju sutink anīdu, mīles vīns kita. Uo vel‘ns nuor supjudīti jūsius, ale negal nieka. Tai praša kaimīnkas tū nauvedžiū: „A tu negalietum supjudīti.“ Saka ta: „Ale aš visai greitai, jē tik mun naujus batus atneši.“ Vel‘ns prižadieje jei atnešti. Tai jije pajem, vakare nain pri tuos kaimīnkas, šnekas, viskan. Ta kaimīnka luova pasitaisiusi – jau gultīs ais tī nauvedei. Tai ta buoba pajiemi britva, pakiša puo puoduškas ir išeje patenkinta. Vīrs ain gultīs, kaži kaip pakel puoduška, žiūr – britva! Išsiganda i supīka. Saka: „Tai kaip čia dabar, tai tu muni nuori papjauti nakti.“ I pradieje anīdu pīktīs, pīktīs... „Ka tu muni nuori papjauti, tai nebūsiu aš su tavim,“ – saka tas vīrs. Tai ir išsiskīri anīdu.

Tai tas vel‘ns paskui tuos buobas bijuoje. Pajiemi batus jei nešti ant tuokiuos ilguos kartīs, ka par ciela kiluometra. Atneši jei, saka: „Pasijimk uždarbi.“ Ir jisai biega nu juoses, pametens tus batus, kad jau jije jem nieka nepadarītu.

VEL‘NS PRUO BRIZGILA ANSA

Strujus mun pasakuoje. Gyvena tuoks Dīkmuons, priūsas jau. I juoje buobuti merdieje. Sirga i miri. Tai a kaži kas jem pasaki, a mat, vel‘ns patari, ka kai miršt, reik pasijimti rinke arkle brizgila i par tan rinke žiūrieti. Tai jisai pasijiemi – ta buobuti jau visai slabni, jau merdie – tan brizgila, už duriu pasidieje i žiūr par rakta skylike i par tan rinke. Tai pamati, kad juoje buobuti miršt, uo vel‘ns šale atsistuojes juoses skūra lup. Tai tas priūsas parsiganda, meti brizgila i biega, ka kulnis i subine mušuos. Biega, biega kaži kur e miškus. Išbiega iš tuo išgansče, ka buobutes skūra vel‘ns lupa. Uo ten lupa a nelupa, ale tas Dīkmuons taip pasakuodaves strujui.

GRABNĪČIU ŽVAKES

Tas muna strujus jau buva šimta metu, ka miri. Uo jau dabar aš aštūnesdešimt. Tai jau beveik du šimtai metu, kai viskas prāje. Vakars i mas, vaikai, tūjaus apsiesdavuom jiji. Tai vieleis jis pasakuo – priūsas kaimīns buva. I praša jisai katalika: „Tai mun nunešk žvakiu i bažnyče, pašventīsi.“ Matai, buva vasare mienu, grabnyčes. Saka: „Ka tu eini dabar, ka jūs tas žvakes šventinat, tai i muna nunešk.“ Tas žmuogus pajiemi tas žvakes nu tuo priūsa i neši šventīti. Ka žvaki īr pašventīta, tai kai miršti, jen uždeg, i visi velnei bieg šalin. Ale aidams jis pamislije: „Kan aš daba eisiu priūsui žvakes šventīti.“ Krūms buva, saka, ir ikiša tas žvakes i krūma. Nāje i bažnīče, sava pašventina. Uo paskui parein i pri tuo krūma žiūr, ka visas tuos žvakes deg, plīsk sau. Parsigandes baisiausiei. Tai paskui baisiei pargīvena, sirga iš tuo pargīvenima.

DIEVS GALVAS DALIN

Dievs aje, matai, galvas diedams vyrams i muotreškums, tai jiemi, matai, i sumaiši – velne galva uždieje muotreškai. Tai jau katrums pateka, i dabar īr su velne galvums. Ir pasilika galvas tuos anums uždietas, ir īr anuos tuokes pasiutuses.

DIEDES SMERTIS

Nu paskui muna diedis susirga, mamas bruolis jau, kur uokīče belaisvie buva sugauts Lauksargiūs. Sirga, sirga kaži kīk laika. Paskui prīš tan smerti kaimīnai ateje budieti, padieti numarīti. Tī kaimīnai suseje vīna vakara, kita... Paskutini tan vakara jau jem didei bluogai. Iš luovas krint, keles i vieleis siedes. Kaimīnai krapin jīji su vandeniu švenstu, uo jis saka: „Kaimīnai nekrapīket, ne-

krapīket. Da mun nereik.“ Ale jam baisei sunki buva ta liga – kuožnam smertis īr sunkus. Tai jisai iš luovas lip viel i viel. Jau paskui tas paskutinis muoments priseje, saka: „Dabar krapīket, dabar krapīket. Tik daugiau i pasīnius krapīket.“ Tai, matītīs, jau velnei apspita, ka jis taip praši. Paskui jau užgesa su paskutiniu šnekiejimu.

PADIEK, DIEVE

Vīns vīrs susipīka su buoba i nāje jisai kartīs i jauje. Užsilipa ant pakuruos, prisiriša šniūra pri kazila, užsidieje kilpa an kakla – jau daba karses. I saka: „Dieve, padiek.“ Tai ka lūža ta kartis, tas kazils, ka jis tiška an žemes i nutiška nu tuos pakuruos. „Uo ka jīji velnei,“ saka dejūdams. Vel‘ns ir atsilīpi: „Kudie tu pirmiaus munes neprašei? Dieva pasiprašei, nukritai i dejūk sau nukrites, subinkauli a strienkauli pasidaužes. Būtum sakes „Velne, padiek“, jau būtum pasitempes.“ Nu tas pagulieje, pagulieje, pasirangi i tur aiti numuo pri buobas. Jau nepasikuori.

DVYLEKA GALVŪ

Senis kuoks turieje piningū daug. I nuorieje jis pūda su auksu i piningais pasikavuoti. Sekmadīnis buva. Tai tas senis smarkiai vara: „Aiket visi i bažnyče, aiket visi i bažnyče.“ Uo vīns berns saka: „Jis, musie, kan nuots, ve, mislīj, ka taip dara.“ Tai tas berns jiemi ant pakuruos užsilipa. Senis, kai visi išeje, auksa atsineši, šiaudus pasiverti ir dūbe iškasi. Kasdams saka: „Kas nuories tus piningus pasijimti, tai turies dvīleka galvū paguldīti.“ Tai berns ir atsilīpi: „Ar žvirbliu?“ Saka: „Vistīk, kīnuo būs, ale dvīleka galvū!“ Berns pabuva, pabuva ant tuos pakuruos, uo senis paskui jau nāje. Kai paskui tas senis numiri, tai tas berns susigaudi dvyleka žvirbliu paliepeis, galvas visims nusuka, nusuka i nāje i tan jauje, pasiverti tus šiaudus, atsikasi tan dūbe, žiūr, ka vel‘ns užsisiedes ant tuo auksa i sied sau. Tai pajiemi velniui su vīna galva davi i kakta, su kita, saka: „Taip buva pasakīta: dvīleka galvū, nesvarbu kīnuo būs, turi pasitraukti.“ Visas galvas i tan velni sutalži. I vel‘ns eje su vieju ir išeje. Berns pasijiemi piningus, parsineši sau, palika baguots jisai.

PAPJAUTGERKLIS

Ale da tada, kai buva tī akrūtnai, tī i karuomene gaudīdava, ka dvidešimt penkis metus turiedava būti. Tai ten tuoks Liekis gyvena, turieje du vaikus i dvi mergeles.

I Batakius ateje tas Liekis i valdže pasaki, ka juoje vaikams būtinai reik aiti tus dvidešimt penkis metus. Tai tievus pareje i pasaki: „Vaikai, kaip nuoret, a pasikarket, a pasipjauket, uo i karuomene reik aiti.“ Vīns tas Liekiuks buves vardu Mikuols. Tai jis nakti sau atsikieli, seseres i bruoli išpjuovi i nubiega i Batakius, ipūli i varpnīče i pradieje varpa mušti, dūti, – jau jis sublūdes buva, matai. Žmuonis tūjau sukila visi, jīji pajiemi, pareje, ir tikrai – išpjauti. Nu tuoks ubags nakuojes pas jūju. Tan ubaga tūjaus pajiemi, i kaladas idieje. Senuovie katras nusikalsdava, i kaladas idiedava. Mislije, ka tas ubags išpjuovi. Ale bruolis da buva gīvs. Negalieje šnekieti – jis ruoda, praša, ka jam dūtu paišiuka i puopieriaus. Jis i paraši, saka, Mikuols mus išpjuovi. Tai tan ubaga paleida, uo jīji pajiemi. I Batakius pajiemi, keturis arklius atvedi. Tai pririša už ranku du arklius puo vīna. Antrus du už kuoju. Tai tus arklius vari visus, vīnus i vīna puse, kitus i kita. Tai taip jī i sudraski – tuoke jem bausmie buva. Nu, paskui visa laika ir vadindava, pasakuoje strujus, – papjautgerklei. Pas kuokiū Liekiū reik aiti, kuoks Liekis? Papjautgerklis!

PASIKUORUSI MERGELI

Vīns muzikants buva paprašīts i šuoki a kur ten pagrajīti. Tai aje jis par tuoki miškiuka, aje. Ir, dabar vīns vīrs pribieg pri juoje, saka: „A tu negalietum biški čia mums pagrajīti, čia dabar veseli parvažiū tūjaus.“ „Ale, ka aš turiu kitur aiti.“ „Nu, – saka, – jau tu ka ten aisi, tai aisi, ale mas brangiau užmuokiesma tau.“ „Ka jūs jau brangiau muokiesite, ainam. Ten tik patalkīs, uo čia vesele“, – saka. Pasivedi jīji biški, ijein sau: kambarīs, kiedi īr, stalai, maists, viskas – jau vesele parvažiūs. Nu i paržvang, išgirda, paržvang – jau parvažiū! Žvang žvangalai, skamb skambalai, ir ijein, saka, ijein vīni vīrai. Tik vīna mergele isived. Ale tas muzikants, saka, matai, nu kan ten ižiūriesi. Saka, ka būčiau ižiūriejes, kad jūju, kai karviu kuojes īr, tai būčiau žinuojes, ka velnei. Ale, saka, su batais apseven, pasirieden gražiausei. Uo ta mergeli līg mun pažīstama. Žiūriu – baltais drabužeis, veliuona užsidiejusi, viskan. Gražei, saka. I vis praša grajīti. Pri tuo stala anī susieda, i muni pasvadina. Tū miesū, saka, tū pīragu ten, visakuo. Uo anī vis tan mergele šankin. Vīns pašankin, tūjaus kits – išvīn sau! Saka, jau turiejau grajīti i grajīti, i grajīti. Uo tai mergelei, žiūriu, tai jaunanjai vis ašaras rīt. Ale, līg pažīstama, līg iš mūsu kaimas. Kas, dabar, jen galieje če apsiženīti? Nier nei tievū, nei pamergiū, nei kaimīnu, nei stīrininku kuokiū. Tiktai vīn tī vīrai. Uo mun tai, saka, atneši tuoki maišgali, padieje šale

Vestuvės Palteniškės kaime. Bronė Kasputytė iš Palteniškės teka už Kaspučio iš Pužų kaimo. Antroje eilėje trečia iš dešinės – Marijona Kairevičiūtė. Už jos – broliai Pranius ir Jurgis. Fotografuota Batakiuose apie 1930 m.

pri kiedies. Žiūriu – auksas! Muna akis išspruoga – dabar tai auksa parsinešiu. Grajījau, grajījau, saka, ligi dvīlektas. Kai tik dvīlekta, – anī žvangieje i iššvangieje, ir aš pasilikau. Paskui, kai, līg iš sapna atsibundu, žiūriu – ant kelma besiedens. Uo če da kiti kelmai – apdieta visuokiu kaulu, jau surinktū ten gyvuoliu, padviesusiu visuokiu. Uo mun, saka, pažiūriu – angliū pusi maiša pripīlen. Tai, ve, mun užmuokestis. Tū angliū jau nei nejemu, pareinu numī. Jau nenajau i tan patalki, nieka. Pareinu, saka, i praded mun numiškiai sakyti – ten pasikuori mergeli tuoke kaimiški, pažīstama. Tai mun dingt i širdi, atsiminiau tan mergele. Je, saka, rīkmeti nainu i tan pagraba – je, tikrai ta pati gul sau, tais pačeis drabužeis. Uo jen, ve, jau velnei parsivedi i šankina ir i pragara nusineši jau jenje.

PASMERKTS KUNIGS

Diedīna pasakuoje muna jau. Tai dabar kunigs, kai mišes laika, klapčiukai vis tur pasakyti „amen“, ka tas kunigs kan pasaka. Atsitika, ka tas kunigs vīns gīduoje tan „dibicigliuorija“, i tī klapčiukai nepasaki „amen“. Tai paskui, kai jis numiri, turieje aiti, vargti kīk metų, kuol kas jem pasakys „amen“ tan malda kalbant. Nu, jis paskui nain pri žmuoniū, ijein, sugīst i nieks jam neatsaka. Visi išsiganst, nežina, kan atsakīti. Tai paskui nājes i karčema, latras, saka, gul ant siūla atsigules i, žinai, jau prisigieres. Ale da galva pakel’. Tas kunigs ijejes i sugīduojes „dibicigliuorija“. Tas latras ka sušukes: „Amen“. Žinai, ka girts, gerai sušunk. Tai tas kunigs saka: „Tu laimings būsi, išganīts ir aš.“ Par duris išeje i švīsa pasiruodi. I dinga jau.

KVAILS UOKITIS

Juk žinai, uokitis puo pītu īr pablūdes. Tai vīns kuoks ten uokitis buva. Pasakuodava, saka, jisai, kaip jīji vīna sīki nuoriejen apgauti. Saka, sugaunu šeška i nunešu pardūti. Priein tuoks žmuogus i klaus: „Kīk tava šešks kainū?“ Sakau: „Dvi grivini.“ Uo tas, matai, nuor muni apgauti, saka: „Te, dūsiu tau tris.“ Aš jam vieleis: „Dvi grivini, i baigta.“ Tas vistīk neatstuo: „Jimk tris, neturu dvijū.“ Uo aš sava: „Dvi grivini.“ Tas: „Trīs.“ Aš: „Dvi.“ Tas vieleis. Mun kantrībi trūka, aš tan šeška žībt i žeme, žībt i žeme. Šeška akis dzīdarai, dzīdarai... I nereiki nei jam, nei mun daugiau tuo šeška.

ATSIMINIMAI APIE JAVŲ KŪLIMĄ IR GANIAVĄ

Da muna augime, da tievelis i strujus tebibuva, tai kuldava jevus su spragilais. Jaujūs kuldava, ten kluojimai būdava, pakuras. Tai anī su tais spragilais kuldava i dainiūdava: „Pats su pače / duktie treče.// Pats su pače / duktie treče.“ Aš, atsimenu, nājusi žiuopsuodavau. Kai su spragilais iškuldava, tai ant žemes sutūpen, suklaupen su vietīkliums

Marijona ir Juozapas Gaidauskai su dukromis Julija Gražina, Terese, Ona Laima ir buobute Rozalija prie senosios trobos 1951 m. Ką tik praūžęs pokaris, amžinybėn nusinešęs vieną iš brolių, Pranių, kitus du nutrenkęs į Sibirą, nacionalizuoti Rozalijos namai Gerviečiuose, senelio tėvo Augusto tvarte, esančiame kaip tik toje pusėje, kur stovi fotografas, suvaryti dvesiantys kolūkio arkliai, bei Juozapo piktas ryžtas nestoti į kaukuoza tvyro šioje nuotraukoje kaip visa persmelkusi negatyviosios epochos emocija.Nuotrauka iš Jono Meškausko asmeninio archyvo.

viedīs. Išviedīdava, išviedīdava tus griūdus. Kai papil, griūdai nulek tuoliau, uo pelai palīkt. Strujaus, ve, keturesdešimt penki desetinai buva, jau muna senuole tuo. Daug tų jevų prikuldava. Visa rudeni i par žīmą beveik visa kuldava. Privarīdava svirnus pilnus. I valiuodava žmuonis, ir apsidirbdava, i gyvuolius apžīgiūdava.

Atmenu, kaip vaikīstie karves ganīdavuom – kelis metus pīmeni buvau. Puo miškus ganīdavuom. Tai jau pirma dīna, ka išgīdavuom, tai mamas mūsu jau laukdava – pajimdava su vandeniu parlīdava, jau ka dūtų karves pīna daug. Ale paskui kiaušiniu dūdava apvirinuses mums. Pirma dīna česnaka pasijims, nuoses karviums ištrins, i da tarp ragū patrins. Velīku verbums smilkīdava, švenstu vandeniu krapīdava. I tī gīvuolei tikrai buva sveiki, i mas sveiki. Kai ateidava Šeštines, tai vieleis puo šešis cepelīnus dūdava. Par Sekmines gaudavuom sekmināčiu i septīnis cepelīnus. Uo par Devintines tai apvainikūdavuom karves. Nupīdavuom iš beržiuku tuokius vainikus, ant ragū uždiedavuom. Da surišdavuom šlūtas iš beržiuku, an kakla užkabīdavuom. Kad apvainikūta, tai dūdava i piningū, i devīnis cepelīnus išvirtus – tus pīragiukais vadīdavuom mas, daba tai cepelīnais. Tai, ve, vaišīdava. Kai ganīdavuom karves, puo gires, puo pelkes braidīdavuom ligi pat dvišakas. Buva tī miškai tuokī šlapi, dideli, žvieriū visuokiu buva. Tai ten i strielčei vaikščiuodava medžiuodami. Jē kuoki zuiki pašaudava, strujus sakydava, ka jis taip dejūjes: „Aš nuaisiu i girele,/ atsigulsiu puo aglele, / jau mirsiu, jau mirsiu./ Atidūsiu Dievui dūše, / uo strielčiukui skūra, miesa –/ terīnī, tespruogstī! “ Ale aš tū zuikiuku daba mažai matau, uo pirma daug būdava.

Jau kada būdava prīš šventa Juona ta dīna – Vilije jen vadīdavuom – aidava žmuonis žuoliū visuokiu rinkti. Tai vieleis karviums česnaka dūdava, nuosis trindava, smilkīdava, ka jau, saka, burtininkai vis tī aidava prīš šventa Juona. Aidava burtininkai, par laukus liekdava raganas, par laukus... Tai tas karves i šventīdava. Nu, i kaip aš užaugau, apsiženījau, taip pat darīdavau.

Pasakojo Marijona Kairevičiūtė-Gaidauskienė, g. 1913 m. Gerviečiuose, gyveno Batakiuose, Tauragės r. Įrašyta apie 1992 m. Užrašė ir transkribavo Egidijus Gaidauskas. Pietų žemaičių raseiniškių patarmės rašybą tikslino Daiva Vaišnienė.

FROM THE STORIES OF MARIJONA GAIDAUSKIENĖ

The reminiscences and mythological stories of M. Kairevičiūtė-Gaidauskienė (b. 1913) from Batakiai village (Tauragė d.), recorded in 1992, recall unique events experienced by her neighbours and family: meetings with the devil, the restless dead, dreams of treasure, a woman who turned into a duck after her death, why people aren't aware of their death date, or, on the contrary, they do know when they will die. Traditions related to animal grazing and wheat harvests are also remembered.

ATSIDAVUSI MUZIEJININKĖ: ALDONOS STRAVINSKIENĖS ATMINIMUI

Minėdami ilgametės Lietuvos dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus bendradarbės Aldonos Stravinskienės (1926 08 05–2016 06 18) mirties metines, dalijamės jos kolegių Irenos Ūdraitės, Marijos Kuodienės ir Daivos Beliūnienės prisiminimais apie šios asmenybės gyvenimą ir darbus. Parengė Juozas Šorys.

LIAUDIES MENO PUOSELĖTOJA

Vyresnės kartos muziejininkai, tautodailininkai, kultūrininkai, manau, dar gerai prisimena nepaprastos vidinės energijos muziejininkę ir etnografę, giedrasielę Aldoną Stravinskienę. Bandysiu pasidalinti kai kuriais trupinėliais iš savo ir kitų ją pažinojusių atminties.

Aldona gimė Kaune, tačiau jos tėvų šaknys – Viskėnų kaimas (Utenos r.). Ten, pas mylimą senelę, arba „užuraisčių momą“, bėgo jos vaikystės vasaros. Tėvelis Jonas Jakutis, kaip Lietuvos savanoris (dirbo Kauno husarų pulko vyr. raštininku), gavęs žemės, įsikūrė netoli gimtųjų vietų, Meldučiuose, pusiaukelėje tarp dviejų Utenos apskrities miestelių – Leliūnų ir Pakalnių. Šioje gražioje vietoje, kurioje kitapus kelio dunksojo Pakalnių miškas, o į Leliūnų pusę – kalneliai ir laukai, šeima pasistatė miestietišką namą, pasodino sodą, užsiveisė bičių. Tėvelis bandė pradėti ūkininkauti, bet svajotojui, romantiškos prigimties žmogui kaimiški darbai sunkiai sekėsi. Anot Aldonos, jis buvo labai sąžiningas, nepraktiškas, giliai tikintis, dvasiškai jai labai artimas. Mama Marijona Sirgedaitė-Jakutienė buvo praktiška, darbšti, greita, vikri – kaip ugnis, gražiai audė, mezgė. Kai kuriuos jos būdo bruožus, matyt, paveldėjo ir Aldona.

Pradžios mokyklą Aldona lankė Pakalniuose. Neabejotina, kad jos pasaulėjautą veikė vaizdinga miestelio apylinkių gamta su didingu Pakalnių piliakalniu, nuo kurio giedrą dieną matyti net septynių aplinkinių bažnyčių bokštai; jo apačioje tyvuliavo gražuolis Vidinksto ežeras

Studentai ir dėstytojai VU Didžiajame kieme: viršuje pirma iš kairės stovi Aldona Jakutytė (vėliau Stravinskienė), priešais ją – Zita Žemaitytė, Paulius Galaunė, už jo – Stasys Čipkus. Pirmoje eilėje antra iš kairės stovi Pranė Dundulienė. Nuotrauka iš asmeninio archyvo.

1966 m. ekspedicija. A. Stravinskienė bendrauja su Barbora ir Kaziu Šakiais Skaudučių k., Nevarėnų apyl., Telšių r. K. Černiaus nuotrauka.

su salomis. Penktąjį ir šeštąjį mokyklos skyrius Aldona baigė jau Utenoje, o 1939 m. įstojo į reformuotos Utenos gimnazijos pirmąją klasę. Mokydamasi gimnazijoje domėjosi literatūra, poezija, geografija. Išsaugotame Aldonos Jakutytės VII–VIII klasės sąsiuvinyje yra išlikęs reikalingų perskaityti knygų sąrašas. Vidinėje viršelio pusėje, priešlapiuose įrašyti poezijos posmai ir klasės šūkiai: 1. Be idėjų gyvenimas – ne gyvenimas, jaunystė – ne jaunystė. 2. Mandagumas ne pinigas, bet viską perka. 3. Non scholae, sed vitae disiemus (Ne mokykla, bet gyvenimas moko) (45/IV.14).

1945 m. baigusiai gimnaziją iškilo klausimas, kokį gyvenimo kelią rinktis? Atsitiktinis susitikimas Utenoje su Marcelinu Ročka (1945–1950 m. buvusiu Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto prodekanu) nulėmė pasirinkimą. Jis papasakojo, kuo įdomios ir reikalingos Lietuvai etnografijos, istorijos, archeologijos specialybės, tad pasidarė aišku, kad Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakultete mokysis meno istorijos, etnografijos ir archeologijos. Vėliau universitete šios mokslo šakos buvo sujungtos, ir Aldona baigė muziejininkystės specialybės studijas (1950).

Baigusiai mokslus jaunai specialistei buvo siūloma važiuoti į Klaipėdą ir dirbti muziejaus direktore. Gal jausdama nepasitikėjimą savimi, „posto“ ji ryžtingai atsisakė. Matyt, tas kraštas jai buvo svetimas, be to, senstantiems tėvams buvo reikalinga nuolatinė jos pagalba. Klaipėda juk būtų buvusi taip toli nuo Meldučių – neprivažinėsi.

1950 m. įsidarbino Kauno Mikalojaus Konstantino Čiurlionio muziejuje, Liaudies meno skyriuje, kuriame dirbo iki 1963 m. lapkričio 1 dienos. Jame susitiko ir bendravo su daugeliu ten prieglobstį radusių prieškarinio Kauno inteligentų, tarp jų ir iškiliomis moterimis: mokslo sekretore, skaute Elena Barčiauskaite, Valerija Čiurlionyte-Karužiene, Ieva Andriulyte-Aleksiene, Kazimiera Galauniene, Rimute Rimantiene. Draugystė su R. Rimantiene ir K. Galauniene nenutrūko iki gyvenimo pabaigos. Muziejuje nusistovėję šilti, kone šeimyniški santykiai suteikė pasitikėjimo ir saugumo jausmą. O draugystė su minėtomis moterimis padarė įtaką jos asmenybei, skatino ne tik siekti kuo daugiau ir įvairesnių žinių, bet ir praturtino žmogiškąja prasme. Trumpų prisiminimų apie šį gyvenimo tarpsnį Aldona yra pateikusi Mildos Mildažytės-Kulikauskienės

„Gražumas, baltumas, plonumas tų suvalkietiškų drobulių...“ A. Stravinskienė (dešinėje) aprašo, o dailininkė Zita Mickonienė piešia Katrės Degutienės drobulę. Dabravolės k., Gižų apyl., Vilkaviškio r. 1969 m. K. Černiaus nuotrauka.

išleistoje knygoje „Sesers rūpestis“ (2012). Darbo sąlygos minėtame muziejuje buvo nelengvos, trūko patalpų eksponatams, žiemą buvo šalta, bet Aldona su atsidavimu tvarkė liaudies meno eksponatus, taip pat ėmė rinkti etnografinę medžiagą apie lėles, margučius, medžio dirbinius, vykdavo į trumpalaikes ekspedicijas. Su kitais bendraautoriais parengė leidinį „Kauno valstybinis M. K. Čiurlionio vardo dailės muziejus“ (1959).

Šiame muziejuje Aldona susitiko ir savo gyvenimo vyrą Antaną Stravinską (1927–2007), dirbusį ekskursijų vadovu, kilnojamųjų parodų organizatoriumi (1949–1957). Pakviestas dirbti į Vilnių A. Stravinskas daug nuveikė steigiant Kraštotyros draugiją bei daugelyje kitų etninės kultūros sričių (yra dirbęs ir Vilniaus universiteto bibliotekos direktoriaus pavaduotoju) – už nuopelnus 2000 m. buvo įvertintas Valstybine Jono Basanavičiaus premija.

Įsibėgėjus darbams Kaune, Aldonai teko apleisti pamėgtą muziejų ir keliauti įkandin vyro, jau įsikūrusio ir dirbančio Vilniuje. Sunku buvo skirtis su bendradarbiais, pamiltais eksponatais. Per Karo muziejaus skverelį verkiančią Aldoną į Vilnių išlydėjo direktorius Petras Stauskas ramindamas: „Dūduok, dūduok, tau priklauso.“

Prisimindama darbą M. K. Čiurlionio muziejuje, ji visada su didžiule meile pasakodavo apie ten sutiktus žmones, ypatingą bendrystės jausmą. Iš bendradarbių palinkėjimų atsisveikinimo albumėlyje atsiskleidžia, kaip ji buvo vertinama ir mylima. V. Karužienė rašė: „Mūsų Tu, Aldona! O šiandien skrisk į pasakų pasaulį. Surink ten tiesos grūdus, kad galėtum išbarstyti į dirvą mūsų.“ Kita kolegė B. Banytė-Ziutelienė užrašė: „Išeidama Tu išsineši daug šilumos ir lyg tyčia prieš žiemą. Visi šventieji stovi liūdni ir tylūs, o kai aš nusisuku – jie slapta valo nosis ir braukia ašaras...“

1963 m. pabaigoje – jau Vilniuje. Tuometinis Vilniaus dailės muziejaus direktorius Pranas Gudynas Aldoną pakvietė dirbti į jo vadovaujamą įstaigą, kuri tuo metu buvo įsikūrusi buvusioje Rotušėje. Liaudies meno skyrius, kuriam vadovavo buvusi dėstytoja Akvilė Mikėnaitė (1912–2001), glaudėsi ankštose patalpose. Aldona įsijungė į darbus, tvarkė, inventorino eksponatus. Be kitų eksponatų, fonduose buvo ir kelios dešimtys margučių. Ji tais trapiais meno kūrinėliais labai susidomėjo: ėmė juos rinkti, ieškoti naujų margintojų. 2001 m. palikdama darbą muziejuje buvo sukaupusi gerokai daugiau nei du tūkstančius įvairių autorių margučių.

Fondus reikėjo gausinti, skubėti rinkti tai, kas dar buvo likę pas žmones kaimuose. Iš pradžių vyko į ekspedicijas su A. Mikėnaite (1964–1965). Nuo 1966 m. į jas jau važiuodavo dvi grupės. Vienai iš jų vadovaudavo A. Mikėnaitė, o kitai – A. Stravinskienė. Taip susiklostė, kad Aldonai dažniau tekdavo vykti į Aukštaitiją ir Suvalkiją. Į ekspedicijas ji važinėjo iki 1989 m. Per jas apkeliauta didelė dalis Lietuvos, surinkta daugybė vertingų eksponatų.

Aldona itin džiaugėsi trumpalaikėmis ekspedicinėmis išvykomis prieš Velykas rinkti margučių, į kurias ją išleisdavo direktorius P. Gudynas. Su kuprine ant pečių keliaudavo visuomeniniu transportu. Jos kelionės užrašuose išlikę smulkūs autobusų maršrutų tvarkaraščiai. Iš kelionių po Prienų, Kapsuko (Marijampolės), Kauno, Raseinių, Šiaulių ir kitus rajonus parvykdavo „ratuota“ ne tik margučiais: surinko daugybę prijuosčių, moteriškų marškinių, juostų, kitų eksponatų. Ekspedicijos ir išvykos jai buvo tikra dvasios atgaiva, nes mokėjo bendrauti su žmonėmis, kai kuriuos beveik įsimylėdavo. Dažnai, užsukusi į trobą, intuityviai pajusdavo, kaip užkalbinti pirmąkart matomus žmones.

1975 m. Visų Šventųjų bažnyčioje buvo atidaryta pastovi tradicinio ir tarybinio liaudies meno ekspozicija (veikė iki 1990). 1976 m. liepos 1 dieną buvo įsteigtas ir Lietuvių tarybinio liaudies meno sektorius. Įsakyme apie jo įkūrimo motyvus rašoma: „Tikslu pagerinti mokslo tiriamąjį darbą bei eksponatų rinkimą.“ Vedėja buvo paskirta A. Stravinskienė. To laikotarpio vadinamajai Tarybinio liaudies meno ekspozicijai labai trūko eksponatų, ypač tautinių kostiumų, medžio dirbinių. Aldona konsultavo geriausias to meto tautinio kostiumo audėjas Klementiną Gudonytę, Moniką Kriukelienę, Veroniką Zaronskienę, padėjo joms sukomplektuoti ekspozicijai visų Lietuvos regionų tautinius drabužius.

Įsisuko darbas ir su kitais liaudies meistrais: audėjomis, siuvinėtojomis, tapytojais, medžio drožėjais, keramikais, kalviais, pynėjais. Aldona ieškojo talentingų kūrėjų, be daugelio kitų meistrų, ji atrado fantazuotoją, žemaitį medžio drožėją Leoną Lemežį, taip pat labai originalios mąstysenos kūrėją, liaudies grafiką Romaną Krasninkevičių iš Marijampolės (tuomet Kapsuko). Su juo daug bendravo, susirašinėjo, apie jo kūrybą paskelbė straipsnį „Kultūros barų“ žurnale. Meninkas jai patikėjo savo dienoraščius.

Buvo išrinkta į liaudies meno draugiją bei komisiją Liaudies menui pirkti, Tautinio kostiumo

1969 m. ekspedicija. A. Stravinskienę savo gamybos vynu vaišina audėja Petronė Babackienė Makrickų k., Gudelių apyl., Kapsuko (dabar Marijampolės) r. K. Černiaus nuotrauka.

tarybą. Dalyvavo liaudies meistrams rengiamuose seminaruose, skaitė paskaitas, vedė ekskursijas. Kaip įdomi pašnekovė buvo kviečiama į radijo ir televizijos laidas. Prieš Velykas vos spėdavo suktis. Pedagogai ir šviesuoliai, domėjęsi senosiomis lietuvių tradicijomis, Aldoną kviesdavosi papasakoti apie margučius, velykinius ir pavasario papročius.

Yra surengusi keletą reikšmingų parodų: liaudies meno parodą Mongolijoje, Ulan Batore (1978), prieverpsčių, margučių parodas – Visų Šventųjų bažnyčioje, verbų ir margučių – Taikomosios dailės muziejuje (2000), su kolegomis – liaudies meno parodą Palangos Gintaro muziejuje (1968), respublikinę parodą „Lietuviškos juostos: tradicija ir dabartis“ – Kaune (1987). Parengė jau bibliografine retenybe tapusius katalogus „Medžio dirbiniai“ (verpimo, audimo ir skalbimo įrankiai) (1969), „Lietuvių liaudies menas Nacionalinėje galerijoje“ (1997). Su kitais autoriais išleido albumą „Lietuvių liaudies menas“ (rinktinis I tomas, 1993). Nacionalinio Lietuvos dailės muziejaus metraštyje yra paskelbusi keletą publikacijų: apie Pauliaus Galaunės knygą „Likimo duota“ (2001), prisiminimus apie ilgametę muziejaus bibliotekininkę Oną Jackūnaitę, rašė apie pintinių pavadinimus. „Liaudies kultūros“ žurnale (1994) ir kituose leidiniuose yra rašiusi apie margučius, audinius, taip pat rengė įvadinius straipsnius liaudies meistrų kūrinių katalogams. 2006 metais buvo apdovanota Kultūros ministerijos premija už tradicinės kultūros puoselėjimą ir sklaidą. Daug Aldonos sukauptos medžiagos apie margučius ir jų margintojus liko nepaskelbta (buvo pradėjusi rengti išsamų katalogą). Rinko medžiagą apie pavasario švenčių ir Velykų papročius. Taip pat liko pluoštas aprašų pradėtiems rengti rankšluosčių, prijuosčių katalogams. Beveik iki gyvenimo pabaigos valsčių serijos monografijai „Griškabūdis“ rinko medžiagą apie drabužius. Gebėjo įdomiai rašyti, vaizdžiai pasakoti, tačiau tuo gebėjimu menkai tesinaudojo. Ją pačią liūdino tai, kad daug ką galėjo parašyti, bet neparašė. Labai išgyveno dėl neatliktų darbų, kažkada muziejui neįgytų labai vertingų eksponatų.

Šeimoje (tėvų ir savo) ji buvo ne tik žmona, bet ir mama, dukra, marti, „ant kurios laikosi pasaulis“. Šeimoje kartu gyveno du ryškūs kultūros darbininkai, tad jai daugiau laiko teko skirti buičiai nei rašymui. Kita vertus, galbūt ji nebuvo iš tų moterų, kurios geba racionaliai tvarkyti gyvenimą... Gana daug laiko atimdavo bendravimas su žmonėmis, susirašinėjimas ir derybos dėl norimų įsigyti eksponatų. Vasaromis, šeimą išleidusi

1969 m. ekspedicija. A. Stravinskienė (kairėje) ir Elžbieta Abromaitienė Pietarių k., Trakiškių apyl., Kapsuko r. (dabar Marijampolės r.). K. Černiaus nuotrauka.

ilsėtis prie jūros, skubėdavo pas tėvus į kaimą – prie ūkio darbų.

Aldona labai brangino tikrą draugystę, neformalius ryšius. Susirašinėjo su bičiule Valentina Gustainyte, tarpukario Lietuvos diplomato Valentino Gustainio dukra, gyvenusia Griškabūdyje, su K. Galauniene, kurią švelniai vadindavo Kazyte. Nuolat bendravo su audėja M. Kriukeliene, Vilniaus šviesuoliu Juozu Maceika. Sielų giminystė siejo su karpinių meistre Julija Daniliauskiene, kuri laiške į ją kreipėsi: „Mielai Aldonai, mano sielos Draugei“. Jos sielos brolis buvo ir kunigas jėzuitas Jonas Kastytis Matulionis. Buvo vertinama ir jaunesnės kartos žmonių. Vilkijos dailiųjų amatų aukštesniosios mokyklos direktorius Zigmas Kalesinskas ją nuolat kviesdavo į studentų baigiamųjų darbų gynimo komisiją, taip pat paskaityti paskaitų apie margučius, pavasarinius papročius. Labai šiltai bendravo su krikštasūniu grafiku Juragiu Burkšaičiu, tekstilininke Zita Mickoniene, kurso drauge Zita Žemaityte. Lankydavo jaunystės draugę archeologę Rimutę Rimantienę. Abi prisimindavo Kauno laikus, jaunystę, padiskutuodavo apie naujai išleistas, abiem

įdomias knygas. Panašūs asmeniniai išgyvenimai suartino ir su studijų laikų bičiulio, etnografo, profesoriaus Vacio Miliaus žmona Maryte. Kadangi gyveno netoliese, dažnokai ją aplankydavo. Ponia Marytė prisimena, kad Aldonai nuolat rūpėjo muziejiniai reikalai. Dažniausiai kalbos ir sukdavosi apie muziejų, tėvų namus. Prisiminė, kaip Aldona su ašaromis akyse pasakojo apie tėviškėje prie pirtelės melioratorių sunaikintus ąžuolus. Abi vertino Lietuvių kalbos žodyne sukauptus tarmių duomenis. Lygindavo drabužių dalių pavadinimus – kaip jie vadinami Švenčionėlių apylinkėse (iš ten kilusi M. Miliuvienė), kaip Utenos. Aldona deklamuodavo Salomėjos Nėries, Vinco Mykolaičio-Putino, Juditos Vaičiūnaitės posmus (vis iš naujo „lesiodavo“ jos knygelę „Vaikystės veidrody“). Žavėjosi Viktorijos Daujotytės talentu, darbštumu. Patiko Marcelijaus Martinaičio kūryba.

Patyrusi skaudžių asmeninių išgyvenimų, iki paskutiniųjų gyvenimo metų išsaugojo giedrą nuotaiką, smalsumą. Mokėjo pasidžiaugti kitų darbais, gebėjimais, pasišaipyti iš savo negalios, nedejuoti, rūpintis kitais, nors gal ir pačiai buvo reikalinga pagalba. Pasitraukusi iš muziejaus (2001), iki gyvenimo pabaigos laiką nuo pavasario iki gervių išlydėjimo praleisdavo tėvų sodyboje – mylimuose Meldučiuose. Ten, vienumoje, patirdavo gyvenimo džiaugsmą ir būties pilnatvę. Paklajodavo po mylimą ir gerai pažįstamą mišką. Dažnai kelis kilometrus nueidavo į Pakalnius, nors paskutiniaisiais gyvenimo metais sunkokai vaikščiojo (sakė, kad žingsneliai trumpėja), tik ant piliakalnio pasižvalgyti į apylinkes nebeužlipdavo. Žmonės pastebėdavo įdomią, laisvos dvasios senolę, užkalbindavo, kai kada pavėžėdavo iki namų. Atsirado naujų pažinčių, geranoriškai ją globojusių žmonių. Tėviškėje puoselėjo nedidelį „meniška“ daržą. Negausų derlių pasidalindavo su kitais. Labai norėjo pasodinti kriaušę, kad jai iškeliavus kiti džiaugtųsi vaisiais. Nebespėjo. Jos sąsiuvinyje (2016), šalia buitinių užrašų, įrašyta: „Fantazija, emocijos <...>, iš kur jos? Iš gamtos, iš sapnų spalvingų, kai augau. Likimo duota... <...> Dėkoju jaunystės žirgams, kurie nešė mane laukais ir giriomis.“

PAŽINTIS IR DRAUGYSTĖ SU ALDONA

Nėra lengva pasakoti apie artimą žmogų, kurį gerbei ir mylėjai. Lietuvos dailės muziejaus Liaudies meno skyrius jau buvo įsikūręs Visų Šventųjų bažnyčioje. Dar prisimenu džiaugsmingą muziejininkų nuotaiką, bruzdesį, baigiant rengti pastovią Liaudies meno ekspoziciją. Darbų šurmulyje ir sūkuryje pastebėjau nedidukę guvią moterį, kuri labai emocingai kažką aiškino apie ją susibūrusiems žmonėms, retkarčiais nuskardėdavo juokas... Ta moteris ir buvo Aldona Stravinskienė. Vėliau, artimiau su ja susipažinusi, pajutau jos širdyje šviečiantį jaukų žiburėlį, nuo kurio ir mano širdyje įsižiebė kibirkštėlė. Atsirado stiprus abipusis ryšys, kuris ilgainiui peraugo į tikrą draugystę ir išliko iki jos gyvenimo pabaigos.

Su ja buvo įdomu, nenuobodu ir gera. Kur tik Aldona pasirodydavo, ten pabirdavo giedros nuotaikos karoliukų. Ji turėjo daug vidinės laisvės, nebijojo būti savimi, išsakyti savo nuomonę. Buvo dosni dalintis – žiniomis, patarimais, neužmiršdavo pakviesti į įdomų renginį ar koncertą, paskolinti perskaityti retą knygą (sovietmečiu tai buvo didelė dovana), supažindinti su įdomiais žmonėmis. Prisimenu nepamirštamą improvizuotą poezijos vakarą pas kunigą Joną Kastytį Matulionį, kai Aldonai spontaniškai kilo mintis užsukti pas jį į svečius. O kokios nuotaikingos Juozinės būdavo pas Vilniaus šviesuolį, buvusį muziejininką Juozą Maceiką, kuris vaišindavo savo gamybos naminiu vynu ir juokaudavo, kad dabar dirbąs „mokslinį pečių kūrenimo darbą“.

Kaip ypatingą dovaną vertinu iš Aldonos gautą pakvietimą drauge vykti į ekspedicinę išvyką (1979). Mes keliavome į Varanavo rajone esančius kaimus gražiais lietuviškais vardais: Pelesa, Smilginiai, Vigonys, Dubiniai, Druskininkai. Kelionė buvo kiek komplikuota, nes į Pelesą atvykstančiais lietuviais susidomėdavo Baltarusijos saugumas. Šioje išvykoje pamačiau nenusakomą Aldonos entuziazmą ieškant taip jai rūpėjusių eksponatų. Ją tarsi kažkas nešė, nejautė ji nei laiko, nei nuovargio, galėjo iki išnaktų eiti pažliugusiais keliukais ir laukais... Iš šios išvykos parsivežėme gražių lininių lovatiesių, sijonų, keletą medžio dirbinių. Daugelį eksponatų žmonės dovanojo sužinoję, kad jie bus saugomi Lietuvos muziejuje.

Prisimenu, vieną rytą einant iš Marijos Kruopienės namų Pelesoje (pas ją buvome apsistojusios) mus raitas pasivijo to kolūkio brigadininkas ir ėmė piktai kamantinėti, ko mes vaikštome po kaimą. Nebeprisimenu, ką Aldona jam atsakė, bet jis paliko mus ramybėje ir nujojo laukais. Iš šios išvykos atmintyje išliko komiškas vaišių epizodas, kai geraširdė baltarusė, gailėdama, kad mes taip „vargstame“, ėmė mus vaišinti: pripjaustė duonos, sūdytų lašinių, pripylė po stiklinę grietinėlės, galop nedrąsiai ištraukė ir naminės degtinės (*samagono*) butelį... Atmintyje išliko ir

1970 m. ekspedicija. A. Stravinskienei Napalys Grucė dovanoja akmeninį kirvuką, kurį rado savo dirvoje Duoniūnų k. (dabar Skapiškio sen.), Kupiškio r. K. Černiaus nuotrauka.

jausmingas šios kelionės pabaigos vakaras Varėnos rajone. Jau temo, kai Žilinų kaime pasibeldėme į vienos sodybos duris. Mus širdingai priglaudė Silvestras (Salva) ir jo žmona (vardo nebeprisimenu) Masalskiai. Iki šiol nepamiršau ypatingos to vakaro nuotaikos, Silvestro dainų (buvo puikus dainininkas). Aldona paprašė jo paverkaut (verkavimai – dzūkų raudos prie mirusiojo artimo giminaičio), ir Salva, prisiminęs mirusį brolį, mūsų širdis virpino nuoširdžiu verkavimu.

Daug šiltų prisiminimų iš viešnagių buvusioje Aldonos tėvų sodyboje, jos mylimuose Meldučiuose. Jos dėka ir aš pamilau šį nepaprastai gražų Utenos krašto gamtos kampelį. Mane, kilusią iš Lietuvos lygumų, jis užbūrė paslaptingais kalneliais, gyvatuku vingiuojančiais keliukais, didingu Pakalnių piliakalniu, ežerais. Aldona, tarsi paskutinė šių apylinkių žiniuonė, per pievas ir liepyną brisdavo parodyti Versmyno ežero, pakelėje surasdavo ir parodydavo kažkada stovėjusių sodybų ženklus. Žinojo, kur Pakalnių miške auga lazdynai, ąžuolai, kur voverės gliaudo riešutus, kur prie Samanykščių raisto po paparčiais slepiasi raudonikiai... Iš Aldonos išmokau jausti miško paslaptingumą ir grožį. Ji iki gyvenimo pabaigos vasaras leisdavo Meldučiuose. Jau silpstant kūno jėgoms ten vienumoje ji atgaudavo dvasinę ramybę, lyg ir vėl pajusdavo gyvenimo pilnatvę, o norėdama įgauti stiprybės, priglusdavo prie tėvelio sodintos liepos. Tėvų namuose ji tarsi jautė jau išėjusių artimųjų globą. Mieste Aldona jautėsi lyg narvelyje, trūko laukų, miško, virš pievų kylančio rūko... Guodė vaizdas pro buto langus – į upę, medžius. Balkone pasodindavo spalvingų gėlių, kaimo daržui augindavo *rasodą*. Labai mylėjo paukščius, šaltuoju metų laiku balkone pakabindavo lesyklėlę zylėms, stebėdavo jas lesančias ir gėrėdavosi.

Paskutiniais metais bendraudavome lyg giminės. Mačiau, kad silpsta Aldonos kūno jėgos, bet ji nelaukė užuojautos, gailesčio, nelabai norėjo priimti pagalbą, nes visada vengė užkrauti savo rūpesčius kitiems, norėjo išlikti savarankiška. Kai kada užsimindavo ir apie jau ateinančią „juodąją fėją“, bet mintys vėl greitai nuklysdavo į žemiškus dalykus. Priešpaskutinę jos gyvenimo dieną, kai iš kaimo trumpam buvo atvykusi į Vilnių, ketinau ją palydėti pasitikrinti pas gydytojus. Palydėjau į ... Rokantiškių vėlių kalnelį. Pažintis ir bendravimas su Aldona mano sieloje paliko daug šviesos ir šilumos.

Irena Ūdraitė

1971 m. ekspedicija. A. Stravinskienė bendrauja su Mare Avuliene Paežerių k. (dabar Paežerėlių k.), Liudvinavo apyl., Kapsuko r., kuri dovanoja muziejui XIX a. pab. pačios austą sijoną. K. Černiaus nuotrauka.

ALDONOS VASAROS

1976 m. penkios Dailės institutą baigusios diplomuotos meno istorikės Aleksandra Aleksandravičiūtė, Raminta Jurėnaitė, Regimanta Stankevičienė, Jolita Skablauskaitė ir aš ieškojome darbo įgytos specialybės srityje. Tuometinis Lietuvos Dailės muziejus direktorius Pranas Gudynas, dėstęs mums muziejininkystės pagrindus, supažindinęs su pasaulio muziejais, ypač mėgęs olandų tapytojo Franso Halso kūrybą, pakvietė mane dirbti į muziejų. Priėmusi šį pasiūlymą galėjau pasirinkti mane dominusią dailės sritį. Galvojau apie Vakarų Europos dailę, bet nemokėjau užsienio kalbų, be to, iki Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. pasaulio muziejai menotyrininkams buvo nepasiekiami. Viena iš įdomesnių dailės šakų atrodė liaudies menas. Buvau rašiusi kursinį darbą apie liaudies keramiką, dažnai užeidavau į Istorijos ir etnografijos muziejų, o 1973 m. su liaudies menu artimiau susipažinau atlikdama praktiką Klaipėdos rajono miesteliuose, kaimuose. Pirmąsyk susidūriau su paprastų žmonių gyvenimais, pamačiau pakelėse stovinčius koplytstulpius, koplytėles su šventųjų skulptūromis. Tuomet kaimo vaizdai, buitis padarė didelį įspūdį. Atsimenu, dovanų gavau kelias skulptūrėles, išdrožtas garsaus šio krašto dievdirbio Kazimiero Piauloko (apie 1870–1938). Vėliau ši mažoji mano skulptūros kolekcija pasipildė dar keliomis vertingomis dovanotomis skulptūromis. Į jas nuo kūdikystės dienų smalsiai žiūrėjo mano dukra, o pastaruoju metu į jas žvelgia, jas liečia mano vaikaitės.

Liaudies meno skyrius, kuriam vadovavo liaudies meno tyrinėtoja Akvilė Mikėnaitė, buvo įsikūręs Visų Šventųjų bažnyčioje, kurioje nuo 1975 m. veikė nuolatinė Liaudies meno ekspozicija. Buvusiose karmelitų vienuolyno patalpose buvo įrengtos solidžios audinių, liaudies skulptūros saugyklos. Greta nedideliuose kabinetuose glaudėsi skyriaus darbuotojai. Kai iš atostogų sugrįžo Aldona Stravinskienė, rugpjūčio pradžioje atšventusi 50 metų jubiliejų ir paskirta Tarybinio liaudies meno poskyrio vedėja, įsikūriau jos kabinete. Mus supažindino, ji nusišypsojo ir iškart ėmė rodyti prie galinės sienos spintoje saugomus margučius. Stebėjau mažą liekną moterį, jos veidą, primerktas akis, juodus, trumpai nukirptus plaukus. Aldona emocingai kalbėjo apie margučių raštų motyvus, simbolių reikšmes. Margučius, ypatingą tautos meninį lobyną, ji gerai pažinojo. Prieš kiekvienas Velykas, prasidėjus Didžiajai savaitei, tarpmiestiniu autobusu keliaudavo į kaimus rinkti gražiausių margučių, užrašinėjo jų raštų pavadinimus, margintojų biografijas, dar prisimenamas labai senas marginimo ir papročių tradicijas. Margučius tyrinėjo giliai, apie juos daug rašė spaudoje, rengė katalogą.

Pokalbiai su visada gyvybinga Aldona margučių saugyklos kabinete tęsėsi penkiolika metų. Kasdien buvau šalia jos, pažinau kruopščios ir sąžiningos muziejininkės darbo stilių, kuris niekad nebuvo monotoniškas, vienodas. Ji visada būdavo užsiėmusi, nes jai rūpėjo viskas: tradicinis liaudies menas, šiuolaikinių tautodailininkų kūryba, audėjų audžiamos juostos, rankšluosčiai, tautiniai drabužiai, liaudies meno parodos, Liaudies meno draugijos veikla, liaudies kultūros sklaida spaudoje, radijo laidose. Dirbau greta profesionaliai liaudies meną išmanančios, kūrybingos, sklandžiai rašančios moters. Iš visų jos darbų mokiausi, buvau dėkinga už pastabas, visada vertinau patarimus. Aldona garsiai skaitydavo kai kurias spaudai rengiamų tekstų vietas ir klausdavo mano nuomonės, dažnai ragino mane pradėti rašyti, skatino domėtis šiuolaikine liaudies daile. Jos padrąsinimai, globa įkvėpė ir man pasitikėjimo savimi.

Aldona – beveik tobula liaudies meno ekspedicijų organizatorė ir vadovė. Tai buvo ypatingas, nuoseklus ir nepaprastai reikšmingas jos muziejinio darbo tarpsnis. Muziejininkai, etnografai, liaudies meno tyrinėtojai pagarbiai kalbėjo apie ją kaip geriausią liaudies meno rinkėją. Šiuo metu muziejuje saugomi tūkstančiai eksponatų, kuriuos ji rinko su didžiuliu užsidegimu, meile. Eksponatus gražia kalba aprašė muziejaus inventoriaus knygose, užfiksavo jų autorius, suradimo ir sukūrimo vietas, susitikimų su kaimų žmonėmis aplinkybes, kurias būdavo pasižymėjusi ekspedicijų užrašuose.

Jau pirmojoje 1977 m. ekspedicijoje pamačiau, kaip aistringai ji pasineria į darbą, tiesiog galvą pameta dėl liaudies meno kūrinių, kurie laukia atokiausiuose miško pakraščiuose, toli laukuose, miesteliuose ir kaimuose stovinčiose sodybose. Jaunatvišku žingsniu skubėjo užeiti į daugelį trobų, mokėjo švelniai pasisveikinti su namų šeimininkais, nuoširdžiai juos pakalbinti, paklausti apie senelių, mamų austus audinius, medžio drožinius, šventųjų skulptūrėles. Kiekvienas surastas eksponatas ją įkvėpdavo. Anksti keldavomės ir įtemptai dirbdavome. Aldona man tarmiškai pasakydavo, ko paklausti, gerai žinojo kiekvienos ekspedicijos vietinės medžiagos specifiką. 1977 m. ekspedicijoje iš pradžių užsukome į Tytuvėnus, ėjome aplankyti kunigo Ričardo Mikutavičiaus, kuris leido mums peržiūrėti paties surinktą dailės kolekciją, palydėjo į bažnyčią, kurioje buvo įrengęs stendą su garsių išeivijos rašytojų eilėmis, vietinių vaikų piešiniais. (Beje, užklupus negandoms, Aldona neretai ramybės ieškojo gamtoje. Tai ji vėliau Šv. Mykolo Arkangelo (Įgulos) bažnyčioje Kaune atvirai išpažino būtent šiam dėmesingam, poetiškam, ekspedicijoje pažintam kunigui. Jis Aldoną palaikė, pripažino, kad jos gamtinis tikėjimas yra dieviškas ir dangiškas, kad jame yra gyva Pasaulio kūrėjo dvasia.)

Vėliau pastebėjau, kad išvykų metu ji pirmiausia aplankydavo vietinius kraštotyrininkus, mokytojus, kunigus, kurie jai patardavo, kartais palydėdavo, pristatydavo gyventojams. Šios jos pažintys, susirašinėjimai su kraštotyrininkais, artimas ryšys su liaudies meistrais iš dalies lėmė ekspedicijų sėkmę. 1977 m. ekspedicijoje pasiekėme Eržvilką (Jurbarko r.), jos vyro, žymaus kraštotyrininko Antano Stravinsko, parengusio monografiją apie šį kraštą, gimtinę. Iš šalia Eržvilko esančios Pašaltuonio Švč. Mergelės Ėmimo į dangų bažnyčios į muziejų buvo paimta dešimt primityvių Kryžiaus kelią vaizduojančių paveikslų, nes prasidėjo kūrinių, stovėjusių mūrinėse šventoriaus tvoros koplytėlėse, vagystės. Klebonas paveikslus jau buvo išėmęs iš koplytėlių ir sudėjęs šalia vargonų, saugojo juos kaip vertingus respublikinės reikšmės paminklus (DR 536). Praėjus dešimčiai metų, 1986 m. mums pavyko rasti dar tris šio Kryžiaus kelio paveikslus. Tarp atgautų atvaizdų buvo paskutinė, keturioliktoji stotis – „Kristaus guldymas į karstą“. Paveikslo apačioje, dešinėje buvo pastebėtas įrašas „Fun Jonas K.“, apačioje, kairėje, data – „1875“. Šie užrašai atskleidė tikslų stacijų sukūrimo laiką, užsakovo reikšmę. Šios stotys 1991–1999 m. buvo eksponuotos nuolatinėje liaudies meno ekspozicijoje Nacionalinėje dailės galerijoje, susilaukė religinio meno tyrinėtojų dėmesio.

Prisimenu, kaip po to pasukome į neįvažiuojamus Gaurės miškus. Pėsčiomis ėjome pažliugusiais miško keliukais, atvedusiais prie apleistos, apgriuvusios lūšnos. Patekome į beveik šimtametės atsiskyrėlės, gyvenančios tamsoje, pasaulį, kuriame viešpatavo neišvengiamai artėjanti mirtis. Pasiteiravome apie gėlėmis papuoštas skrynias, senelių austas išilgadryžes lovatieses (*divonus*), skaras (*kuskas*). Senoji atnešė parodyti viską, ką turėjo, tuo pasididžiavo, bet apie muziejų nieko nenorėjo girdėti, buvo kieta ir nesukalbama, tvirtai apsisprendusi neišsiskirti su senelių turtais. Tarp atneštų audinių raudona spalva švytėjo didysis lobis – skarelės. Tai buvo rečiausi eksponatai – didelės languotos vasarinės skarelės, žemaitiškai vadinamos *kryžuoka skepeta*. Aldona jas įdėmiai apžiūrėjo, bet šeimininkės dėmesį sąmoningai nukreipė į visai kitus audinius. Paskui prabilo apie skaras, bet supykusi senoji varė mus lauk. Po valandos kalbėjimo, maldavimo kone su ašaromis akyse gavome net keturias skaras. Senos moters atsisveikinimas su iki gyvenimo pabaigos išsaugotomis skarelėmis buvo labai graudus. Saulei leidžiantis, išsekintos patirtų emocijų, laimingos grįžome prie pamiškėje paliktos mašinos. Prieš miegą dar ilgai kalbėjomės, gėrėjomės nuostabiai gražiomis, žemaičių moterų išaustomis skarelėmis.

Aldonos eksponatų rinkimo praktikoje tokių sudėtingų, komplikuotų situacijų buvo daug. Ypač tada, kai ji siekė, atrodo, nepasiekiamo – turėti vertingiausią, gražiausią, rečiausią eksponatą. Beveik kiekvienoje ekspedicijoje teko matyti liūdnas atsisveikinimo su brangiais daiktais akimirkas. Nuostabą keliančią istoriją patyriau 1979 m. ekspedicijoje Suvalkijoje. Atvykusios į Sintautų miestelį ieškojome Antaninos Švelnytės (g. 1892), apie kurią Aldona girdėjo iš šio krašto žmonių. Maža, švelni močiutė gyveno nedideliame, senomis obelimis apaugusiame namelyje.

Buvo labai rami, maloniai parodė dvi dideles, tamsiomis spalvomis dažytas kraičių skrynias, pilnut pilnutėles prikrautas audinių: vyriškų ir moteriškų marškinių, rudos, violetinės, mėlynos, žaliai mėlynos spalvų sijonų, prijuosčių, staltiesių. Paklausiau jos, kaip ji sugebėjo išsaugoti šį lobį. Atsakė, kad buvo pasamdžiusi du kareivius, kurie skrynias įkėlė į sunkvežimį, vėliau į traukinio vagoną, kuris pajudėjo į Sibirą. Grįždama iš tremties visą savo palikimą parsivežė atgal. Aprengėme močiutę jos jaunystės drabužiais, įteikėm kuklią gėlių puokštelę, nufotografavome. Iš didelės pagarbos jai aš taip pat apsivilkau jos rūbais. Šis persirenginėjimas mus suartino. Į muziejų ji leido rinktis visus mums patinkančius audinius: įsigijome šešiolika gražiausių, puikiausiai išlikusių suvalkietiško tradicinio kostiumo dalių.

1980 m. ekspedicija pajudėjo į Dzūkijos kraštą. Iškart važiavome į pietų dzūkų gatvinius kaimus Klepočius, Tiltus, Kalvius, esančius Trakų rajone. Nuo seno dzūkų moterys segėjo smulkiai languotus sijonus, kuriuos vadino suknelėmis. Išgirdusios, kad muziejui perkame senąsias jų mamų sukneles, nešė ir rodė dažniausiai jau po Antrojo pasaulinio karo persiūtus, patrumpintus sijonus, austas juostas, siuvinėtas prijuostes (*kvartūkus*), marškas, lovatieses su katpėdėlių raštais, kuriuos vadino katės *lopaitėm*. Aldonos užrašuose aptikau tokį įrašą: „Kalvių k. per 10 metų gimė tik 1 vaikas. Tiltų k. I-je klasėje tik 1 vaikas.“ Marcinkonių apylinkių kaimuose į kai kurias pirkias negalėjome patekti, tik iš krykštaujančių vaikų sužinojome, kad visi išėjo į mišką *lepeškauti* (rinkti voveraičių). Sijonų, audinių *andarokams*, juostų, *apsisupcinę* skepetą radome prie Kabelių. Moterys labai nuoširdžiai, gyva dzūkų šnekta pasakojo apie mamų, bobučių audinius, kvietė atvažiuoti grybauti. Kabelių Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčioje susitikome su kunigu Jonu Lauriūnu. Ramiai pasivaikščioję po bažnyčios šventorių, nuėjome į kleboniją. Kol šeimininkė ruošė pietus, apžiūrėjau kunigo sukauptą biblioteką. Pamatęs mano susidomėjimą, jis parodė iš Romos atvežtus meno albumus, komentavo ir aiškino Kristaus gyvenimo atvaizdus. Sužavėjo rami kunigo J. Lauriūno laikysena, jo žinios, teologinės literatūros, religinio meno biblioteka. Su įvairiais reikalais lankydamasis Vilniuje, jis užeidavo pasisveikinti su Aldona ir manimi, atnešdavo mažų dovanėlių. Apie 1984 m. privačioje kelionėje po Ignalinos kraštą kunigą Joną vėl pamačiau Linkmenų Švč. Trejybės bažnyčioje. Maloniai mus priėmė. Tais nykiais ir liūdnais sovietmečio metais šnekėjome apie šventuosius kankinius, kurių gyvenimai mane ypač domino, paprastų kaimo žmonių rūpesčius, tikėjimo reikšmę. Pradėjusi rengti katalogą apie liaudies tapybą supratau, kokios menkos mano žinios apie krikščionišką tikėjimą, kad nežinau akivaizdžių atvaizdų pavadinimų, tad ne kartą pagalbos kreipiausi į kunigą Joną Kastytį Matulionį, buvusį muziejininką, kuris užeidavo pas Aldoną. Jis man jautriai papasakojo apie Kryžiaus kelio atvaizdus, atspindinčius Jėzaus kančios kelią, pažymėjo keturiolikos stočių pavadinimus. Paprašė priimti į muziejų saugoti koplytėlę su Nukryžiuotuoju, kuri seniau buvo įkelta į medį prie kelio į Butėnus, Šimonių apylinkėje (Kupiškio r.), netoli jo tėviškės. Šią sunykusią, kirvarpų pagraužtą koplytėlę, Nukryžiuotąjį be abiejų rankų pasiėmiau iš jo mažo butelio Pilies gatvėje.

Visą vasaros mėnesį trukusias ekspedicijas ar trumpas išvykas vainikuodavo į muziejų atvežti liaudies meno turtai. Ekspedicijose prie liaudies meno priartėjau ir aš, pajutau jo tikrąjį grožį, dvasinį paprastų žmonių turtingumą, kūrybingumą. Profesionaliai liaudies meną pažinau, kai apie 1985 m. buvau paskirta vaizduojamosios dailės rinkinio saugotoja. Aldona, surinkusi didžiausią dalį liaudies meno skyriuje saugomų eksponatų, niekada neturėjo savo rinkinio. Ši situacija ją slėgė, lyg tai, kas brangiausia, turėtum ir neturėtum vienu metu, parvežtum ir nebematytum. 1991 m. vaizduojamosios dailės rinkinį iš Visų Šventųjų bažnyčios man teko pervežti į Nacionalinę galeriją, paruošti liaudies meno Atvirų fondų parodą, kuri 1993 m. buvo pertvarkyta į nuolatinę ekspoziciją. 1999 m. Taikomosios dailės muziejuje parengiau parodą „Krikščionybė Lietuvos mene“. Šiose parodose yra ir Aldonos širdies dalis.

Aldonos surasti, nuo jai švento liaudies meno medžio nuskinti vaisiai visada bus saugomi muziejaus saugyklose. Jų tolimesnis gyvenimas – muziejininkų parengtuose kataloguose, mokslininkų studijose.

Marija Kuodienė

LAISVOS SIELOS MUZIEJININKĖ

Su Aldona Stravinskiene susipažinau atėjusi dirbti į Lietuvos dailės muziejaus Liaudies meno skyrių dar prieš studijas tuometiniame Dailės institute, būdama vos dvidešimties metų. Tuomet ji buvo Tarybinio laikotarpio dailės poskyrio

A. Stravinskienė su drauge Stefa Druskyte iš Pakalnių k. savo tėvų sodyboje Meldučiuose apie 2011 m. Nuotrauka iš asmeninio archyvo.

vedėja, tačiau mano atmintyje išliko ne tik kaip kolegė, bet ir kaip šilta, širdinga, draugiška, emocinga, su atida ir dėmesiu žmones priimanti ir palaikanti moteris. Tik buvo svarbu, kad sielų vibracijos sutaptų, kad ji galėtų tavimi pasitikėti. Nepaisant metų skirtumo, Aldona iš karto tapo man sava. O kai žmogus patinka, randasi ir subtilesnis, gilesnis nei tik darbinis ryšys. Aldona buvo žmogiška ir paprasta, nebijojo savo netobulumo, tiesa, dėl to kartais išgyvendavo, lygindama save su kitais, anot jos, „geresniais“, daugiau pasiekusiais, nuveikusiais, bet visada mokėjo pasidžiaugti kitų pasiekimais, sėkme. Džiaugdavosi kolegių išleistomis knygomis, rengiamomis parodomis, kelionėmis. Man ji buvo tiesiog autoritetas. Prisimenu ją ir kaip šeimos moterį, kuriai teko pasirūpinti namų ūkiu – jis didžiąja dalimi laikėsi ant jos pečių, nors tai toli gražu nebuvo jos pašaukimas. Greičiau – prisiimta atsakomybė ir pareiga. Aldona buvo jautri netiesai, ją skaudino nepagarba, asmens orumo nepaisymas, nušalinimas nuo to, kam buvo skirta laiko ir širdies. Tačiau nepaisant kai kurių nesklandumų darbe, asmeninio gyvenimo negandų, ji tryško energija ir optimizmu, mokėjo atleisti. Į pasaulį žiūrėjo šviesiai: stengėsi matyti kiekvieno sutikto žmogaus gėrio daigus, taip užsimegzdavo abipusiai santykiai. Žmonės ją mėgo, patikėdavo širdį, klausdavo patarimų. Nors buvo ir tokių, kurie pasinaudodavo jos patiklumu, gerumu.

Net paskutiniaisiais gyvenimo metais, kai apie pusę metų praleisdavo tėviškės vienkiemyje Meldučiuose, vis atsirasdavo ją globojančių, ja besirūpinančių žmonių, mezgėsi naujos, abipuse simpatija grįstos pažintys. Jos širdies tikrumas ir metų nesuvaržyta siela patraukdavo žmones. Ji buvo savaip keista, bet tuo ir įdomi, graži, turėjo nerimstančią, smalsią ir gyvenimą, kad ir sunkų, mylinčią sielą. Todėl, nepaisant metų ar senstančio kūno, mums ji buvo jauna. Kartą kolegei iš kito skyriaus ją pavadinus „ta jūsų senutė“ ne iš karto supratome, apie ką kalbama. Jos metų lyg ir nematėme. Mums ji buvo tiesiog Aldona, Aldutė. Pamenu, kaip ekspedicijose žavėjausi jos gebėjimu laisvai, drąsiai užmegzti nuoširdų, atvirą santykį su nepažįstamais žmonėmis. Ji mokėjo eiti tiesiai, be kaukės, sutikdama ir priimdama žmones tokius, kokie jie yra. Nenuvertindama ir jausdama kiekvieno orumą, koks žmogus bebūtų. Jos paprastumas atrakindavo širdis, todėl lengviau buvo įsileidžiama ir į namus, kuriuose žmonės atverdavo kraitines skrynias, parodydavo jų turtus, patikėdavo šeimos relikvijas.

Prisimenu Aldonos juoką. Gėrėjausi juo. Ji juokdavosi kaip absoliučiai laisvas žmogus! Reikalui esant, gebėjo išsakyti savo nuomonę, būti tiesi. Kita vertus, jautė, kada reikia žmogų pasaugoti, patausoti.

Ją domino sudėtingas sielos gyvenimas, tad ji ieškojo atsakymų į kylančius egzistencinius klausimus. Kartais pasikalbėdavome tomis temomis, apie Dievą – taip pat. Tai jai rūpėjo, tačiau bažnytinė tikėjimo praktika nebuvo priimtina. Jos Dievas buvo labiau širdyje, gamtoje, Aldona Dievą išgyveno lyg gamtameldė, būdama gamtos apsuptyje. Gal todėl savo pasaulėjauta jai tokia artima buvo dailininkė Gražina Didelytė, jautrioji Viktorija Daujotytė (tekstais). Tėvų namai Meldučiuose buvo jos sielos namai, stiprybės vieta, į kuriuos ji vis lėkdavo, nepaisydama ir garbingų metų naštos. Kasmet laukdavo pavasario, kad galėtų ten ištrūkti, ir tik ten atgaudavo jėgas, pasotindavo dvasią, pasikraudavo ilgam gyvenimui mieste, kur erdvės jos dvasiai buvo per maža. Iki gyvenimo pabaigos ją traukė erdvės, laukai, miškai, klajonės... Artimi jai žmonės nerimaudavo, kaip ji ten gyvena vienkiemyje, viena tarp miškų, ar bus saugu, ar pajėgs susitvarkyti ūkyje... Juk gimtoji sodyba – be jokių patogumų, o kojelės jau nestiprios... Bet jai ten nebuvo ko bijoti. Tėviškėje Aldona lyg nejausdavo savo metų, sau ar kitiems vis norėdavo įrodyti, kad yra pajėgi savimi pasirūpinti. Du, trys kilometrai namo žvyrkeliu iš miestelio ar kaimynų namų jai nebuvo neįveikiamas atstumas net būnant arti devyniasdešimties metų. Nuo pasiūlymų ją parvežti gudriai išsisukdavo ir namo dažniausiai grįždavo pati. Puoselėjo Meldučiuose mažą darželį, iš kurio ne tiek derliaus būdavo, kiek tikro rūpesčio augalėlius prižiūrint. Prie pirtelės augino kelis pomidorų krūmus, prie namo buvo sukastos kelios lysvelės burokėlių, svogūnų. Senas obelų sodas vis dar būdavo dosnus obuolių. Prie namo augo tėvų sodintos aukštos, miestiškos tujos. Ta erdvė jai buvo brangi, gyvybiškai būtina, ilsinanti ir guodžianti. Ten ji buvo arčiausiai savęs, su savo mintimis, įprastu gyvenimo ritmu, knygomis ir prisiminimais. Gal ir su anapilin iškeliavusiais brangiausiais žmonėmis. Tėviškės erdvė ją saugojo. Netgi priešpaskutiniąją gyvenimo dieną ji tik trumpam iš sodybos buvo atvykusi į Vilnių pas gydytojus pasitikrinti. Planavo grįžti, nes vasara dar nebuvo pasibaigusi...

Pamenu mūsų pirmąsias keliones į jos kaimą, maudynes Vidinksto ežere, jos tėvų kapų lankymą Pakalnių kapinėse, kopimą ant Pakalnių piliakalnio ar ėjimą ant kalnelio „už Alfonsiuko“ rinkti raudonėlių, aviečiavimą dulkėtuose pamiškės brūzgynuose, tolumoje laukuose bėgiojančias stirnas, matomas iš kiemo, viešnagę bitininko sodyboje ar apsilankymą pas puodžių Vytautą Valiušį Leliūnuose, pakeliui – kaimynės Onos aplankymą... Menu ilgus pokalbius, pasakojimus prie stalo kambaryje sėdint ant senoviško ilgo drožinėto suolo, po vienos žiemos pavogto iš sodybos, ypač skanią Aldonos virtą grybų sriubą, nakvynę kambaryje, ant kurio sienos kabojo kažkokio dailininko tapytas jos vyro Antano portretas. To paveikslo kažkodėl bijojo tuomet dar maža mano dukra. Pamenu ir saulėto vasaros ryto tylą, „girdimą“ pro pravirą kambario langą.

Mano ryšys su Aldona, trukęs iki jos gyvenimo pabaigos, buvo labiau asmeninis nei darbinis, juolab kad ir dirbti kartu teko neilgai. Tačiau su ja mane siejo emocinis draugiškumo ryšys. Susitikus visada pasidomėdavo, ką veikiu, kuo gyvenu, ką skaitau, kaip sekasi dukrai. Vidinis gyvenimas jai buvo svarbesnis už išorinį. Tai mus, tikriausiai, ir siejo. Atsimenu ją šviesiai ir su dėkingumu.

Daiva Beliūnienė

DEVOTED MUSEOLOGIST: IN MEMORY OF ALDONA STRAVINSKIENĖ

The memory of Aldona Stravinskienė (1926–2016), long-time museologist at the Folk Art division of the Lithuanian Art Museum, is honoured by her colleagues. She was a representative of the post-war generation of museologists, which in the Soviet Union followed clearly-expressed patriotic provisions that has formed in inter-war Lithuania. For A. Stravinskienė, her work became a way of life – collecting unique exhibits for the museum, their management, preparation of exhibitions, catalogues, other publications, presentations to the public. All this was a daily concern. A. Stravinskienė completed her museology studies at the Vilnius University Faculty of History and Philology in 1950; until 1963 she worked at the Kaunas M. K. Čiurlionis National Museum of Art, later, in Vilnius, at the Folk Art division of the Lithuanian Art Museum, headed by Akvilė Mikėnaitė. Museum work included managing exhibits, with Easter eggs being of particular interest to her. In 1989, expeditions constantly took place to collect new exhibits – Aukštaitija and Suvalkija were visited most often. From 1975 she was head of the Folk Art subdivision, established at the Church of All Saints.

JUBILIEJINIO FESTIVALIO „SKAMBA SKAMBA KANKLIAI“ AKIMIRKOS

Austė NAKIENĖ

Sutartinių vakaras „Dijūta kolanali“ ant Vilniaus Rokantiškių piliakalnio. 2017 m.

2017 metų pavasarį įvykę „Skamba skamba kankliai“ – jau 45-ieji. Ta proga folkloro festivalio atidarymo iškilmėse, surengtose Vilniaus rotušėje, dėkota ankstesnių ir šių metų šventės organizatoriams, pristatytas festivalio istoriją atspindintis Vytauto Daraškevičiaus fotoalbumas „Skamba skamba kankliai. Festivalio akimirkos“ (išleido Vilniaus etninės kultūros centras).

Pirmieji, 1973 ir 1974 metais įvykę „Skamba skamba kankliai“ dar nebuvo tokie, kokius šiandien žinome ir mėgstame. Juose skambėjo ištobulintais liaudies instrumentais atliekama muzika, chorams sukurtos liaudies dainų išdailos. Tik 1975 m. festivalyje pasirodė tikrąją tradicinę kultūrą puoselėję folkloro ansambliai. Kaip prisiminė ilgametė festivalio organizatorė Zita Kelmickaitė, „nuo sovietmečio pradžios kultūros nomenklatūra palaikė ir rėmė stilizuotą folklorą. Ji sutriko, kai tam pasipriešino jaunoji tradicinės kultūros puoselėtojų karta, kurios gretose buvo kraštotyrininkai, muzikologai, etnomuzikologai, dailininkai, folkloro ansamblių vadovai. Visuomenė sujudo... Kai Vilniaus kiemeliai gavo gurkšnį grynos, tikros lietuviško kaimo muzikos, tapo aišku, kad ne už kalnų ir pašnibždomis puoselėti Lietuvos nepriklausomybės siekiai...“

Vieno pirmųjų Vilniaus folkloro ansamblių „Sadauja“ dalyvis Vytautas Daraškevičius pradėjo fotografuoti festivalio dalyvius ir žiūrovus nuo 1976-ųjų. Kaip rašo autorius albumo įžangoje, „per tuos keliasdešimt metų susikaupė ne vienas tūkstantis kadrų, pasikeitė kelios dalyvių kartos. Daugelis senųjų kaimo dainininkų, dalyvavusių pirmuosiuose festivaliuose – mūsų folkloro versmė – išėjo anapilin. Buvę vaikai užaugo, daugumą jų perdavė savo atžaloms iš senųjų perimtą meilę liaudies dainai.“ Vartant albumą, tai, ką jis paminėjo vos keliais sakiniais – Vilniaus ir kelių kartų jo gyventojų, folkloro renginių pokyčius, – galima pamatyti daug išsamiau.

Taip, senųjų kaimo dainininkų į festivalį atvyksta jau mažiau, nykstant kaimams dainavimo tradicijas išlaikiusių bendruomenių vis

Šventės eisenoje – folkloro ansamblio "Ratilio" jaunimas. 2017 m.

mažėja. Tačiau tautosakos rinkimo ekspedicijose aptiktų senolių dainavimo vis dar galima pasiklausyti kasmet rengiamame koncerte „Iš gyvos versmės“. Šiais metais jame dalyvavo Rūdiškių ir Valkininkų apylinkių dainininkės, kurias pakvietė etnomuzikologė Daiva Vyčinienė (albumo puslapiuose ji – ilgakasė mergina). Susirinkusieji galėjo pamatyti ekspedicijoje nufilmuotus kadrus ir išgirsti moteris gyvai, taip pat ir kartu padainuoti. Pasibaigus koncertui Dailės akademijos gotikinėje salėje, dar ilgai vakarota jaukiame kiemelyje, dainuota, nors salėje jau prasidėjo šiuolaikinio folkloro ir kantri muzikos kūrėjo bei atlikėjo Algirdo Klovos koncertas „Versmės tėkmė“ (albume jis įsijautęs griežia smuiku).

Tikra tiesa, pasikeitė jau kelios „Skamba skamba kanklių“ dalyvių kartos, kai kurie folkloro judėjimo pirmeiviai susilaukė ne tik anūkų, bet ir proanūkių, „pirmąją kartą nuo žagrės“ jau pakeitė trečios kartos vilniečiai, į tuos pačius senamiesčio kiemelius atsivedantys savo mažylius. Dauguma praėjusiame amžiuje prasidėjusio folkloro judėjimo dalyvių buvo atvykę iš kaimų ar nedidelių miestelių ir sostinėje pasigesdavo lietuviškumo, paprasto bendravimo, dvasios atgaivą teikiančio ryšio su gamta. Šiais laikais į folkloro ansamblius jau buriasi nebe išeiviai iš kaimo, bet mieste gimęs ir augęs jaunimas, tačiau jų troškimai panašūs. Šiuolaikinis folkloras nėra pasilinksminimų ar šokių muzika, jis svajingas. Jaunimo ansamblių atliekamos liaudies dainos ar folkloro improvizacijos dažnai būna ramios, lėtos. Matyt, būtent tokios muzikos žmonėms trūksta, tokių būsenų pasiilgstama. Ne veltui festivalyje vyko „Tylieji šokiai kankliuojant“, meditacinio pobūdžio dainų programą parengė grupė „Vilko pupos“, buvo ne vienas koncertas, pavadintas „Nakties muzika“.

Muzikos, teatro ir kino muziejaus kiemelyje, kur vyko koncertas „Graži mūsų šeimynėlė“ ir buvo galima įsigyti Vytauto Daraškevičiaus albumą, teko stebėti, kaip žmonės jį varto, dalijasi prisiminimais, ieško pažįstamų veidų. Tiems, kurie nuolat dalyvauja festivalio renginiuose, tikrai įdomu. Jie gali pamatyti knygoje savo pažįstamą ir jauną, ir seną, dar vaiką ar jau suaugusį, kai kurie jos puslapiuose gali atrasti visą savo šeimą: tėvus ir vaikus. Tokia nuo mažens kartu su tėvais Meilute ir Alfonsu Ramonais į festivalio renginius įsitraukusi mokslininkė Ainė Ramonaitė (albume ji nufotografuota su žemaitiška skara). Ainei iki šiol neišdilo ypatingas šventės, kurioje nebuvo jokių šūkių, lozungų, iš anksto sukurtų scenarijų, pojūtis: „Koncertai vyksta ne ant scenos, o tiesiog universiteto kiemeliuose, kur nėra ribos tarp dalyvių ir žiūrovų, kur bet kas bet kada gali ateiti ir įsijungti

į bendrą dainavimą ir šokius. Net vaikams buvo galima visur eiti, ir niekas nebara, nestabdo – sovietmečiu tai buvo neįsivaizduojamas dalykas! Kažkoks nepatirtas svaiginantis laisvės jausmas ir daugybė savų žmonių – atrodo, kad visus juos pažįsti, kad visi jie artimesni nei giminės. [...] Dabartiniai „Skamba skamba kankliai“ tokie pat smagūs ir neformalūs, kaip anuomet. Tik laisvoje Lietuvoje tai jau nebestebina.“ Istorinės nuotraukos leidžia išvysti festivalį vaiko akimis, atpažinti jo pirmeivius: Aldoną Ragevičienę, Laimą Burkštaitienę, Editą Meškuotienę, Kazimierą Kalibatą, Evaldą Vyčiną ir kitus.

Iš nuotraukų, jose matomos žmonių gausos, galima suprasti ir kada buvo didžiausias festivalio pakilimas – daugiausiai žiūrovų rinkdavosi į 1985–1988 m. renginius, ikisąjūdiniu laikotarpiu. Tuomet jie užpildydavo visą Simono Daukanto aikštę, įsitaisydavo renesansinėse Alumnato kiemo arkose. Vėlesniais metais žiūrovai įsijungė į Sąjūdžio veiklą. Kaip rašo festivalio direktorė Milda Ričkutė (albume ji nufotografuota šokanti), „vėliau jo dalyviai kartu su visa Lietuva dainavo, giesmes giedojo ir per Dainuojančios revoliucijos mitingus, ir 1989 metais, kai susikibę rankomis stovėjo Lietuvą, Latviją, Estiją sujungusiame legendiniame 650 kilometrų Baltijos kelyje, ir lemtingą 1991 metų sausio 13-tosios naktį prie Televizijos bokšto, Lietuvos radijo ir televizijos, Seimo rūmų“. Nepriklausomybės metais festivalis sulaukia mažiau lankytojų, tačiau yra puošnesnis, ryškesnis, tarptautiškesnis. Šiame amžiuje vykusius jo renginius albume atspindi nebe juodai baltos, bet spalvotos nuotraukos.

Pastaraisiais metais „Kankliai“ vilioja tradiciniais, kasmetiniais renginiais – pasidainavimų vakaru, kuriame visi norintys gali pajusti dainavimo malonumą dideliame būryje, bei solistų koncertu „Čiulba čiulbutis“, kuriame dainuoja patys balsingiausi folkloro ansamblių nariai, galintys meniškai atlikti senąsias dainas vieni, be jokio pritarimo. Festivalio traukos centras – Daukanto aikštė, kur šurmuliuoja tautodailininkų mugė ir stovi didžioji scena. Penktadienio vakarą čia aidi kiek stipriau įgarsintas folkroko koncertas (2016 m. koncertavo Vilniaus folkroko grupė „Atalyja“, šiais metais – kauniečių grupė „Thundertale“), o sekmadienį vyksta festivalio uždarymo koncertas, kuriame galima išgirsti iš užsienio atvykusius svečius.

Visiškai unikalus festivalio renginys yra „Sutartinių takas“, rengiamas nuo 2012 metų, vingiuojantis siauromis senamiesčio gatvelėmis arba žalio, išpuoselėto Bernardinų sodo takeliais. Jis paprastai prasideda vakarėjant ir miesto aplinkoje

Vaikų folkloro šventės „Saulytė" dainininkės. 2017 m.

atkartoja tautosakos rinkėjo Stasio Paliulio aprašytas sutartinių sąšaukas, kai gretimų šiaurės Lietuvos kaimų jaunimas giedodavo arba pūsdavo skudučius, o nutilęs girdėdavo kitų muzikavimą. Einant „Sutartinių taku“ jos girdisi iš arti ir iš toli. Po to, jau temstant, prasideda sutartinių koncertas „Dijūta, kolnali“. Keletą metų jis vyko Gedimino kalno papėdėje, o 2017-siais, Piliakalnių metais, šis koncertas pagerbė aukštąjį Vilniaus Rokantiškių piliakalnį, kurio aikštelėje XII a. stovėjo kunigaikščio Alšio pilis. Atrodo, kad dainavimas ant miškais apaugusių, raguvomis išraižytų Vilniaus kalvų tampa naująja folkloro judėjimo tradicija. Šį pavasarį, penktadieniais, būreliai tautosakininkų kopė padainuoti karinių dainų ir senųjų sutartinių ant Stalo kalno, Gedimino kapo kalno. Iki Rokantiškių piliakalnio irgi buvo kviečiama ne atvažiuoti, bet pėsčiomis ateiti nuo Pučkorių.

Šv. Kotrynos bažnyčioje, VU Teatro salėje, kitose koncertinėse erdvėse skambėjo kūrybingų folkloro ansamblių vadovų parengtos programos. Ansamblis „Nalšia“ ir jo vadovė Audronė Vakarinienė kvietė pasigilinti į karo, meilės ir vestuvinių dainų simboliką. Programoje „Dainos keliauninkės“ ansamblis dainavo apie mergelę, kurią svetimon šalin vilioja kazokai, žada išsivežti jaunikis iš Berlyno ar kito svajonių miesto, kur aukšti dvareliai ir stikliniai langeliai. Ansamblis „Laukis“ ir jo vadovė Lijana Šarkaitė (ta pati studentė, matoma ant albumo viršelio!) parengė liaudies dainų ir lietuviškos poezijos programą, skirtą Kazio Bradūno 100-mečiui. Joje norėta parodyti poeto žemininko eilių artimumą tradicijai, sugretinti dainų metaforas ir poeto vaizdinius, susijusius su ta pačia žemdirbiška pasaulėjauta. Naujas programas festivaliui parengė Veronika Povilionienė ir Petras Vyšniauskas, folkloro grupė „Sedula“ ir džiazo muzikantai.

Kas gi yra ta kiekvieną pavasarį Vilniuje šurmuliuojanti gegužinė? Keistas ir neįgyvendinamas noras sugrįžti į kaimo aplinką ar atvirkščiai – miesto kultūros kūrimas? Reiktų manyti, kad tai – šaknų įleidimas mieste, jo erdvių įsisavinimas (šiemet pirmąkart pabandyta dainuoti ne tik senojoje miesto dalyje bet ir naujuosiuose rajonuose). Miesto kultūra nėra dar vieno modernaus baro atsiradimas ar garsaus prekės ženklo remiamo renginio surengimas, miesto kultūra – taip pat ir žmonių būrimasis į bendruomenes ir tų bendruomenių noras gyventi tokį gyvenimą, koks joms atrodo prasmingas, siekimas išsaugoti tas vertybes, kurios joms atrodo brangios.

Kairėje: dainuoja apeiginio folkloro grupės „Kūlgrinda“ senbūviai.
Dešinėje: šventės eisena Didžiojoje gatvėje. 2017 m.

MOMENTS FROM THE ANNIVERSARY OF THE FESTIVAL SKAMBA SKAMBA KANKLIAI

Austė NAKIENĖ

In spring of 2017, the 45th annual international folklore festival Skamba skamba kankliai took place. To commemorate this occasion, a photo-album by Vytautas Daraškevičius, titled Skamba skamba kankliai. Festivalio akimirkos, reflecting the history of this festival, was published. This festival, beginning in 1975, features ethnographic and folklore ensembles that foster true traditional culture. The largest audiences that this festival drew in were in 1985–1989, on the eve of Lithuania's Rebirth, yet even now the festival still takes place over almost a whole week, and you can listen to village and city singers, child and youth ensembles, talented soloists, male singing. Evenings for singing together and all-night dances are organised. The city centre hosts a bustling fair, folk-rock concerts, while elsewhere – on a hill-mound – sutartinės-singing gatherings take place. Foreign guest collectives also participate in the celebration

Viršuje: „Juostės“ sukurtų modernių etno rūbų pristatymas. 2017 m. Augusto Maniušio nuotraukos.

Apačioje: Vytautas Daraškevičius. Skamba skamba kankliai. Festivalio akimirkos. Vilnius: Vilniaus etninės kultūros centras, 2017, 208 p.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS NACIONALINIS
KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENČIŲ FONDAS

Liaudies kultūra. 2017 Nr. 3 (174)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. liaudies.kultura@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Dizainas VARIO BURNOS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Stilistė-korektorė Asta ŽŪKAITĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Orientalistikos centras, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Irena SELIUKAITĖ, LR Kultūros ministerija, J. Basanavičiaus g. 5, LT-01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda, e. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, e. p. marija_z@mtu-net.ru

TURINYS:

Algirdas Julius GREIMAS ir lietuvių mitologija. Pokalbis su mitologijos tyrinėtoja Daiva VAITKEVIČIENE | **1**

Paveldas

Paveldėtas pasaulis: istoriniai sodai. Pokalbis su meno istoriku Dainiumi LABECKIU | **11**

Arčiau gamtos: parkų ir miestų želdynai. Pokalbis su Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijos biologe Andželika KRIAUČIŪNIENE | **19**

Moksliniai tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. Medis–motina. Dendromitologinė apybraiža | **25**

Kitos kultūros

Amotsas DAFNIS. Šventų medžių garbinimas Šventojoje Žemėje šiandien | **45**

Atmintis

Egidijus GAIDAUSKAS. Atsigręžimai iš vienkiemio. Mažosios Batakių istorijos | **61**

Žmonės pasakoja

Marija GAIDAUSKIENĖ pasakoja | **72**

Atmintis

Atsidavusi muziejininkė: Aldonos STRAVINSKIENĖS atminimui | **79**

Gyvoji tradicija

Austė NAKIENĖ. Jubiliejinio festivalio „Skamba, skamba kankliai“ akimirkos | **91**

Nuotrauka viršelyje:
Liepų alėja Trakuose. 2014 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Projektą „Tradicinės kultūros tąsa, kaita ir kartotė IV“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 18 000 eurų.

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: problemos, tyrimai, interpretacijos III“.
Skirta 13 700 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© „Liaudies kultūra“, 2017
Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2017 06 23
Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.| Tiražas 800 egz.
Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | http://**www.lnkc.lt**
Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius